

AZ ESZTERHÁZY KÁROLY KATOLIKUS EGYETEM
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLÁJÁNAK
KIADVÁNYAI

Konferenciák,
műhelybeszélgetések

XXI.

DOKTORANDUSZ
HALLGATÓK
XII. KONFERENCIÁJÁNAK
TANULMÁNYAI

EGER, 2025

AZ ESZTERHÁZY KÁROLY KATOLIKUS EGYETEM
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLÁJÁNAK
KIADVÁNYAI

**DOKTORANDUSZ HALLGATÓK
XII. KONFERENCIÁJÁNAK TANULMÁNYAI**

AZ ESZTERHÁZY KÁROLY KATOLIKUS EGYETEM
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLÁJÁNAK
KIADVÁNYAI

**Konferenciák, műhelybeszélgetések
XXI.**

**DOKTORANDUSZ HALLGATÓK
XII. KONFERENCIÁJÁNAK TANULMÁNYAI**

Sorozatszerkesztő:
Romsics Ignác

A sorozat legutóbb megjelent kötetei:

11. kötet: Ambrus László (Szerk.): Egyháztörténeti tanulmányok (2016)
12. kötet: Fábián Máté (Szerk.): Doktorandusz hallgatók IV. konferenciája. 2015. május 14. (2016)
13. kötet: Balogh Judit, Pap József (Szerk.): Nemesi és polgári szerepek, reprezentáció és interpretáció. (2016)
14. kötet: Ballabás Dániel (Szerk.): Mozaikok a 18–20. századi magyar és egyetemes történelemből. PhD-hallgatók V. konferenciája. 2016. május 6. (2017)
15. kötet: Kis Csaba, Kovács-Veres Tamás Gergely, Rózsa Sándor (Szerk.): „Politika, életrajz, divat, oktatás...” Tanulmányok Magyarország történetéből a középkortól napjainkig. (2018)
16. kötet: Ballabás Dániel (Szerk.): Hagyományos források, új megközelítések. A digitalizáció kínálta lehetőségek a történeti kutatásokban. (2019)
17. kötet: Rózsa Sándor (Szerk.): Doktorandusz hallgatók VII. és VIII. konferenciájának tanulmányai. (2020)
18. kötet: Szuromi Rita (Szerk.): Doktorandusz hallgatók IX. konferenciájának tanulmányai. (2020)
19. kötet: Molnár Dávid és Pap Péter István (Szerk.): Doktorandusz hallgatók X. konferenciájának tanulmányai. (2022)
20. kötet: Gyebrnár Kristóf, Héjjas Flóra, Kiszely Tóth Anett (Szerk.): Doktorandusz hallgatók X. konferenciájának tanulmányai. (2024)

DOKTORANDUSZ HALLGATÓK XII. KONFERENCIÁJÁNAK TANULMÁNYAI

Szerkesztette:
Luterán-Turi Sarolta, Stefán Antal Krisztián

Eger, 2025

A szerkesztőbizottság elnöke:
Prof. dr. Romsics Ignác
az MTA rendes tagja, egyetemi tanár

A szerkesztőbizottság tagjai:

Prof. dr. Gebei Sándor az MTA doktora, egyetemi tanár	Dr. habil. Kiss László, PhD főiskolai tanár
Dr. habil. Makai János, PhD főiskolai tanár	Dr. habil. Miskei Antal, PhD egyetemi docens
Dr. habil. Pap József, PhD főiskolai tanár	doc. Mgr. Imrich Nagy, PhD Bél Mátyás Egyetem, Besztercebánya
Prof. dr. Peter Kónya, PhD Eperjesi Egyetem, Eperjes, egyetemi tanár	

A borítón látható kép forrása: Fortepan, képszám: 6426
Fotó adományozó: Fortepan

ISBN 978-963-496-300-4
ISSN 2939-6239

A kiadásért felelős az
Eszterházy Károly Katolikus Egyetem rektora
Megjelent az EKKE Líceum Kiadó gondozásában
Kiadóvezető: Nagy Andor
Felelős szerkesztő: Kuser Judit
Nyomdai előkészítés: Csombó Bence
Borítóterv: Szutor Zsolt

Megjelent: 2025-ben

Készítette: az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem nyomdája
Felelős vezető: Kérészy László

MTA
Kiváló
Kutatóhely

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Történelemtudományi Intézet

Tartalomjegyzék

Előszó	7
Leba Eszter: <i>A pápai templom helyzete a 17. századi vallási konfliktusok alatt</i>	9
Luterán-Turi Sarolta: <i>A Széchyek vallásgyakorlata a konfesszionalizáció korában</i>	23
Éger Gábor: <i>A heidelbergi egyetemen tanult 16–17. századi magyar református diákok nyomai a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárában</i>	39
Zsidai Zsuzsanna: <i>Fadlallah el-Hedad Mihály keleti útjának fényképalbuma. Történeti adalék az európai lóvásárló expedíciókhoz. A korszakban kelet felé irányuló lóvásárló utak és Fadlallah el-Hedad Mihály tevékenysége</i>	59
Stefán Antal Krisztián: <i>A kezdetektől a Sári-ügyig. A szervezett bűnözés Heves megyében 1945 és 1967 között</i>	71
Sherif Aboushanab: <i>Egyptian Hungarian relations between 1981 and 2011 (Secondary sources analysis)</i>	95
Erdős-Zeichner Anna: <i>Az átpolitizálódás jelensége az UNESCO tevékenységével, illetve az általa kezdeményezett 1972. évi világörökségi egyezmény és 2003. évi szellemi kulturális örökség megőrzéséért létrejött egyezmény végrehajtásával kapcsolatosan</i>	101

Előszó

Az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Történelemtudományi Intézete és Doktori Iskolája 2023-ban immár 12. alkalommal szervezte meg tudományos konferenciáját a másodéves doktori hallgatók számára. A doktori iskola hagyományosan évente megtartott szimpóziumán történő szereplés a második félév végén esedékes komplex vizsga előtt álló doktorandák és doktoranduszok számára kötelező. Célja, hogy a hallgatók a nyilvánosság elé tárják eddigi kutatási eredményeiket, a készülő disszertációjukkal kapcsolatban felmerülő kérdéseket, problémafelvetéseket, és ismertessék mindezt a többi doktorandusz, valamint a doktori iskola vezetői és oktatói előtt.

A két szekcióban megrendezett konferencián 7 előadó ismertette kutatási eredményeit, amelyek közül hat magyar nyelven, egy pedig angolul hangzott el. Az első szekcióban négy hallgató nyújtott betekintést készülő disszertációjának anyagába. Hárman kora újkorral kapcsolatos témakörrel, azon belül is vallástörténeti kérdésekkel foglalkoztak. Leba Eszter előadása a protestáns felekezetek Debrecen és Sárospatak mellett harmadik legfontosabb központjának, Pápa városának hitéletét, a pápai templom 17. századi helyzetét mutatta be, érintve az Esterházy Pál nevéhez kötődő 1660-as templomfoglalást is. Luterán-Turi Sarolta a felső-magyarországi protestáns felekezetek főúri mecénatúráját vizsgálta a térségben nagybirtokos rimaszécsi Széchy család mintáján keresztül. Prezentációjában külön kitért Széchy Györgynek a murányi evangélikus felekezet megerősödését támogató tevékenységére. Éger Gábor először a heidelbergi egyetem rövid történetét vázolta annak alapításától egészen 1622-ig, majd a pfalzi egyetemre járt magyar diákok sárospataki könyvtárban fellelhető nyomait igyekezett feltárni. Az első szekció utolsó doktori hallgatója, Zsidai Zsuzsanna Fadlallah el-Hedad Mihály 1901–1902-es keleti lóvásárló expedíciójának szöveges és képi forrásokkal illusztrált útját tárta elénk előadásában, amelynek során 13 lovat vásárolt, ezzel is gyarapítva a bábolnai ménes rendkívüli állományát.

A doktoranduszkonferencia második szekciója huszadik századi témákkal a jelenkor világába kalauzolta a hallgatóságot. Stefán Antal a szervezett bűnözés Heves megyei helyzetét prezentálta az 1945 és 1967 közötti időszakban, néhány kiemelt bűnügyi eset elemzésén keresztül. A szekció második előadója, Sherif Aboushanab angol nyelven megtartott prezentációjának fókuszában az 1981 és 2011 közti egyiptomi–magyar kapcsolatok álltak. A szekció és egyben a konferencia zárásaként Erdős-Zeichner Anna vázlatos áttekintést nyújtott az UNESCO 1972-es örökségvédelmi egyezményének létrejöttéről és hátteréről, majd foglalkozott az átpolitizálódás értelmezésével, illetve a mögötte húzódó okokkal.

Az olvasó a 2023. május 19-én tartott előadások szerkesztett változataiból készített összeállítást tartja kezében, amelyeket lábjegyzettel és bibliográfiával ellátva, tartalmilag kibővítve adunk közre.

Ezúton is szeretnénk köszönetünket kifejezni mindazoknak, akik hozzájárultak a kötet megvalósulásához. Elsősorban témavezetőinknek és oktatóinknak, a doktori iskola vezetőinek, akik hasznos tanácsaikkal, javaslataikkal segítették jelen előadások és tanulmányok létrejöttét. Végül külön köszönet a Líceum Kiadó dolgozóinak, akik munkájukkal lehetővé tették tanulmányaink kötetszerű megjelenését.

A szerkesztők

A pápai templom helyzete a 17. századi vallási konfliktusok alatt

Pápa város és a plébániatemplom története a középkorban és a kora újkorban

Pápa városa a kora újkorban mezővárosi rangú település, mely a Dunántúl északi részén, a Bakonyalja és a Marcal-medence találkozásánál fekszik, földrajzi szempontból kedvező helyzetben. A város vízellátását két folyó, a Cser és a Tapolca fedezte, a faszükségletet a Bakony erdői, a síkvidék pedig földművelésre és állattenyésztésre is alkalmas volt.¹

A kora újkori városról ránk maradt egy leírás, amely a 18. század első felében keletkezett. Ezt egy Pongrácz Gáspár nevű katolikus pap írta, aki többek között Pápán is teljesített plébánosi szolgálatot 1726-tól. A „Pápa város leírása” egy teológiai vitairat fejezete. Ebben a leírásban felhívja figyelmet a Szent István-plébániatemplomra is, külön kiemelve a nagyságát, mely a Dunántúlon jelentősnek számított.² Bár a plébániatemplomról a forrásokban csak a 14. században történik először említés, valószínűleg már jóval régebben, a 11-12. században alapíthatták, és Szent István első vértanú tiszteletére szentelték fel.

A plébániatemplomon kívül a ferenceseknek is volt kolostora a városban, amelyet valószínűleg az 1480-as években építettek, és ettől kezdve jelentős tevékenységet fejtettek ki a szerzetesek egészen a 16. század közepéig. A pápai ferences kolostor tekintélyes lehetett, és sok szerzetes élt itt. Más szerzetesek jelenlétére is utalnak források a ferenceseken kívül, vannak adatok a ciszterek és a domonkosok jelenlétére is, valamint az 1520-as években rövid ideig házat birtokolt a városban a lövöldi karthauzi rend is.³ Pápa a késő középkorban tehát egy komoly gazdasági és egyházi szerepkört betöltő mezőváros volt, mely Kubinyi András központi funkciókat vizsgáló pontrendszere alapján a közepes városfunkciót ellátó mezővárosok közé tartozott.⁴

Bár Pápa és a róla elnevezett főesperesi kerület területileg Veszprém vármegyéhez volt számítva, jogilag azonban nem a veszprémi püspökséghez tartozott a középkorban,

¹ Kiss 1908: 9.

² Pongrácz 1998: 291., 296–307.

³ Tóth 1941: 3–4.; Hermann 2002: 233–236; Kubinyi 1994: <https://mek.oszk.hu/02100/02182/html/01.htm> (letöltés ideje: 2023. 10. 15.)

⁴ Kubinyi 2004: 24.

hanem a győrihez. A plébániát valószínűleg a 14. század végén a pápa uralkodói közbenjárásra kivette a Győri egyházmegye joghatósága alól, és az Esztergomi egyházmegye joghatósága alá helyezte.⁵

A város a 16-17. században ún. végvárváros, azaz a kőfalakkal és bástyákkal körülhatárolt területen feküdt maga a vár és a város is. Buda elfoglalásának pillanatától kezdve Pápa csaknem predesztinálva volt arra, hogy végvárrá legyen. A déli határvédelmi övezet feladása után az új végvár vonal csakis az ország közepe táján épülhetett ki, a Balaton és a Dunántúli-középhegység vonalán. A végvár vonal mentén mindent megerősítettek, így Pápa sem maradt ki az erődítés sorából.⁶ Az 1547-es országgyűlés Pápát is javasolta az újonnan létrejövő dunántúli főkapitányság központjának, végül ezt Győr nyerte el, azonban Pápa kapitánya a 16. században viselhette a kerületi főkapitányi címet.⁷

A pápai végvárban a 17. században elméletileg több mint 400-500 fő szolgált katonaként, bár a forrásadatok ennél kevesebbet rögzítettek. Ekkor még úgy tűnt, nagy az esély arra, hogy Pápa úgynevezett erődvárossá alakul át, vagyis olyanná, ahol a város egész lakossága az erődítmény területén él, és a működését a védelmi célok határozzák meg. Végül ez nem történt meg, Pápa megmaradt vegyesen katonai, polgári és földesúri városnak.⁸

A kora újkori Pápa lakosainak számáról megoszlanak a vélemények a szakirodalomban. A város lakosságának megbecsüléséhez egy, az Esterházy hercegi család levéltárából közölt 1660. évi összeírás szolgált alapot, ez a feljegyzés minden bizonnyal az ellenreformációs folyamatok során keletkezett. Mivel csak a katolikusokat számszerűsítették benne, így a teljes népességre nézve nehezen vonható le következtetés. Az itt élő protestánsok létszámát csak becsülni lehet.⁹ Hermann István kutatásai szerint az 1660-as összeírás alapján 3000 és 3100 fő közé tehető a város népessége, azonban a forrás hiányos, és valószínűleg a lakosság száma 3600 és 4000 fő között mozgott. Ezzel a város a Dunántúl legnépesebb települései közé tartozott.¹⁰

Pápa birtokosai a középkorban és a kora újkorban

Pápa 1389-ben került a Garai család birtokai közé, és ekkor került a város végleg örökadománnyal magánkézbe. A Garai család bírta Pápát egészen a 15. század közepéig, majd a város és a hozzá tartozó uradalmak a Szapolyai család kezébe kerültek, míg Szapolyai János több más birtokával együtt elveszítette, miután hátrálni kényszerült

⁵ Kubinyi 1994. <https://mek.oszk.hu/02100/02182/html/01.htm> (letöltés ideje: 2023. 10. 15.); Kiss 1908: 16–17.

⁶ Szakály 1994: 128.

⁷ Szakály 1994: 128–129.

⁸ Szakály 1994: 145., 152.

⁹ Katona 1972: 341.

¹⁰ Hermann 2016: 57.

Ferdinánd elől. Néhány évig Thurzó Elek birtokában volt Pápa, majd 1535-ben enyingi Török Bálint kapja meg a várost királyi adományént.¹¹

I. Ferdinánd adományozta ekkor Török Bálintnak Pápát, majd a rá következő évben Szapolyai János is megerősítette a birtokában.¹² A pápai uradalom ezután egészen a család 1619-ben történt kihalásáig az enyingi Török család kezén maradt, majd leányágon öröklődött tovább, így került végül az Esterházy család tulajdonába. Török Zsuzsanna és férje, Nyáry Pál kapta az uradalmat, majd az ő gyermekeikre szállt. Nyáry Krisztina révén szerezte meg a várost és a hozzá tartozó birtokokat a férje, Esterházy Miklós gróf, aki 1625-től a nádori címet is viselte.¹³

Esterházy 1630-ban zálogba adta a pápai uradalmat Csáky Lászlónak. Az 1639–1640-es évek fordulóján azonban a fia, Esterházy István érdekében visszaváltotta a birtokot, de ez nem tartott sokáig, ugyanis még 1641-ben újra elzálogosították Csákynek. 1648 őszén került vissza Esterházy Lászlóhoz az uradalom, aki a pápai főkapitányi címet is megszerezte és viselte is 1652-ig, a haláláig. Ezután Pápa és a hozzá tartozó devecseri és ugodi uradalom Esterházy Miklós legifjabb fiának, Ferencnek a kezébe jutott, de mivel ő kiskorú volt, a bátyja, Pál viselt gyámságot felette. Ugyanekkor Esterházy Pált nevezték ki bátyja, László halála után 1652-ben Pápa főkapitányává.¹⁴

A reformáció Pápán

A történetírói hagyomány Pápán, Sárospatakon és Debrecenben az 1530-as évekre teszi a reformáció elterjedését, Pápán egészen pontosan 1531-re. Ezt a dátumot az iskola megreformáláshoz szokás kötni. A hagyomány sokáig azzal érvelt a dátumot illetően, hogy a kollégium 1581-ben keletkezett első törvényében az olvasható, hogy a diákok „54 éven át mindenféle írott törvény nélkül voltak”, valamint azzal, hogy a két „Scola refomata Papensis” feliratú kis harang ezt az évszámot viseli. Azonban Szakály Ferenc szerint nem ezek miatt mondhatjuk, hogy a reformáció ekkor már terjedni kezdett volna a városban. Sokkal inkább amiatt, mivel az akkori pápai káplán és iskolamester Gizdavics Péter is a reformáció mellett kötelezte el magát.¹⁵

Nincsenek egybehangzó állítások arra vonatkozóan, hogy Pápa megreformálása pontosan kinek a nevéhez is köthető. A köztudat a reformáció elterjesztését a városban egy bizonyos Bálint pap nevéhez köti, aki állítólag Török Bálint udvari papja volt. Bár ez az állítás nem megalapozott, de vannak történészek, akik szerint már a Török Bálint

¹¹ Petrik 2010: 36., 50., 58–59; 64–65.

¹² Szakály 1994: 134–135.

¹³ Martí 2013: 30–31.

¹⁴ Martí 2013: 36.

¹⁵ Szakály 1994: 162.

előtti földesúr, Thurzó Elek birtokossága alatt elkezdődhetett a város protestánsná válása, és Thurzó jelentősen közreműködött a hitújítás terjesztésében.¹⁶ Az nyilvánvaló, hogy a város egészének reformációja még nem végeztetett be a nevezett Bálint pap pápai működésével, hiszen Török Bálint a várost királyi adományként csak 1535-ben kapta meg, tehát semmiképpen sem fejeződhetett be általa és papja által a város megreformálása már a harmincas években. Emellett azt is fontos megjegyezni, hogy Török Bálint bár szimpatizált a reformáció nézeteivel, úgy tűnik, mégsem kötelezte el magát a hitújítás mellett. Ezt csak a fia, Török Ferenc tette meg.¹⁷

A hagyomány továbbá úgy tartotta, hogy Bálint pap után Dévai Bíró Mátyás is Pápa reformátora volt, bár ezt egyes történészek később elvetették, mondván, hogy adatokkal nem igazolható. Ugyanakkor többen, például Tóth Endre rávilágított arra, hogy nem is zárható ki, utalva arra, hogy Dévai Nádasdy Tamás sárvári birtokán való tartózkodása alatt, akár a viszonylag közeli Pápán is hirdethette a reformációt. Török Ferenc földesuraságának az idején működött a gyülekezett prédikátoraként Sztárai Mihály, aki Páduában végezte tanulmányait, majd a ferences rendbe is belépett, viszont 1544-ben csatlakozott a reformációhoz. Sztárai 1568 körül érkezhetett Pápára, és úgy tűnik, haláláig Pápán is maradt. Vele kapcsolatban fontos kiemelni, hogy ő még a lutheri, vagyis evangélikus hitet vallotta.

1575-ban valószínűleg már Huszár Gál volt a pápai lelkész, aki reformátorként munkálkodott Kassán, Magyaróváron, Debrecenben, Komáromban és Nagyszombatban is. Prédikátorsága mellett nyomdászként is tevékenykedett. Több külföldi reformátorral is összeköttetésben állt. Huszár Gál valószínűleg nem Sztárai után, hanem még az ő idejében lett pápai lelkész. A városban minden jel szerint az a szokás élt, hogy két prédikátor szolgált: egy, aki a városi gyülekezetet, és egy, aki a várbeli gyülekezett lelki gondozását látta el. Huszár Gált, fia, Huszár Dávid követte a pápai lelkészségben, aki 1575–1585 között lehetett pápai prédikátor. Ők ketten már határozottan a kálvini felekezethez tartoztak, tehát valószínűleg az ő pápai szolgálatuk idején került előtérbe a kálvini reformáció. Huszár Dávid nevéhez kapcsolódik a Heidelbergi Káté és a Hercegszöllősi kánonok kinyomtatása, amit 1577-ben Pápán végzett.¹⁸ Ezek is azt mutatják, hogy ekkora Pápa már valóban jelentős protestáns várossá vált.

Úgy tűnik, még Huszár Dávid pápai szolgálata idején lett pápai prédikátorrá Miskolci Péter, aki egészen haláláig, 1625-ig viselte a tisztségét. Huszár Dávid helyére 1585-től a pápai származású Pathai István került mint második lelkész, és vele kapcsolatban jegezték fel elsőként, hogy az egyik lelkész elsősorban a végvári katonaság lelkigondozását látta el, anélkül, hogy ez egy hivatalosan elkülönített állás lett volna.¹⁹ Pathai mellé érkezett 1612-ben Kanizsai Pálfi János, aki a Heidelbergi Egyetemen tanult 1609–1610 között. Heidelbergben ismerkedett meg Szenci Molnár Alberttel, s valószínűleg az ő

¹⁶ Kiss 1908: 28.

¹⁷ Tóth 1941: 6–7.

¹⁸ Tóth 1941: 17–18., 22–26.

¹⁹ Tóth 1941: 32–34.

biztatására mentek el Frankfurtba, Freiburgba, Giessenbe és Marburgba, tehát egy széles ismeretségi körrel rendelkező és képzett prédikátort kapott a személyében a város. Pápán 1612–1626 között töltötte be a lelkészi tisztséget, itt hozta létre az első magyarországi presbitériumot, ami a kiemelkedő jelentőségű tettei közé tartozott. 1629-től 1641-ig Kanizsai Pálfi János lett a dunántúli református egyházkerület szuperintendense. Később 1634-től haláláig Kiskomáromban szolgált.²⁰

Évkör	lelkész
1568–1578	Sztárai Mihály
1578–1625	Miskolci A. Péter
1626–1649	Ceglédi Szabó Pál
1649–1663	Szeli Luka György
1663–1692	Séllyei M. István
1692–1695	Csuzi Cseh Jakab
1695–1697	Dobravicai Sáfár Miklós
1697–1698	Kőrösi Mihály
1698–1731	Csuzi Cseh József

Évkör	lelkész
1574–1575	Huszár Gál
1576–1585	Huszár Dávid
1585–1594?	Patai István
1612–1626	Kanizsai Pálfi János
1626–1628	Patai István
1630–1654	Gyöngyösi Sári István
1655–1658	Berecki Dániel
1658–1670 körül	Laki Márton
1670–1671	Tolnai Tamás
1671–1673 körül	Szikszai János
1674–1691	Vörösmarti P. Mihály
1691–1708	Lepsényi Gergely

1. táblázat: Pápai lelkészek a 16–17. században²¹

A pápai prédikátorok rátermettsége mellett a reformáció sikere annak is volt köszönhető, hogy a város földesurai már kezdetben a reformációhoz csatlakoztak, és ez a felekezeti viszonyok alakulásában döntő szerepet játszott. Továbbá lényeges, hogy Pápán

²⁰ Zvara 2010: 387–390.

²¹ Köblös–Kránitz 2009: 255–256.

igen élénk volt a kereskedelem, már a késő középkorban is, ezért a város megreformálása hasonlóképpen történhetett, mint ahogyan az más kézműiparral és kereskedelemmel foglalkozó városok esetében is zajlott. Az iparcikket szállítva a pápai polgároknak alkalmuk nyílt arra, hogy megismerjék a reformáció eszméit, amelyeket visszatérve Pápára elterjesztettek a városlakók között, és ezek az eszmék megerősödtek, jó alapot adva a pápai reformáció megerősödésének. A bécsi humanista légkörben nevelkedett pápai diákok szintén jó táptalajt jelentettek a reformáció elterjedéséhez.²²

Továbbá lényeges szempont, hogy a pápai vár végvár lévén szabad vallásgyakorlattal rendelkezett a 17. század elejétől, a bécsi és a linzi béke, valamint az 1608. évi országgyűlés rendelkezései alapján.²³ A pápai protestáns egyház azért is fejlődhetett jelentősen, és válhatott erős tényezővé, mivel a vallás tekintetében a polgárság és a várbeli katonaság között egyetértés uralkodott, és kölcsönösen támogatták egymást. Ahogy arról már szó esett, bevett szokás volt, hogy a városi polgárságnak és a vitézeknek is saját prédikátoruk volt.²⁴

A kora újkorban Debrecen és Sárospatak mellett Pápa lett a legfontosabb központja a magyarországi protestáns felekezeteknek. A dunántúli református egyházkerület megalapítása után Pápa ehhez az egyházkerülethez tartozott, és annak legfontosabb gyülekezete lett. A városban élő reformátusok a presbitériumot már 1618-ban megalakították, ezzel a híveket is bevonva az egyházi élet irányításába. Ez a már említett Kanizsai Pálfi János nevéhez kapcsolódik. A presbitérium 6 katonából, 6 városi tagból, 2 egyházi férfiből és 4 további tagból állt.²⁵

A pápai reformáció megjelenéséről és elterjedéséről tehát látható, hogy nem köthető csak egy földesúr vagy egy prédikátor személyéhez, és különösen nem egy adott dátumhoz. Talán az 1520-as, de a 30-as években biztosan kezdetét vette a város reformációja, de nem vált egyik pillanatról a másikra protestánssá a város teljes lakossága. Azt is láthatjuk, hogy a reformáció első évtizedeiben a lutheri hit terjedt Pápán, azonban a 16. század végére már a lakosság nagy része a kálvini felekezethez tartozott, ugyanis a Sztárai Mihály után következő prédikátorok már határozottan református hitelveket vallottak. Azért sem szabad azt gondolnunk, hogy néhány év leforgása alatt vált volna a város lakossága teljesen protestánssá, mivel sokan továbbra sem tehettek mást, minthogy abba a templomba jártak, amelybe eddig is, mely most a protestánsok kezébe került, ahogyan az iskola és a parókiák is.²⁶ Hiszen a reformáció megjelenésének első éveiben az sem volt a hívek közül mindenki számára egyértelmű, hogy nem pusztán egy egyszerű egyházi reformról van szó, hanem ez a későbbiekben a katolikus egyházból való kiválást jelenti.²⁷

²² Tóth 1941: 11–14.

²³ Hausner 2001: 335–336.

²⁴ Szakály 1994: 152., 164.

²⁵ Szakály 1994: 161–165.

²⁶ Kiss 1908: 28.

²⁷ Tusor 2008: 44–45.

A katolikus hívek a reformáció sikeres előretörése után továbbra is jelen voltak a városban, ezt bizonyítja, hogy a ferences szerzetesek nagy számban jelen voltak még. 1535-ben 21-en voltak, és közülük 11 személy misés pap. A ferences szerzetesek körülbelül 1560-ig maradtak Pápán, és 1556-ig zavartalanul működtek is, csak ezt követően kezdték zaklatni őket a protestáns végvári katonák. Sőt, 1535-ben ide helyezték át a rend teológiai főiskoláját is, valamint 1543-ban az ozorai ferencesek rendházából a kincseket is Pápára vitték a török fenyegetés miatt, ez pedig arra utal, hogy a katolikusok továbbra is erős pozícióban voltak, máskülönben nem tűnik valószínűnek, hogy az ozorai ferencesek értékeit itt helyezték volna el, bár a főiskola idehelyezése utalhat arra is, hogy a reformáció előretörésében a katolikusok helyzetét akarták ezzel erősíteni.²⁸ Tehát ezek a szerzetesek látták el egészen 1560-ig a katolikusok lelki gondozását, amikor is a ferences rendi szerzeteseknek is végleg távoznuk kellett a városból.

Fontos kiemelni, bár Pápán a református konfesszió került többségbe a 17. század elejére, a város többfélekezetű maradt, az evangélikus egyház is jelen volt, azután is, hogy 1591-ben szétvált a városban a lutheri és kálvini irányzat. A katolikus vallás nyomainak az eltűnése csak a 16. század végén vagy a 17. század elején következhetett be,²⁹ de ezek után sem kell arra gondolnunk, hogy egyáltalán ne maradtak volna katolikusok a városban, sőt az 1630-as évektől kezdve a katolikusok számának erőteljes növekedésére következtethetünk. Egy 1660-ból fennmaradt összeírás alapján úgy tűnik, hogy akkorra már a város közel 3500-4000 fős lakosságának kb. 55-60%-a lehetett katolikus, tehát nagyjából a nagyobb fele.³⁰ Ebből arra lehet következtetni, hogy a város nem kizárólag Esterházy Pál néhány éve tartó uralma során vált katolikus többségűvé, hanem már a korábbi évtizedek földesurai, Csáky László és Esterházy László alatt megindultak a változások. Valószínűleg a katolikusok számának az emelkedésében az is közrejátszott, hogy Csáky László 1638-ban letelepítette Pápán a Pálos szerzeteseket. Ekkortól kezdve a pálosok látták el a katolikusok lelkigondozását, hamarosan keresztelezéseket és esketéseket is végeztek, sőt az 1640-es évek végén iskolájuk is nyílt a városban.³¹ Ezek voltak a földesúri rekatolizáció első lépései Pápán.

Esterházy Pál rekatolizációja és a pápai plébániatemplom

A Csáky László által letelepített pálos szerzetesek megalapozták azt a rekatolizációs folyamatot, amely végül az Esterházy Pál nevéhez kötődő 1660-as templomfoglalásban csúcsosodott ki. Esterházy Pál bátyja, Esterházy László 1652-ben bekövetkezett

²⁸ Tóth 1941: 18–19.; Szakály 1994: 161–163.

²⁹ Kiss 1908: 28–29.

³⁰ Szakály 1994: 167.; Hermann 2016: 55.

³¹ Szakály 1994: 167–168.

halála után foglalta el a helyét mint Pápa város földesura és a vár főkapitánya. A pápai protestánsok ellen tehát ebben a kettős minőségben lépett fel. Mivel a katolikus vallás elkötelezett híve volt, igyekezett az uradalmaiban élőket rábírni arra, hogy katolikus hitre térjenek. A pápai térítéshez hasonlóan a fraknói és kismartoni uradalmakban élő protestánsok megtérítését is szorgalmazta, ami már 1659-ben elkezdődött.³²

Az 1662. évi pozsonyi országgyűlésre Veszprém megyéből egyedülként a pápai protestánsok benyújtottak egy 19 pontból álló panaszíratot. Ebből a panaszíratból jól ismertek a pápai események egyes momentumai.³³ Eszerint Esterházy Pál el akarta foglalni a várbeli temetőt, azonban a protestáns katonák megtagadták az átadást. A komoly ellenállásba ütköző gróf Devecserből hozatott katonákat, akikkel sikerült végrehajtania „térítő” akcióját, ami fenyegetést, bebörtönzést, vagyoneklobzást, veretést és a protestánsok nyilvános megszegényítését jelentette.

Ugyancsak a devecseri katonaság segítségével vette el 1660 tavaszán a templomot, a temetőt és a lelkész megélhetését biztosító két malmot is,³⁴ azonban úgy tűnik, hogy az iskola és a parókiák a protestánsok kezén maradtak.³⁵ A templom kisajátítása, a beszállásolások és egyéb fenyegetések panaszok, feljelentések, vizsgálatok és kihallgatások tömegét vonták maguk után, több jegyzőkönyv, összeírás, feljegyzés maradt az utókorra a történetekről, amelyek komoly forrásértékkel bírnak. Ezekből egyértelműen látszik, hogy Esterházy Pál rekatolizációs fellépésének legsarkalatosabb pontja a pápai nagytemplom elvétele volt. A templom elvesztése nagy érvágás volt a pápai reformátusok számára, lelkileg megviselte a híveket, a pápai asszonyok gyászba öltözve tiltakoztak a templom elvétele ellen. Ezt alátámasztják az Esterházy-levéltárból előkerült levelek is. Esterházy Pál gróf ekkoriban nem tartózkodott állandóan Pápán, de az eseményekről folyamatosan informáltak. Egyik ilyen informátora egy Jóra István nevű, a városban élő és a grófhhoz hűséges katolikus tiszt volt. A templom elvételekor a város lakói azonnal kifejezték személyes tiltakozásukat. Jóra István egyik, Esterházy Pálhoz szóló levelében megemlíti, hogy a városban az asszonyok gyászruhába öltözve tiltakoznak a templom elvétele ellen: „*Hanem bizonyos számú asszony népek gyászban öltöztének az templom megnyerésére, sokan pedig mocskos és szurkos ruhában keseredet orcával és lefüggesztett fejjel járnak.*”³⁶

Esterházy Pál levelezéséből azt is láthatjuk, hogy a pápai templom és a pápai protestánsok elleni fellépése és különösen a templom elvétele nem csak a pápaiak és a környékbeli lakosok figyelmére tarthatott igényt. A katolikus klérus több tagja is üdvözölte 1660 áprilisában a gróf cselekedeteit, úgymint Lippay György esztergomi érsek³⁷ és az akkor győri püspök Széchényi György is, aki április 21-én kelt levelében arra biztatja Esterházyt, hogy a soproni templommal is hasonlóan járjon el, és további

³² Fazekas 2014: 205.

³³ Zsilinszky 1893: 208–215.

³⁴ Hausner 2001: 334–335.

³⁵ Tóth 1941: 169.

³⁶ HU- MNL-OL P 125 Nr. 2617.

³⁷ Tusor 2008: 369–370.

cselekvésre sarkallja a grófot mondván: „[...] s adja Isten a soproni templomot is ott a szomszédságban rövid nap »alatt« foglalja el kegyelmed, [...] azért édes Gróf Uram úgy látom, az ilyen cselekedetiért kegyelmednek a császár sem haragszik meg »és« az Isten sem veri meg érette kegyelmedet »s« az ördög sem viszi bizony el.”³⁸ A főpapokhoz hasonlóan Wesselényi Ferenc nádor is nagyrabecsülését fejezte ki Esterházy Pálnak azért, hogy az „Anyaszentegyházat gyarapítani kívánja”.³⁹

A pápai események olyannyira nagy figyelmet kaptak, hogy az ügy a protestáns végvári katonák ellenállása miatt egyfajta országos botránnyá dagadt, ami Erdélyt és a Felvidéket is érintette, ugyanis félt, hogy a vallási sérelmek miatt a végvári katonaság körében lázadás törhet ki. Ezért többen, még a 17. századi ellenreformáció egyik kulcsszereplője, Lippay érsek is óvatosságra intette Esterházy Pált.⁴⁰

Az a komoly ellenállás, amelyet a pápai protestánsok, elsősorban a végvári katonák tanúsítottak a földesúri térítéssel szemben, arra készíthette Esterházyt, hogy már 1660-ban, a templom elvételekor is körültekintően járjon el. Bár mint a város földesura kegyúri jogokkal rendelkezett, úgy tűnik, megpróbált a templom elvételéhez egyfajta jogalapot teremteni, amire a következőkből következtethetünk.

Az 1662-ben benyújtott pápai panaszirat tizedik pontja arról számol be, hogy a fenyegetés hatására katolikussá lett protestánsok mások felbujtására folyamodványt írtak a grófhöz, amelyben arra kérik, hogy a protestánsok templomát foglalja el a katolikusok számára.⁴¹ Erre vonatkozóan Esterházy iratai között fennmaradt egy levél, amely ismeretlen keltezésű (de 1660-ra tehető), és amelyben a frissen katolizált pápaiak azt kérik Esterházy Pál gróftól, hogy segítsen nekik megszerezni a „szentegyházukat”, ami bizonyosan a plébániatemplomot jelentette. Ha a kérvény valóban 1660-os, az a feltevés tűnik helyesnek, hogy még a templom tavaszi elfoglalása előtt írták.

„Ez előtt egynéhány nappal találtuk volt meg Nagyságodat, mint kegyelmes Urunkat az mi Városi Sze»n«tegyházunk véget. Melyet, minek előtte, az igaz hitnek ismeretire nem jutottunk volna is... teljességgel »a« magunknak tartottunk: es mint parochialis egyházunkat úgy bírtunk. Most pedig az igaz Római Catholica es Apostolica hitnek ismeretire egész városul kicsinytül fogva nagyig[...] mind ez okbul s mind elejtül fogva ahhoz való igazságunkbul és a fundatione való ősi birásunkbul, mind peniglen ez ideig való continuallatott jussunkbul; inkább bírhatunk.”⁴²

Tehát a szóban forgó templomot a frissen megtért katolikusok a magukénak érezték a régi jogaikra hivatkozva, és meg akarták kapni. Valószínűnek tűnik az is, hogy valóban a gróf vagy emberei hatására írták meg a folyamodványt, ahogyan arra a panaszirat tizedik pontjában is utaltak. A levélben hangsúlyozzák, hogy a vitélő rendnek az iskolához és a parókiákhoz „semmi köze és jussa” sincsen. Egy ehhez nagyon hasonló

³⁸ HU-MNL-OL P. 125 Nr. 3902.

³⁹ HU-MNL-OL P. 125 Nr. 4240.

⁴⁰ Hausner 2001: 333., 335–336.

⁴¹ Zsilinszky 1893: 211. p.

⁴² HU-MNL-OL-P 125-Nr. 5876.

irat is létezik Esterházy Pál ránk maradt iratai között. A benne elhangzó kérés szinte teljesen megegyezik az előbb idézettel, nyilván nem sokkal később utána írták, ahogy a levél elején erre utalnak is, azonban ebben nemcsak a templom, az iskola és az ispotály elvételét kéri, hanem a templomban lévő értékekre is igényt tartanak: a kelyhekre, levelekre, „régí antikvitásokra” és a templomhoz tartozó „derekas kincsekre”, ahogy az író fogalmaz. Az érv is ugyanaz, mint az előző kérvényben: mivel a templomhoz tartozik, és a templom eredetileg a városé, és nem a reformátusoké, így most is az övék.⁴³

A templom kisajátítása kapcsán további fontos adatokhoz juthatunk egy 1660. július 23-án kelt tanúkihallgatási jegyzőkönyvből.⁴⁴ Ez a jegyzőkönyv, amely Esterházy Pálhoz mint pápai kapitányhoz kerülhetett, egy katonai incidens nyomán július 23-án keletkezett, amikor is „a győri vicegenerális számos pápai katonát citáltatott hadiszékére a kapitányukkal, Esterházy Pállal való vallási torzsalkodás ügyében”.⁴⁵ Az események a jegyzőkönyv szerint 1660-ban úrnapiakor, vagyis az egyik legfontosabb katolikus ünnepen történtek, ami a nevezett évben május 27-re esett.⁴⁶ Maga a vizsgálat pedig azon okból ment végbe, hogy Pápán az úrnapiján az „új” katolikus templom felszentelésekor tartott körmenet közben vagy közvetlenül utána eldőrdült egy lövés, majd a protestáns katonaság és lakosság összegyűlt iskolájuk és javaik védelmére, amit Esterházy Pál zendülésnek minősített.

A (katonai) kihallgatási jegyzőkönyvek a korban egységesen épültek fel. Tehát a vizsgálatot végző tisztek kérdéseket tettek fel a tanúknak, a válaszuk elé pedig feljegyezték a korukat, lakhelyüket, társadalmi státuszukat, foglalkozásukat. Jelen jegyzőkönyv a konkrét eseményen kívül fontos adatokkal gazdagítja a pápai ellenreformációs eseményeket,⁴⁷ de kifejezetten a pápai templomra vonatkozóan is felmerül néhány lényeges szempont. A jegyzőkönyv hetedik kérdése ugyanis a következő volt: *„Tudnak-e arról, hogy a gróf úr fogadalmat tett, miszerint nem bántja a templomot, a fogadalma ellenére azonban mégis elfoglalta a templomot és a harangtornyot?”*⁴⁸

A válaszok többségéből az derül ki, hogy a gróf korábban valóban ígéretet tett a pápai nemeseknek és a végvári katonáknak arra, hogy nem veszi el tőlük a templomot, ennek ellenére mégis megtette. Bozay Péter 50 éves teveli nemes ezt vallotta: *„... hallotta pápaiaktól, hogy im az Úr avval csala meg bennünket, hogy elveszi az szent egyházat tőlünk, azért kell most iskolánkat őriznünk”*.⁴⁹ Farkas János, szintén Tevelen élő nemes is hasonlóan vélekedett.⁵⁰ A jegyzőkönyvben arra is van adat, hogy Esterházy kifejezetten a nemességnek és a seregnek tett fogadalmat, hogy meghagyja a protestánsoknak a templomot. Ezt Szalay György Tevelen lakó nemes mondta: *„...hallotta az pápaiaktól,*

⁴³ HU-MNL-OL P 125 Nr. 5877.

⁴⁴ HU-MNL-OL P 125 Nr. 11281. (A továbbiakban: jegyzőkönyv)

⁴⁵ Pálffy 1995: 124.

⁴⁶ Szentpétery 1940: 144.

⁴⁷ A jegyzőkönyv kutatásának eredményeiről bővebben: Leba 2023: 96–113.

⁴⁸ Jegyzőkönyv, kérdések.

⁴⁹ Jegyzőkönyv, 20. tanú.

⁵⁰ Jegyzőkönyv, 22. tanú.

hogy Őnagysága azt mondotta volna: szabad vagyok én az magam jobbággyával, de az seregtől és a nemesektől az szent egyházat el nem veszem”.⁵¹

Az egyik tanú, Kalloczay Szűcz János azt nyilatkozta, hogy kár volt korábban hinniük Esterházy gróf ígéretének, mert különben ha tudták volna, hogy elveszi a templomot, azt is megpróbálták volna megakadályozni, mint ebben az esetben az iskola elfoglalását: „[...]azért mentek le fegyveresen az oßkolaban [...] hogy a Templomot is megoltalmazták volna, ha tudták volna de az Űr Őnagysaga szavának elhitenek de egy éjfel ugyan el vette”.⁵²

Egyesek szerint azonban a gróf más értelmű kijelentéseket is tett. Eszes Kovács Péter iratos hajdú „... hallotta az Űrtól mondani: jobb volna »ha« békesség lenne köztetek »ha« mind egy szentegyházba járnánk”.⁵³ Persze ezek az állítások nem zárják ki egymást, Esterházy Pál valószínűleg egyiket is, és másikat is mondta, hogy megnyugtassa az embereket. A jegyzőkönyvnek ezen részletéből ismét kiderül egy, a pápai templomra vonatkozó fontos részlet, mégpedig a következő: Esterházy Pál az térítő akciója során kénytelen volt (igaz, megszegett) ígéreteket tenni a pápai nemeseknek és végváriaknak a templomra vonatkozóan.

Mivel azonban ezt az ígéretet nem tartotta be, ez arra sarkallta a vitézeket és a nemeseket, hogy fegyverrel keljenek az iskola védelmére, amit úgy tűnik, sikerült is megőrizniük a pápai protestáns híveknek.⁵⁴

A templom helyzete a 17. század végén

A templom elvétele miatt az 1660-os év után még sokáig nem volt istentiszteleti helyük a református pápaiaknak, mivel éppen a földesúri fenyegetés okán nem volt rá módjuk, hogy újat építsenek, ezért inkább a régít próbálták meg visszaszerezni úgy, hogy a felsőbb hatóságoktól követelték vissza, ám ezzel nem értek el eredményt.⁵⁵ Vannak azonban arra utaló adatok, hogy a század végén már felépült egy új templom, amely inkább imaháznak vagy oratóriumnak nevezendő, és az elkészültéről nincs pontos dátum. Ez is bizonyítja, hogy a gyülekezet erős maradt. Sőt, nemcsak új istentiszteleti helyet emeltek maguknak, hanem az iskolát is kibővítették és rendbe hozták 1680-ban.⁵⁶

Pápát 1683-ban elfoglalták a Bécs ellen vonuló török hadak. Ekkor a reformátusok egy rövid időre visszakaphatták a templomukat, hiszen a törököket nem érdekelte, hogy melyik keresztény felekezethez valónak vallották magukat, így a lelkiismereti szabadság jegyében újra szabadon gyakorolhatták a protestáns vallást a templomban.

⁵¹ Jegyzőkönyv, 23. tanú.

⁵² Jegyzőkönyv, 218. tanú.

⁵³ Jegyzőkönyv, 148. tanú.

⁵⁴ Szakály 1994: 169.; Tóth 1941: 96–97.

⁵⁵ Tóth 1941: 83.

⁵⁶ Tóth 1941: 96–97.

Azonban a török legyőzése után vissza kellett adniuk a katolikusoknak a templom kulcsait. A pápai plébániatemplomot a 17. és 18. század folyamán többször is átépítették és renoválták, ugyanis a háborús időszak és a várost gyakran sújtó tűzvészek komoly károkat tettek a templom épületében. Így a templomot sokszor szinte teljesen átépítették. A mai templomot 1774-ben kezdte el építtetni Eszterházy Károly egri püspök.

Összegzés

Elmondhatjuk, hogy az 1660 körül zajló földesúri rekatolizáció középpontjában a templom állt. A templom elvételének jogszerűsége nézőpont kérdése, hiszen mind a reformátusok, mind a katolikusok jogosan érezhették a magukénak, ugyanakkor a végső szót mindig a kegyúri jogokat gyakorló földesúr mondta ki. Ennek ellenére látszik, hogy a végvári katonák is jelentékenyen alakíthatták az események menetét, és komoly beleszólásuk volt a felekezeti viták alakulásába.

Az eseményekből látszik az is, hogy a rekatolizáció már valószínűleg az 1630-as években kezdetét vette a városban. Valószínűleg az Esterházy család birtokba jutását követően megindult a katolikusok számának a növekedése, ami az 1600-as évek második felére tovább erősödhetett. Emellett az is nyilvánvaló, hogy a hiába voltak az 1620-as évek végétől főleg katolikus földesurai a városnak és főkapitányai a végvárnak, ennek ellenére a protestánsok pozíciói még a következő közel három évtizedben is erősek maradtak, hiszen a templom, az iskola, a parókiák és főbb városi tisztségek, úgy tűnik, ezekben az évtizedekben is az ő kezükön maradtak. Sőt, a gyülekezett az 1660-as templomfoglalás és a következő évek zaklatásai ellenére is fennmaradt. Ez valószínűleg a végvári protestáns katonaság támogatásának volt köszönhető. Sajátos helyzetet mutat, hogy a városi protestáns polgárok és nemesek a protestáns vitézekkel együtt igyekeztek az érdekeik védelmében fellépni Esterházy Pál ellen, aki kettős minőségében, mint kegyúri jogait gyakorló földesúr és mint a várbeli katonaság főkapitánya léphetett fel ellenük. Esterházy Pál tetteiben az is megmutatkozik, hogy az 1660-as évek körül végzett erőszakos rekatolizációja alatt is igyekezett óvatosan közelíteni a pápai reformátusokhoz. Ez látszik abból, ahogyan többször is ígéretet nekik tesz az iskola és a parókiák meghagyására, hogy a lázongó kedélyeket lecsillapítsa. A pápai protestáns gyülekezet a végvári katonákkal karöltve tehát jelentékeny lépéseket tudott tenni.

Felhasznált források

- HU-MNL-OL P 125. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, az Esterházy család hercegi ágának levéltára, Pál nádor iratai
HU-MNL-OL P 125 Nr. 2617.: Jóra István Esterházy Pálnak. Pápa, 1660. április 25.
HU-MNL-OL P 125 Nr. 3902.: Széchényi György Esterházy Pálnak. Savaria (Szombathely), 1660. április 21.
HU-MNL-OL P 125 Nr. 4240.: Wesselényi Ferenc Esterházy Pálnak. Stubnyafürdő, 1660. április 17.
HU-MNL-OL-P 125-Nr. 5876.: Varga Tamás Esterházy Pálnak. Hely és dátum nélkül (1660)
HU-MNL-OL P 125 Nr. 5877.: Varga Tamás Esterházy Pálnak. Hely és dátum nélkül (1660)
HU-MNL-OL P 125 Nr. 11281.: Az 1660 július 23-án kelt vallatási jegyzőkönyv

Felhasznált szakirodalom

- Fazekas István 2014: A reform útján. A katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon. Győri Egyházmegyei Levéltár, Győr.
- Hausner Gábor 2001: A Sz. Patricius Purgatoriumjáról való historia kiadásának története. *Magyar Könyvszemle* 117. évf., 3. sz. 332–340.
- ifj. Hermann István: A karthauziak Pápán. Adalékok a pápai házak és házbirtokosok történetéhez. *Acta Papensia. A Pápai Református Gyűjtemények Közleményei* 2. évf. 3–4. sz. 233–244.
- ifj. Hermann István – id.Hermann István 2016: Adalékok Pápa város 17. századi történetéhez. *Acta Papensia. A Pápai Református Gyűjtemények Közleményei* 16. évf. 1–2. sz. 29–62.
- Katona Imre 1972: Pápa város 1660. évi összeírása. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 11. 341–356.
- Kiss István 1908: A pápai plébánia története. Egyházmegyei Könyvnyomda, Veszprém.
- Kubinyi András 2004: Városhálózat a késő középkori Kárpát-medencében. *Történelmi Szemle* 46. évf. 1–2. sz. 1–30.
- Kubinyi András: A középkori Pápa. In: Tanulmányok Pápa város történetéből. Kubinyi András (szerk.) Pápa. <https://mek.oszk.hu/02100/02182/html/01.htm> (letöltés ideje: 2023. 10. 15.)
- Köblös József – Kránitz Zsolt (szerk.) 2009: A Dunántúli református egyházkerület prédikátorai és rektorai I. 1526–1760. A pápai református gyűjtemények kiadványai. Forrásközlések 10. Pápa.

- Leba Eszter 2023: Eszterházy Pál fellépése a pápai protestánsok ellen 1660-ban. *Egyháztörténeti Szemle* 23. évf. 4. sz. 96–113.
<https://doi.org/10.54231/ETSZEMLE.2022.4.5>
- Martí Tibor 2013: Gróf Esterházy László (1626–1652). Fejezetek egy arisztokrata család történetéhez. Doktori (PhD) értekezés.
- Pálffy Géza 1995: Katonai igazságszolgáltatás a Királyi Magyarországon a XVI–XVII. században. Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára. Győr.
- Petrik Iván 2010 (szerk.): *Memoriae commendamus*, Emlékezetül adjuk. Válogatás Pápa város történetének forrásaiból – A Pápai Levéltár kiadványai 1. Veszprém Megyei Levéltár, Pápa.
- Pongrácz Gáspár 1998: Pápa város leírása. Fordította és jegyzetekkel ellátta: Hermann István. *Fons* 5. évf., 3. sz. 291–307.
- Szakály Ferenc 1994: Pápa a török korban. In: *Tanulmányok Pápa város történetéből*. Kubinyi András (szerk.) Pápa, 125–201.
- Szentpétery Imre 1940: *Oklevéltani naptár. Táblázatok a chronológiához*. Bp.
- Tóth Endre 1941: *A pápai református egyház története*. Pápa.
- Tusor Péter 2008: *Katolikus konfesszionalizáció a kora újkori Magyarországon*. Digitális kiadású egyetemi tankönyv. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Intézet.
- Zvara Edina 2010: Kanizsai Pálfi János (1582–1641) könyvei Esterházy Pál gyűjteményében. *Magyar Könyvszemle* 126. évf. 10. sz. 386–397.
- Zsilinszky Mihály 1893: *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve*. III. kötet. Bp.

A Széchyek vallásgyakorlata a konfesszionalizáció korában¹

Bevezetés

A magyar arisztokrácia 16–17. századi vizsgálata szempontjából megkerülhetetlen a kor legnagyobb hatású szellemi irányzatának, a reformációnak, majd az ennek nyomán kialakuló konfesszionalizációnak a folyamata. A 16. század elején megjelenő protestantizmus társadalomra, művelődésre és politikára gyakorolt hatása már a megjelenését követő évektől érzékelhetővé vált a Magyar Királyság területén belül. A század közepére olyan főrendű famíliákat találunk a reformáció hívei között, mint a Perényiek, Thurzók, Révayak, Mágócsyak, Nádasdyak, Balassák, de itt említhetjük meg az Illésházy, Thököly vagy Batthyány családokat is.² Főuraink nem csupán követői, de védelmezői, terjesztői is lettek az új tanoknak. Birtokaikon lekipásztorokat alkalmaztak, nyomdákat üzemeltettek, iskolákat alapítottak. Egy-egy birtok tulajdonosa mint a mecénatúra működtetője az egyházi és kulturális életre is erőteljes befolyással bírt. A mohácsi csatát követő évtizedekben, miután a királyi udvar ténylegesen az országhatárokon túlra került, a magyar művelődés szempontjából különös figyelmet érdemelnek ezek a főúri udvarok mint a kultúra meghatározó színhelyei, éppen ezért lényeges szempont, hogy a befolyásos családok mely vallási irányzat mellett kötelezték el magukat.³ Főuraink nem csupán imáikban, az evangéliumi hit megélésében váltak protestánsokká. Mindennapi életük részévé vált a különböző teológiai kérdések elemzése, legyen szó hitvitákról vagy nyugati reformátorokkal folytatott élénk levelezésekről.⁴

Jelen tanulmány a 17. század elejére a főrendűek közé emelkedő Széchy család rimaszécsi ágának a felekezetszerveződés időszakára eső protestáns vallásgyakorlatát kutatja. A 17. század elején a családnak két kiemelkedő alakja ismert: Széchy (III.) Tamás, aki politikai karrierje során majdnem a legmagasabb közbiztonsági méltóságig is eljutott, és elsőszülött fia, Széchy (II.) György, aki a 17. század eleji rendi mozgalmak során az erdélyi

¹ A kutatást az Innovációs és Technológiai Minisztérium Új Nemzeti Kiválóság Programja támogatta ÚNKP-22-3 kód alatt.

² *Ágoston* 1998: 115–122.

³ *Monok* 2018: 411–426.

⁴ Perényi Péter Melanchthonnal levelezett, és az általa küldött instrukciók szerint olvasta, valamint elemezte a Biblia bizonyos részeit, amelyeket illusztrációkkal ellátva ki is nyomtattatott, hogy másokhoz is eljusson. *Ágoston*: i. m. 120–121.

fejedelmek támogatója. A kettejük közti különbség egyik okának – amely politikai irányvonalukat, a birtokigazgatást és nem utolsósorban a felekezetszerveződést támogató tevékenységüket is alapvetően befolyásolta – a Széchy-birtokok megosztott irányítását tekinthetjük. A család által a 17. század elején birtokolt uradalmak ugyanis markánsan elkülönülő országrészekben találhatók – a Dunántúlon és Felső-Magyarországon –, ami kétségtelenül hatással volt akár a rendi mozgalmak során betöltött szerepükre, viszonyukra a Habsburg-uralkodókhoz vagy a konfesszionalizáció folyamán birtokaikra jellemző felekezetpolitikájukra.

Munkámban vizsgálom, hogy a 16–17. század fordulóján élt generáció tagjainak személyes vallási elköteleződésére mi módon hatottak a Magyar Királyság területén végbemenő konfesszionalizációs folyamatok, és mindennek birtokaikra vonatkozóan milyen nyomai fedezhetők fel. Ismerünk-e esetükben szolgálatukban álló udvari lelkészeket, illetve tulajdoníthatunk-e nekik jelentősebb mecénási tevékenységet? Tanulmányom végén kitérek arra is, hogy a hitbéli meggyőződés és a személyes érdek hogyan viszonyult egymáshoz az erdélyi fejedelmek híveként ismert Széchy György politikai pályafutásában az 1604–1622 közötti években.

A Széchyek a reformáció első évtizedeiben

A Széchy család a reformáció megjelenésének időszakában még két ágra szakadva a Magyar Királyság nyugati és észak-keleti vidékein birtokolt területeket. A Nyugat-Dunántúlon birtokos felsőlendvai ág férfiága 1535-ben Széchy István halálával kihalt. Testvére, Széchy Margit és a família szűkebb-tágabb rokoni kapcsolati hálójában is szép számmal találunk olyan főúri patrónust, aki nyíltan rokonszenvezett a protestantizmussal, és támogatásának köszönhetően birtokain is könnyen terjedhetett a reformáció.⁵

Az általam kutatott és a kora újkorban jelentős közéleti szereplővé emelkedő Széchy Tamás a család rimaszécsi, Gömör és Abaúj vármegyékben élő ágának tagja volt. Ahhoz, hogy a família reformációhoz fűződő viszonyát megismerjük, érdemes vármegyei szinten is, kicsit tágabb kontextusban megvizsgálni a gömöri térségben végbemenő társadalmi-vallási folyamatokat.

A felső-magyarországi nemes családok kapcsolata a protestáns eszmerendszerrel messzebbre nyúlik vissza, mint Luther Márton 1517-es wittenbergi fellépésének időpontja. A reformáció előzményének tekinthető huszita tanok már a 15. század derekán, Jan Giskra cseh csapatainak köszönhetően megjelentek a felső-magyarországi vármegyékben, így Gömörben is. Arra nézve azonban, hogy már ekkor tartósan termékeny talajra talált volna az új vallási irányzat, nincsenek konkrét bizonyítékok.⁶

⁵ Széchy Margit Thurzó Elek mostohalánya (édesanyja Ormosdi Székely Magdolna).

⁶ A legtöbb huszita Gömörben a Széchyek birtokain telepedett le, magát a nemzetségnek is nevet adó várat,

A lutheri reformáció eszméje az 1520-as évektől megfigyelhetően jelen volt nemcsak a királyi udvarban, hanem a német ajkú lakosságnak köszönhetően az északi vármegyékben is.⁷ Innen, az északabbra fekvő szepességi vármegyék területéről jutott el a Széchyek birtokaira, Gömör és Kishont vármegyék területére. A protestantizmus rohamos terjedése ugyanakkor majd csak a 16. század második felétől figyelhető meg ezeken a területeken. Mindezek mögött a század első felében működő gömöri főispán, Bebek Ferenc protestantizmusellenes tevékenységét tekinthetjük. Rozsnyó környékén először Fischer András prédikátor terjesztette a lutheri hitelveket, aki 1532-ben Morvaországba menekült Bebek elől. 1540-ben visszatérését követően azonban még abban az évben kivégeztette a nagyhatalmú főúr.⁸ A főispánnak kegyetlenkedése ellenére sem sikerült a protestantizmus terjedését megakadályoznia, csupán késleltetni tudta a folyamatot. A 16. század közepére a vármegye legfontosabb településének számító Rozsnyón már a lutheri irányzat híveit találni többségben.⁹ Nagyban segítette a protestantizmus terjedését a későbbiekben Bebek Ferenc fiának, Bebek Györgynek és feleségének, Patócsi Zsófiának a reformáció melletti határozott elköteleződése, ami a 16. század második felétől kezdődően nem csupán Gömörben, de a vele szomszédos Kishont vármegyében is jelentősen növelte a protestáns lelkészek és ezáltal híveik számát is.¹⁰

Arra vonatkozólag, hogy a Széchy család rimaszécsi ága mikor lett protestáns, pontos adat nem ismert. Figyelembe véve, hogy a szűkebb és tágabb rokoni famíliák, így a Rhédey, Basó, Lórántffy, Bornemissza és Csetnek családokat mind a reformáció lelkes támogatóinak tekinthetjük, valószínűsíthető, hogy a Széchyek is – akárcsak a vármegye nemeseségének nagy része – hamar az evangélikus hit támogatóivá váltak. Az 1555-ben született Széchy Tamás az első családtag, akiről egyértelműen tudjuk, hogy a protestantizmus lutheri ágának egyik nagy pártfogója volt először felső-magyarországi birtokain, majd a 17. század elejétől a dunántúli területeken is.

A családfő Széchy (III.) Tamás nyugat-dunántúli vallásgyakorlata

A tekintetben, hogy a família – pontosabban Széchy Tamás – mikor lett az evangélikus vallás híve, némi támpontul családi kapcsolatrendszerük alakulásának vizsgálata szolgálhat. Széchy György és Rhédey Magdolna két életben maradt gyermeke közül Széchy

az ősi családi „fészket”, Balog erősségét is huszita kézben találjuk a 15. század közepén. Bővebben: Ila 1976: 212–214.

⁷ Luther Márton 95 pontja már 1518-ban ismeretes lehetett, és az is bizonyos, hogy a Szepességben már 1520-ban felolvasta egy Késmárk melletti település plébánosa, bizonyos Preisner Tamás. Lásd: Csepregi-Dienes 1997: (<http://srta.hu/wp-content/uploads/2015/02/ker.pdf> letöltés: 2023. 04. 12.) 116–117.

⁸ Zoványi 2004: 19–20.

⁹ Ua. 37.

¹⁰ Ua. 38.

Sára a szintén Felső-Magyarországon birtokokkal rendelkező Csetneky (II.) Ferencsel kötött házasságot, aki annak a Csetneky családnak a sarja, amely már bizonyítottan a 16. század közepén, 1554-ben a lutheri hitelveket vallotta.¹¹ Széchy Tamás első házasságát a Perényiek nyalábi ágából származó Perényi Borbálával, Perényi Ferenc és Bebek Kata lányával kötötte. Perényi Ferenc esetében Zoványi Jenő kutatásaiból ismeretes egy eset, amely bizonyítja, hogy Perényi a 16. század közepén már mint protestáns földesúr fogatosított intézkedéseket birtokain. 1544-ben a nagyszőlősi plébánost elűzte, majd nagyidai várában tartotta fogva, elkobozva ingóságait is.¹²

1592-től Széchy Tamás második felesége Batthyány Kata, annak a Batthyány Boldizsárnak a lánya, akinek a 16. század második felében kimagasló könyves műveltsége és reformációt támogató mecénatúrája ismert. Németújvári udvarában nyomdát hozott létre, korának neves humanista tudósaival levelezett, többen – Carolus Clusius vagy Johann Kepler – meg is fordultak udvarában.¹³ Batthyány Boldizsár esetében ismert, hogy nem csupán a lutheri irányzattal szimpatizált, de vélhetőleg franciaországi tartózkodásának hatására a kálvini hitelvek is hatással voltak vallási meggyőződésére.¹⁴

Széchy Tamás harmadik feleségének, Forgách Margitnak köszönhetően a Forgách családdal került közelebbi rokoni nexusba, ami felekezeti irányultságát tekintve ismét más hatásokat eredményezhetett. Bár a Forgách családot a 16. században elkötelezett evangélikus vallásúnak tekinthetjük, Forgách Ferenc – Széchy Tamás sógora – már a 16. század végén katolizált,¹⁵ és 1607–1615 között mint esztergomi érsek a Pázmány Pétert megelőző ellenreformáció támogatója és kezdeményezője. Másik testvére, Zsigmond, aki Thurzó Györgyöt követően 1618–1621 között a Magyar Királyság nádoraként ismert, 1604-ben szintén katolikussá lett.¹⁶

Széchy Tamás házasságkötéseit sikeresen a maga előnyére fordította, általuk a Magyar Királyság vezető politikai elitjének szűkebb rétegéhez tartozott, ami így a família jövőjének egyik biztosítékául szolgált. A rokon családok felekezetválasztásukat tekintve mind a protestantizmus lelkes támogatóiként, ráadásul lutheránus hitelveket követőként ismertek a 16. század utolsó évtizedeiben. Ezalól kivétel majd a 17. század elejére Batthyány Ferenc – Széchy Tamás sógora – és a Forgách testvérek lesznek. Hogy mindennek lehetett-e hatása Széchy Tamás konfesszióválasztására, a későbbiekben még visszatérek.

¹¹ Prokopp 2000: (https://epa.oszk.hu/02300/02357/00010/pdf/EPA02357_Credo_06_2000_1-2_058-077.pdf (letöltés 2023. 04. 18.)) 58.

A Csetneky család egyik legismertebb protestantizmust támogató tagja a fent említett (II.) Ferenc nagybátyja, Csetneky István, aki tevékeny szerepet játszott a Gömöri Evangélikus Esperesség kialakulásában és a hitelvek megszilárdításában többek mellett azáltal, hogy 1590-ben aláírta az újonnan alakuló murányi fraternitás 25 cikkelyből álló szabályzatát. Bővebben: Stromp 1903: 15.

¹² Zoványi 1916: 37–39. Fiainak nevelője az 1540-es évek végén Szikszai Fabricius Balázs lett, aki az 1550-es években Bártfán Leonard Stöckel tanítványaként és egyben Perényi János magántanáráként működött. Bővebben: Szabó 2004: 39–41.

¹³ Monok 2012.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Szabó 2020: 142–143., Kárpáthy–Kravjánszky 1938–1939: 171–173.

¹⁶ Dénesi–Dejcsics 2014: 297.

Az első forrás, amely során Széchy Tamás neve ilyen felekezeti hovatartozásának vonatkozásban felmerült, egy 1591. január 22-én Dobrán kelt egyezség, vagyis abból az időszakból, amikor Széchy Tamás a nyugat-dunántúli birtokokat megszerezte. Az irat aláírói mint a Tótság – vagyis Vendvidék –, a muraszombati és felsőlendvai uradalom urai, Széchy mellett Lobkowitz Poppel László és Salm Magdolna voltak.¹⁷ Az 1591-es keltezésű oklevél ismerteti, hogy felkérték Czimmermann Vilmos szuperintendenst, grazi teológiai tanárt, hogy közös birtokaik összes egyházait a „hamis dogmáktól” tisztítsa meg, valamint elrendelték a lelkipásztoroknak az ágostai hitvallás szerinti evangélium hirdetését.¹⁸ Az okirat tehát kétségtelenül Széchy Tamás lutheri felekezetet követő magatartásának bizonyítékaként szolgál.

A 16. században a Muravidéken, ahol Széchy Tamás újonnan szerzett birtokai találhatók, már jól működő evangélikus közösségek léteztek. Lelkészeik ebben az időszakban többnyire uradalmi központokban, feltehetőleg mint udvari prédikátorok szolgáltak. Ilyen birtoknak tekinthető az alsőlendvai Bánffyakén kívül Muraszombatban a Poppel, illetve Széchy család rezidenciája. Ezeknek a területeknek a lakosai zömmel vendek voltak, akiknek két legismertebb gyülekezete pont az említett uradalmak területén, Felsőlendván és Muraszombatban helyezkedett el.¹⁹

Muraszombatnak – amely Széchy Tamás udvarának ekkori központjaként feltételezhető – az 1599. és 1601. évi adójegyzékek szerint is evangélikus lelkésze volt,²⁰ akiről ismert, hogy évente 2 forint adót fizetett.²¹ Az 1599. és 1601. évből származó Vas vármegyei adóösszeírás szerint a Muravidéken ekkor már 16, illetve 19 községben találni protestáns – Luther tanítását követő – prédikátort.²²

A kora újkori magyar konfesszionalizációs folyamatban – amelynek keretén belül a különböző teológiai nézeteket képviselő protestáns egyházak megfogalmazták saját hitelveiket – a dunántúli területeken a keleti, észak-keleti országrészhez viszonyítva néhány évtizedes késés figyelhető meg. A lutheri és kálvini irányzat szétválása a Dunántúlon az 1595-ös meszlényi zsinaton kezdődött. A reformátusok továbbra is a kálvinizmust képviselő, a püspöki tisztségről lemondott Beythe Istvánt tekintették püspöknek, míg az evangélikusokat espereseik kormányozták. Végül a teljes szétválás 1612-ben következett be, mikor mindkét felekezet saját püspököt választott: az evangélikusok Klaszsekovics Istvánt, a reformátusok Patai Istvánt.²³

¹⁷ Salm Magdolna a birtokrészt édesanyja, Széchy Margit, a felsőlendvai ág utolsó élő tagja után örökölte.

¹⁸ Iványi 1990: 103–104.

¹⁹ Az Újtestamentum viszonylag korai vend nyelvre fordítását Surd település lelkészének, Kuzmics Istvának köszönhetik a mai szlovének. Lásd: Szerdahelyi 1999: 1–6.

²⁰ Muraszombatban már az 1540-es évektől két lelkész is működhetett, egyik a településen élők hitéletét gondozta, míg a másik a Széchy család udvari prédikátora lehetett. Lásd: Fülöp 1989: <https://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0025/15.html> letöltés 2023.10.25.)

²¹ Muraszombat az 1620-as évektől a vend evangélikus egyházmegye részét képezte, de sokáig nem tekintették egyenrangúnak a többi egyházmegyével, vélhetőleg a csekélyebb gyülekezetszám miatt. Payr 1924: 258.

²² Uo.

²³ Szabó 2020: 58–66.

A Széchyek birtokain a 17. század elejéig zömmel evangélikus felekezetek működtek, a kálvini irányzat az 1610-es években kezdett megerősödni, és leginkább a Széchy Tamás és Batthyány Ferenc által közösen birtokolt területeken figyelhető meg. Ebben minden bizonnyal az ekkor már nyíltan helvét irányzatot követő Batthyány pártfogása is jelentősen közrejátszott. A kálvini hitelvek felé történő elmozdulás ugyanakkor nem csupán a falvak-községek gyülekezeteinél figyelhető meg a 17. század első évtizedeiben.

A Széchyek esetében udvari lelkésről egészen az említett 1610-es évekig nincs pontos adat.²⁴ Az 1614-től 1618-ig terjedő időszakban, tehát Széchy Tamás haláláig bizonyíthatóan Szilágyi István működött Muraszombatban a család mellett.²⁵ Szilágyi István Szenci Molnár Albert sógora,²⁶ aki ekkor már mint református, tehát a kálvini konfesszió prédikátoraként szolgált a főúri famíliánál.

Hogy Széchy Tamás mennyire volt hatással az udvarában jelen lévő hitéletre, illetve a birtokain megjelenő kálvinista irányvonalra, arra a halála utáni időszak vizsgálata adhat választ. Ezek alapján szembetűnő ugyanis, hogy felnőtt korú gyermekei és özvegye a kálvini hitelvekkel ellentétben az evangélikus felekezet támogatóinak tekinthetők, a helvét irányvonal megjelenése így egyedül Széchy Tamáshoz köthető. Szilágyi István már a főúr halálát követően 1618-ban Zrínyi György udvarába távozott, és a református gyülekezet is megszűnt Muraszombatban, ettől kezdve csupán a vend evangélikus ismert.²⁷ Az 1620-as években a Széchy-birtokok egyéb településein is evangélikus átrendeződés figyelhető meg, valamint egyre több addig református lelkész írta alá a Formula Concordiét, csatlakozva ezzel a lutheránus felekezethez.²⁸

A 17. század elején elindult felekezetszerveződés folyamatának eredményeként egyértelműen a lutheri elveket követi a család, amiben kétségtelenül legnagyobb része Széchy Tamás elsőszülött fiának, Széchy Györgynek volt. Hat fia közül az 1577-ben született Györgyről áll rendelkezésre a legbővebb információ, 1625-ben bekövetkezett haláláig következetes evangélikus hitről tett tanúbizonyságot. Ennek nyomai a felső-magyarországi

²⁴ Az első prédikátorok egyike – Szalaszei György – ismert mint muraszombati lelkész. 1593-ban megjelent Avenarius – Johann Habermann német evangélikus teológus, a Wittenbergi Egyetem professzora – fordítását Poppel László nejének, Salm Magdolnának, Széchy Margit lányának ajánlotta. Az említett mű: *Hetetszaka mindennapra megh irattatot imadsagok, kik öszuő szerzetettenek Auenarius Ianos doctor által, fordeittannak pedig magyarra Szalaszei Giörgi praedicator által. Siczben.* Lásd: RMK I.: 272.

²⁵ Payr 1924: 256.

²⁶ Szenci Molnár Albert naplójában többször említést tesz Széchy Tamásról. Szilágyi Istvánnal együtt jártak a főúr bécsi udvarában, aki Szenci Molnár Albertet akkor még kiskorú gyermekei mellé nevelőként próbálta felfogadni. „...Lukács öcsém Jókán, Tolnai Bajor István komám Samariában, Szilágyi István sógorom Murai Szombatban, ki által az nagyságos Szécsi Tamás is megkínált az ő udvara mellett tanító tiszttel...” Dézsi 1898: 65–70.

²⁷ Payr 1924: 257., 420.

²⁸ Az evangélikus átrendeződésnek egyik jele, hogy 1623-ban Patai István püspököt és Kanizsai Pálffy Jánost küldték követségbe a Muraszombatban élő Széchy utódokhoz, Széchy Mihályhoz, Istvánhoz és Miklósához. A protestáns lelkipásztorok célja az volt, hogy rábírják őket, ne üzzék el a református prédikátorokat birtokaikról. A jegyzőkönyv Széchy Tamás itt élő három fiát bolond, gyermeteg mecénásként írja le, akiket könnyű befolyásolni, és akik egyértelműen a lutheri reformációt támogatják. A jegyzőkönyvre vonatkozólag bővebben lásd: Pokoly 1910: 49–56.

birtokok, leginkább a Gömri Evangélikus Esperesség kialakulása és patronálása körül fedezhetők fel. Kétségtelen, hogy a legidősebb testvér hatása a nyugat-dunántúli birtokokon is egyértelműen kimutatható, akár udvari lelkészük – az evangélikus Szvetics Gergely 1623-tól²⁹ –, akár a birtokok gyülekezeteinek felekezetiiségét illetően.

Széchy Tamás mecenatúrájára vonatkozóan egyedül végrendelete ad némi iránymutatást. Ebben megerősítetteti a felsőlendvai templomot körülvevő falazatot, és iskolát alapít, lefektetve a rektor és a lelkész számára adandó juttatásokat.³⁰ Nem ismert, hogy udvarában nyomdát működtetett volna, és bár Takáts Sándor kutatásai szerint a Széchyek jelentős könyvtárral rendelkeztek az 1680-as évekre,³¹ az ő esetében egyetlen könyv ismeretes, amely a tulajdonát képezte. Ez 1529-ben a Bázelen, Johann Froben nyomdájában megjelent Szent Ágoston összkiadás első és második kötete.³²

Széchy Tamás esetében kijelenthető ugyan, hogy élete végéig megmaradt evangélikusnak, viszont részben a rokon és kálvinista hitelveket követő Batthyány Ferenc hatásának, részben a birtokain, illetve a Nyugat-Dunántúlon végbemenő felekezeti változásoknak köszönhetően nem zárkózott el a protestantizmus felé irányvonalától sem. Széchy komolyan vehette a bécsi békében lefektetett vallásügyi rendelkezéseket, vagyis hogy „*legyen szabad az lutherana és helvetiai confessio, az római vallás azonképpen ez országban minden rendek között...*”³³ Erre utal többek között, hogy amikor 1615-ben a varasdi katolikus pap kiátkozta a település evangélikus nemeseit, a bécsi béke cikkelyeire hivatkozva kérte Thurzó György nádor közbenjárását, és felvetette az ügy országgyűlésen megvitatandó pontként történő tárgyalását.³⁴

Széchy György felső-magyarországi egyháztámogató tevékenysége

A Széchy-birtokok Felső-Magyarországon zömmel Gömör és Kis-Hont-Abaúj vármegye területét fedték le, központjuk Gömör vármegyében volt. Ennek területén a 16. század derekán evangélikus lelkészek működtek.

1578-ban a Gömörben és Kis-Hontban található evangélikus közösségek közt szövetség jött létre, az ún. murányi fraternitás, amely az akkori murányi várkapitány fegyveres oltalma alatt állt.³⁵ 1590-ben a cikkelyeket Csetneky István is aláírta, a hitcikelyek murányi-csetneki kisebb artikulusokként ismertek. A két vármegye evangélikus

²⁹ Payr 1924, I: 257.

³⁰ HU-MNL-OL-P 108 Rep. 50. Fasc. B. No. 4.

³¹ Takáts 1926: 352.

³² Bővebben: Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár: http://aleph-36cle.hosted.exlibrisgroup.com:8991/F/?func=direct&doc_library=CLE02&doc_number=000075626 (letöltés 2024. 05. 05.)

³³ MOE XI. 437.

³⁴ Széchy Tamás levele Thurzó Györgyhez 1615. augusztus 1. Közli: Mályusz 1934, XV: 195–196.

³⁵ Mikulík 1917.

gyülekezetének életében 1596-ban történt szakadás, majd Thurzó György nádor 1610. július 10-én kelt levelében engedélyezte, hogy a Gömöri Evangélikus Esperesség külön szuperintendenst válasszon, a vármegyének pedig meghagyta, hogy a szuperintendens egyházi látogatásokat is teljesít.³⁶

A murányi vár, amely a kezdetektől fontos szerepet töltött be az esperesség életében, 1609-től került a Széchyek birtokába, a gömöri evangélikusok ettől kezdődően nyertek nagyhatalmú pártfogókat a családtagok, különösen a felső-magyarországi birtokokat ekkor irányító Széchy György személyében. A birtokok teljes jogú irányítását 1616–1617 körül vehette át apjától Széchy György. Az idős Széchy Tamással ellentétben – aki ahogy már fentebb említésre került, az 1610-es évek közepe táján református udvari prédikátort alkalmazott Muraszombaton Szilágyi István személyében – következetesen megmaradt evangélikusnak. A murányi vár Széchy György és neje, Homonnai Drugeth Mária idejében egészen az özvegy 1643-ban bekövetkezett haláláig a protestáns műveltség egyik jelentős fellegvárának számított. Több udvari lelkésze ismert, akiknek későbbi életútja is kellően jól dokumentált.

Lelkészek a Széchyek felső-magyarországi birtokain

Udvari lelkészeik műveiből, olvasottságából a Széchyek udvarának szellemi horizontjára is következtethetünk. Széchy György és felesége, Homonnai Drugeth Mária ügyelt arra, hogy ne csupán lelkészt alkalmazzanak murányi rezidenciájukban, hanem azok a korszak műveltségének megfelelő, magasan képzett tudósok is legyenek. Udvarukban – akárcsak a Széchyek dunántúli birtokain – két prédikátort alkalmaztak. Egyet a vár személyzete részére, egyet pedig a család személyes hitéletének szolgálatára.³⁷ Ez utóbbi közül három személye kiemelkedő. Mindhárom prédikátornak ismert a wittenbergi egyetemjárása, és maradtak fent teológiai-filozófiai témájú munkái, publikációi. Ketten közülük nagy valószínűséggel a dunántúli birtokaikról kerültek később Felső-Magyarországra.

Az első lelkész, akinek jelenléte biztosan kimutatható a Széchyek felső-magyarországi udvaraiban, a muraszombati származású Kótai Jakab. Származási helye feltételezi, hogy a dunántúli birtokokról hívták az északkeleti vármegyékbe. Kótai 1614-ben írta alá az ágostai hitvallást, 1616-tól a Wittenbergi Egyetem hallgatója volt. Itt 1617-ben Georg Gutkius felügyelete alatt *„De Natura et Constitutione Philosophiae Naturalis”* címen filozófiai értekezést tartott, amelyben Kótai főleg antik szaktekintélyekre, Arisztotelészre, Pitagoraszra és Plutarkhoszra hivatkozik. A „modernebbek” közül csak Aquinói Szent Tamás, Duns Scotus és Albertus Magnus neve merült fel.³⁸ Vagyis filozófusként Kótai in-

³⁶ Ua.: 39.

³⁷ Acsády 1885: 19–20.

³⁸ Gömöri 2013: 233–234.

kább hagyománykövető, mintsem újtó, illetve kortárs gondolkodóira figyelő embernek látszik. Hazatértét követően 1617–1618-ban először Széchy György udvari prédikátora Sopronban.³⁹ 1621-től Murányban Széchy Györgyné Homonnai Drugeth Mária lelkésze, majd a Széchyek balogi várában működött, 1635-től már Alvinczi Péter utódja Kassán.⁴⁰

Az eperjesi származású Mihálykó János 1593-ban szintén a Wittenbergi Wgyetem hallgatója, innen került 1613-ban már a Thurzók udvarába,⁴¹ végül Széchy Györgyhez Murányba. Ahogy Kótai Jakabnak, úgy Mihálykó Jánosnak is több teológiai témájú munkája ismert.⁴²

A harmadik kiemelkedőbb lelkésze Muránynak a győri eredetű Deselvics István, akit már Széchy halálát követően özvegye, Homonnai Drugeth Mária alkalmazott.⁴³ Deselvics Lipcsébe és Wittenbergbe is járt, Homonnai Drugeth Mária alumnusaként. Később Deselvics neki ajánlotta egyetlen nyomtatásban megjelent művét, a Tizenkét idvösséges elmélkedéseket, amely Lőcsén jelent meg 1639-ben, majd Ulmban 1653-ban. A munka Debreceni Péter Philipp Kegel fordításának revíziója.⁴⁴ Az 1643. nov. 25-én Csepregen tartott evangélikus zsinaton Deselvics István elnökölt, ahol Nádasdy Ferenc katolizációját bejelentette.⁴⁵

Széchy György, a „heros evangelicus”

Széchy Györgyöt a korabeli feljegyzések némelyike „heros evangelicus”-ként jegyzi.⁴⁶ Ennek fényében talán érthető, hogy a 17. század elején megjelenő ellenreformációs törekvések Gömörbe miért késéssel, majd csak özvegyének, Homonnai Drugeth Máriának 1643-as halála után lesznek eredményesek.

Széchy György elkötelezett evangélikussága több módon is tetten érhető. Egyrészt a katolikus vallással, valamint papsággal szemben birtokain kifejezetten támadólag lépett fel. 1619-ben Bethlen Gábor hadjárata idején az ő vezetésével dúlták fel Jásztót,

³⁹ „Ego Jacobus Kothay, in concionatorem aulicum spectabilis ac magnifici domini Georgii Széchy ele Rima-Szécs electus et ordinatus sum in templo soporniensi 10. oct anno 1618. idem qui supra m p.” Lásd: Fabó 1869: 105.

⁴⁰ Gömöri 2013: 233–234.

⁴¹ Komlószi–Stoll 1976: 515–516.

⁴² Az örök Életnek szép és gyönyörűséges nyári üdéséről való könyveczke, amely Bátfán jelent meg 1603-ban, Magyarazattia az evangéliomoknak, melyek az apostaloknak és egyéb szenteknek napiaira rendeltettek Bátfán, 1608. Keresztien Istenes Es Aitatos Imádságok, szintén szintén bátfai nyomtatásban 1609, végül a Hét Praedició, amelynek megjelenési dátuma 1612. Bővebben: Heltai 2008: <https://mek.oszk.hu/07800/07876/07876.pdf> (letöltés 2024. 05. 05.)

⁴³ Szinnyei 1983: 806.

⁴⁴ Incze 1931–1932: 1–6.

⁴⁵ Szabó 2020: 147–149.

⁴⁶ Fabó 1865: 26.; Kovács 1910: 235.; Acsády 1885: 123.

az egri püspökség ideiglenes székhelyét. Több kanonokot megöltek vagy börtönbe vetettek. Az esemény csak pár nappal előzte meg a kassai jezsuiták kivégzését.⁴⁷

1620-ban, amikor a kamara Gömör vármegye dikátorává nevezett ki egy katolikus vallású személyt, Széchy György hevesen tiltakozott, hogy az illető nem megyei birtokos. Hoffmann György, a Magyar Kamara tanácsosa azonban egyértelműen jelezte, hogy a főúr problémája a tisztviselővel egyértelműen felekezeti hovatartozásából eredeztethető.⁴⁸ Az 1636. évi vizitációs jegyzőkönyv szerint a 45 evangélikus és 36 református lelképásztor mellett Gömörben a megye északi része inkább evangélikus, a déli reformátusok lakta területén összesen 3 katolikus pap működött. A 17. század elején ez a szám még 120 körül volt.⁴⁹

Széchy saját felekezetének hitéletébe is beavatkozott, ahogy például a Gömöri Evangélikus Esperesség területén történő lelkészek megválasztása is mutatja. Az ilyen jellegű befolyásolás egyik példája, hogy amikor Lucius Jánost 1623-ban Széchy György mint birtokos javasolta a Gömör megyei Kövi település lelkészének, az itteni evangélikus hívek kifogásolták, hogy a földesúr által nekik ajánlott pap, vagyis Lucius János nem tud magyarul. Széchy György 1623. november 3-án kelt levelében a következőket üzent a kövi híveknek: *„Intünk benneteket, sőt hagyjuk és parancsoljuk, hogy Lucius Jánost mindjárast annak rendi és módja szerint vocatoria leveletekkel megtalálva az ott való parochiába befogadjátok”*.⁵⁰ Lucius Jánost végül 1624-ben megválasztották lelkésznek.⁵¹

Nem csupán a lelkészek kiválasztásánál figyelhető meg személyes akaratának érvényre juttatása, de az esperesi tekintély gyengülését sem nézte jó szemmel, és ha kellett, ez ügyben is erőlesen fellépett, mint ahogy azt egy Murányban 1622. január 19-én keltezett levelében olvashatjuk: *„...Adjuk tudástokra, hogy az mi religiiónkon való ebben az vármegyében lévő esperesnek és seniornak adtunk szabadságot, mikor hivataljára eleiben nem menendetek, bűntek szerint titeket megbüntetni hagyjuk azért és parancsoljuk ti nektek, dereskiek, lévőrtiak és liczeiek erősen, hogy mikor eleiben hivat benneteket az megnevezett seniorunk, compareáljatok és az, mit hivatalja szerint elöttetekben ad, megcselekedjétek, szavát fogadjátok. Mert ha panasz jön reátok, az mint eddig lött, magunk is megbüntetünk benneteket tömlöccel és nagy birsággal...”*.⁵² Ugyancsak erre utal az a tény, hogy 1623-ban a jolsvai esperesnek az egész esperesség területére kiterjedően idézések kibocsátására és különböző határozatok meghozatalára is hatalmat adott.⁵³

Hogy protestáns meggyőződése és személyes érdekeinek viszonya hogyan alakult Széchy György politikai pályafutása során, erre vonatkozóan az 1604–1622 közötti időszakot érdemes bővebben elemezni. Ez az időszak a Széchyek, kiváltképp az apa, Széchy Tamás számára a társadalmi nivellálódás időszaka, lehetősége, akit ekkor már

⁴⁷ Sugár 1984: 295–296.

⁴⁸ Acsády 1885: 123.

⁴⁹ Mikulik 1917: 51–58.; Dienes 2001.

⁵⁰ Payr 1924, I: 592.

⁵¹ Gyulai 2018: 27.

⁵² Mikulik 1917: 52.

⁵³ Széchy György levele 1623. május 16. EOL–AGE–I.a.3.7.

személyes kapcsolatrendszere és hivatali-katonai karrierútja és nem utolsósorban birtokai is a főrendek közé emeltek.⁵⁴ Birtokainak földrajzi elhelyezkedése és egész addig felépített kapcsolati hálójá Bécshez kötötte, a politikai irányvonal adott volt számára, még akkor is, ha maga protestáns nemesként egyetértett a Bocskai képviselte vallásügyi nézetekkel. Vele ellentétben az 1604-es évtől egyre nagyobb mértékben jelentkező ellenreformációs folyamatok által indukált Bocskai István vezette rendi mozgalom során az ekkor a felső-magyarországi birtokokat igazgató elsőszülött Széchy Györgyöt hamar a bihari főúr oldalán találni. 1605-től a fejedelem legszűkebb köréhez tartozott, testőrségének kapitánya lett. Bocskai mellett következetesen, mindvégig kitartott.⁵⁵

A bécsi béke vallásügyi kérdéseket érintő pontjait sokkal inkább az apa, Széchy Tamás tekintette egyértelműen irányadónak, a dunántúli birtokigazgatásban legalábbis mindenképp ez látszik érvényesülni. A katolikus főpapokkal jó viszonyt ápolt, maga református prédikátort alkalmazott udvarában, és uradalmaiban jelen volt mindkét protestáns gyülekezet. 1618-as halálát követően fia, Széchy György hatására itt is evangélikus átrendeződés figyelhető meg, olyannyira, hogy Muraszombatból még abban az évben eltűnt a kálvinista gyülekezet, ahogy a már említett Szilágyi István református prédikátor is még ez évben Zrínyi György udvarába távozott.⁵⁶ Az 1627-es egyházlátogatás alkalmával már a lefontosabb településeken is a lutheri protestantizmus a domináns.⁵⁷

Széchy György hitbéli elköteleződésére, vagyis az erdélyi fejedelmek támogatásának indokára majd Bethlen Gábor 1619-es hadjárata kapcsán utal egyértelműen, amikor a fejedelem hadjárata mellett a következőképpen érvelt a Bars vármegyeiekhez írott levelében: „...kiváltképp szegíny Evangelicusok rendi, kinek immár semmi becsöletük nem volt...igaz hitünknek vallásában is fojtogatnak vala bennünket, templomainkat, temetőhelyeinket, harangjainkat elvonván tőlünk...”.⁵⁸

Ismerve szilárd protestáns meggyőződését, hihetőnek tűnik az indok, amiért ismét fegyvert ragadott a Habsburg-uralkodó ellen, és lett egyben Bethlen Gábor legszűkebb körének – Thurzó Imre, Rákóczi György és Illésházy Gáspár mellett – tagja. A Bocskai István mellett betöltött szerepének ismeretében kijelenthető, hogy a mellette eltöltött évek mély hatást gyakorolhattak későbbi politikai beállítottságára. Ennek tükrében meglepő, hogy Bethlen támogatói közül pont ő az, aki elsőként átpártolt a Habsburg-uralkodóhoz. Viselkedésének motivációját elemezve korántsem tűnik úgy, mintha Széchy György a végsőkéig védelmezte volna a protestáns hitet, sokkal inkább kihasználva és felmérve az aktuális politikai helyzetet tovább gyarapíthatta felső-magyarországi vagyonát. Mindazoknak a birtokoknak a megtartását, melyeket Bethlentől kapott – vagyis Zólyomlipcsét, Terebest, Barkót, Rozsnyót –, feltételül szabta arra az esetre, ha II. Ferdinánd oldalára áll. Bethlen hadjáratának egyik nagy nyertese Széchy György,

⁵⁴ 1608-ra Széchy Tamás már a királyi tanács tagja, Gömör vármegye főispánja, étekgódmester, majd 1609-től dunántúli kerületi főkapitány.

⁵⁵ Nagy 1961: 157., 182.

⁵⁶ Payr 1924. I: 416.

⁵⁷ Ua.: 255–272.

⁵⁸ Széchy György levele a Bars vármegyeiekhez 1619. szeptember 27. Közli: Szerémi 1891: 80–81.

hiszen nem csupán birtokait sikerült nagymértékben bővítenie, de az 1622-es soproni országgyűlésen a magyar királyi kamarásmesteri, majd a felső-magyarországi főkapitányi pozíciókat is elnyerte.⁵⁹

Összegzés

Az evangélikus vallású Széchy Tamás a 16–17. század fordulóján emelkedett a világi elit közé, politikai karrierjének építésében a kompromisszumkészség, nem pedig a szélsőségek felé hajlás figyelhető meg. Felekezetpolitikájára is ez jellemző, fiával, Széchy Györggyel ellentétben jóval toleránsabbnak és engedékenyebbnek feltételezhető. Birtokain nem alkalmazott erőszakot, célja pedig a bécsi béke – amelynek előkészítésében részt vett – vallásügyi vívmányainak minden áron történő megőrzése volt.

Széchy György felekezetpolitikáját, vallásos meggyőződését vizsgálva nem jelenthető ki egyértelműen, hogy valóban illene rá a „heros evangelicos” jelző. Protestáns lelkülete, azon belül is a lutheri irányvonal támogatása kétségtelenül hatással volt a birtokigazgatására és politikai döntéshozatalára.⁶⁰

A reformáció szellemi hatása Széchy György vonatkozásában inkább a feleség, Homonnai Drugeth Mária hitéletében fedezhető fel, akinek cselekedeteit ténylegesen a protestáns hitből gyökerező lelkület irányította. Férje halálát követően 1625-től még közel 20 éven át irányította a birtokokat, megmaradva a Habsburgok hűségén, de következetes evangélikus hitűként. Mecenatúrájára, peregrinustámogatására, iskola- és templomépítésére számos forrásban találunk utalást. Erre utalhat az a tény is, hogy az ellenreformációs folyamat Gömörben majd csak Homonnai Drugeth Mária halálával indult meg igazán, nem pedig férjének 1625-ös meggyilkolását követően.

A nyugat-dunántúli birtokok esetében az 1637. évi dátum a kiemelendő, mivel Széchy Tamás legkisebb fia, a később grófi címet nyert Széchy Dénes ekkor konvertált.⁶¹ A következő években feleségül vette Draksovich Sárát, aki által egy ugyanolyan, hite mellett mélyen elkötelezett asszony került a főúri családba, mint Felső-Magyarországon Homonnai Drugeth Mária.

⁵⁹ Pálffy 2014: 38–39.

⁶⁰ Ugyanakkor a kor neves humanista tudósa, a kassai bíró Bocatius mindkét Széchy-t megjeleníti „Hexasticha votiva vei sirena poetica, ominis boni gratia” című versgyűjteményében, amelyben sorra vette a jóakaróit, támogatóit: „D[ominis] Thomae et Georgio Szeczi, p[atri] et f[il]io Szecziadae stirpis flos, Thoma, flosque Georgi, Quos ego magnificis aggrego iure viris: Nam vobis virtus, pietas et cura duobus Rectior, heroas nostraque sentit humus: Hac vos panthera patrem ac donavero natum, Par Mecoenatum quod mihi utrumque faves.” Csonka 1990–1992, II: 666–714.

⁶¹ HU-MNL- OL- A 57 No. 0461., Bariska 1988: 378.

Felhasznált források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (HU-MNL-OL)
A 57 Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri Regii
P 108 Esterházy-család. Repositorium
Evangelikus Országos Levéltár
AGE(Archivum Generalis Ecclesiae)

Nyomtatásban megjelent források

- Csonka Ferenc (szerk.) 1990–1992: Bocatius Joannes: Opera quae exstant omnia. I–III. Budapest.
- Dénesi Tamás – Dejcsics Konrád (szerk.) 2014: Collectanea Sancti Martini – A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője 2. Pannonhalma, III. Forrásközlések.
- Dézsi Lajos (szerk.) 1898: Szenczi Molnár Albert Naplója, levelezése és irományai. Atheneum Kiadó, Bp.
- Dienes Dénes 2001: Református egyház-látogatási jegyzőkönyvek 16–17. század. Millenniumi magyar történelem – Források. Bp.
- Fabó András 1865: Monumenta evangelicorum Aug. Conf. in Hungaria historica III. Pest.
- Fabó András 1869: A magyar- és erdélyországi mind a két vallású evangélikusok okmánytára. Pest.
- Gyulai Éva 2018: Régi Diárium–Clementis János fancsali evangélikus lelkész naplója, 1719–1760. Officina Musei 25. Miskolc.
- Iványi Béla 1990: A körmenői Batthyány levéltár reformációra vonatkozó oklevelei, 1527–1625. Szeged.
- Károlyi Árpád 1899: Magyar Országgyűlési Emlékek. XI. Bp.
- Mályusz Elemér (szerk.) 1934: A Thurzó-levéltár egyháztörténeti iratai. In: Magyar protestáns egyháztörténeti adattár. XV. Bp. 1–265.
- Pokoly József (szerk.) 1910: Magyar protestáns egyháztörténeti adattár IX. II. Adatok a dunántúli reform, egyházkerület történetéhez. Bp.
- Stromp László 1903: Magyar protestáns egyháztörténeti adattár. II. Bp.
- Szabó Károly 1879: Az 1531–1711. megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Régi magyar könyvtár I. Magyar Tudományos Akadémia, Bp.

Interneten elérhető források

Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár

(http://aleph6cle.hosted.exlibrisgroup.com:8991/F/?func=direct&doc_library=CLE02&doc_number=000075626 (letöltés 2024. 05. 05.)

Felhasznált szakirodalom

- Acsády Ignác 1885: A Széchyek Murányban. *Századok* 19. évf. 21–319.
- Ágoston István 1998: Észak-Magyarország reformációja a XVI. század első felében. *Theológiai Szemle* 41. évf. 2. sz. 115–122.
- Bariska István 1981: A kőszegi evangélikus templom. Savaria – A Vas Megyei Múzeumok értesítője 15. sz. Szombathely, 377–391.
- Csepregi Zoltán – Dienes Dénes 1997: Kereszténység Magyarországon 1526 előtt. Sárospatak. (<http://srta.hu/wp-content/uploads/2015/02/ker.pdf> letöltés: 2023. 04. 12.)
- Fülöp József 1898: Az ágostai hitvallású evangélikus egyház Vas vármegyében. In: Sziklay János – Borovszky Samu (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai, Vas vármegye. Reprint: Bp. 1989.
- Gömöri György 2013: Magyar vers egy 1617-es, több nyelvű wittenbergi antológiában. *Magyar Könyvszemle*, 129. évf. 2. sz. 232–234.
- Heltai János 2008: Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában (1601–1655) Universitas Kiadó, Bp. (<https://mek.oszk.hu/07800/07876/07876.pdf> (letöltés 2024. 05. 05.)
- Ila Bálint 1976: Gömör megye. I. A megye története 1773-ig. Akadémiai Kiadó, Bp.
- Incze Gábor 1931–1932: A magyar református imádság a XVI. és XVII. században. *Teológiai Szemle* 7. évf. 1–6.sz. 37–229.
- Kárpáthy-Kravjánszky Mór 1938-1939: Forgách Ferenc bíbornok-érsek történetéhez. *Regnum – Egyháztörténeti évkönyv* 3. évf. 169–176.
- Komlowszki Tibor – Stoll Béla 1976: Régi magyar költők tára. XVII. század 8. Akadémiai Kiadó, Bp.
- Kovács Sándor 1910: Egy híres asszony névtelen anyja. *Protestáns szemle* 22. évf. 1–10. sz. 226–238.
- Mikulik József 1917: A Gömöri Ágostai Hitvallású Evangélikus Esperesség története 1520–1740. In: Kovács Sándor (szerk.): Magyar Protestáns Történelmi Emlékek 2. Pozsony.
- Monok István 2012: A művelt arisztokrata: A magyarországi főnemesség olvasmányai a XVI–XVII. században. Kossuth Kiadó, Bp.

- Monok István 2018: Protestáns iskolai könyvtárak tematikus összetételének változásai a reformáció első századában. In: Kolumbán Vilmos József (szerk.): Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 24. Kolozsvár, 411–426.
- Nagy László 1961: A Bocskai szabadságharc katonai története. Akadémiai Kiadó, Bp.
- Payr Sándor 1924.: A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület története. I. Sopron.
- Pálffy Géza 2014: Egy elfelejtett kiegészítés a 17. századi magyar történelemben. Az 1622. évi koronázódiéta Sopronban In: Dominkovits Péter – Katona Csaba (szerk.): Egy új együttműködés kezdete. Az 1622. évi soproni koronázó országgyűlés – Annales Archivi Soproniensis 1. Sopron–Budapest. 17–56.
- Prokopp Mária 2000: A csetneki evangélikus templom középkori falképei. Credo 6. évf. 1–2. sz. 58–60. https://epa.oszk.hu/02300/02357/00010/pdf/EPA02357_Credo_06_2000_1-2_058-077.pdf (letöltés 2023. 04. 18.)
- Sugár István 1984: Az egri püspökök története. Szent István Társulat, Bp.
- Szabó András 2004: A késő humanizmus irodalma Sárospatakon (1558–1598) – Nemzet, egyház, művelődés I. Hernád Kiadó, Debrecen.
- Szabó Előd 2020: „Jól vagyon, mert az Istennek így tette” A Dunántúli Református Egyházkerület története a kezdetektől a türelmi rendeletig. Dunántúli Református Egyházkerület kiadványa, Pápa.
- Szerdahelyi Pál 1999: Evangélikusok Vas megyében. *Vasi Szemle* 53. évf. 1–6.sz.
- Szerémi (Odeschalchi) Artúr 1891: Emlékek Bars-vármegye hajdanából. Athenaeum, Bp.
- Szinnyei József 1893: Magyar írók élete és munkái. II. Bp.
- Takáts Sándor 1926: A magyar múlt tarlójáról, Genius Kiadás, Bp.
- Zoványi Jenő 1916: Adatok a magyar protestantizmus múltjából. *Protestáns Szemle* 28. évf. 1–10. sz. 36–49.
- Zoványi Jenő 2004: A magyarországi protestantizmus története 1895-ig I. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő–Gödöllő.

ÉGER GÁBOR

A heidelbergi egyetemen tanult 16–17. századi magyar református diákok nyomai a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárában

Bevezetés

A magyar értelmiség számára a magas fokú műveltség elsajátításához szükséges volt külföldi egyetemek meglátogatása. A középkor folyamán három kísérlet is történt magyarországi egyetemalapításokra – 1367-ben Pécsen, 1389-ben Budán, és 1465-ben Pozsonyban –, de ezek pár éves, évtizedes működés után megszűntek.¹ A prágai egyetem megalapításáig (1348) a magyarországi diákok főbb tanulási célpontjai franciaországi és itáliai egyetemek voltak. Az első hallgató francia egyetemen jelent meg, de összességében többen tanultak Itáliában eddig az időszakig.² A közép-európai egyetemalapításokkal – Prága 1348-ban, Krakkó 1364-ben és Bécs 1365-ben – változás állt be a peregrináció irányának tekintetében: a hangsúly Franciaországról és Itáliáról áttevődött a magyar diákok számára közelebb fekvő közép-európai felsőoktatási központok felé. Újabb változás az 1502-ben alapított Wittenbergi Egyetemnek köszönhető. Német kereskedők közvetítésével Luther Márton tanai hamar terjedni kezdtek hazánkban. Elsőként a nyugat- és a felső-magyarországi városokban, később az erdélyi szász városokban, majd a hódoltság területén is. Az 1520-as évek elejétől hazánkból is egyre nagyobb számban kezdték el felkeresni a szászországi egyetemet.³ A protestáns magyarok

¹ Klaniczay 1985: 67–76.; Mikonya 2014: 173–175., 196., 280–281.; Rüegg 1992: 459–460.; Szögi 2022: 26–31.

² Haraszi Szabó–Kelényi 2019: 9., 97.; De Ridder-Symoens 1992: 293.; Az első magyarországi diák – akitől adataink vannak – *Laurentius Pannonus* volt, aki 1100-ban iratkozott be Laonban. A beiratkozott diákok számának változására lásd: Szögi 2022: 35.; A magyar diákok középkori franciaországi és itáliai peregrinációjának részletes elemzését és a diákok névsorát lásd: Haraszi Szabó–Kelényi 2019.

³ Az 1526-ig beiratkozott 13 matrikuláló között magyar diákot nem találunk, csak német nemzetiségűeket, akik közül 3 felső-magyarországi, 4 erdélyi és 6 magyarországi. Lásd: Haraszi Szabó–Kelényi 2019: 353–354. A következő negyed évszázadban ez a szám 210-re növekedett, és Bécs után ide mentek legtöbben tanulni. A következő 25 évben már egyértelmű vezető szerepet játszik, a bécsi egyetem magyar hallgatóinak kétszerese a Wittenbergben beiratkozottak száma (575–258). A számarányok változására

peregrinációjának fő központja a 16. század végéig Wittenberg volt, de a lutheri és a kálvini reformáció tanbeli szétválásával és főként az 1592-ben történt események hatására – amikor is a *Formula Concordiae*-t alá nem író diákoknak el kellett hagyniuk az egyetemet – a református diákok fő egyetemévé Heidelberg vált, az evangélikusok számára továbbra is a szászországi univerzitás volt a tanulmányi központ.⁴ A pfalzi egyetem hatása mind a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárának könyvgyűjteményében, mind az iskola történetében megmutatkozik. Tanulmányomban ezekre a nyomokra, impulzusokra szeretnék rávilágítani.

A Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárának könyvállományát áttekintve az állapítható meg, hogy a több mint hatszázezer művel rendelkező gyűjtemény 1411 antikvát, 1914 RMK-kötetet és 7425 darab 17. századi nyomtatványt őriz. Minden egyes kötetnek az autopszia elve alapján történő vizsgálata még nem történt meg, a kutatás alapját a könyvtár possessorkatalógusának vizsgálata szolgáltatta. A korábbi főkönyvtárnok, Czegle Imre által készített – és azóta folyamatosan bővített – katalógusban 16 heidelbergi peregrinus neve fedezhető fel, de a kötetek alaposabb vizsgálata után ez a szám 25-re nőtt.

Tanulmányom első részében a heidelbergi egyetem történetét kívánom röviden bemutatni az alapítástól 1622-ig, az egyetem – a harmincéves háború idején történt – bezárásáig. A következő szakaszban a pfalzi egyetemre járt magyar diákok sárospataki nyomainak bemutatása következik. A tanulmány terjedelmi kerete nem teszi lehetővé, hogy mind a 26 személlyel foglalkozzak, így csak néhány kiemelt személyre és a kötetek által felfedezett kapcsolatokra, új adatokra szeretném a hangsúlyt helyezni. Végül a pfalzi egyetem és a Sárospataki Református Kollégium kapcsolatára kívánok rávilágítani.

A heidelbergi egyetem megalakulása és rövid története a magyar peregrináció nézőpontjából

A Német-római Birodalom harmadik és Németország első egyetemét 1386. június 26-án alapították. A studium generale elindulása több kedvező politikai és vallási tényező kölcsönhatásának köszönhető. Az 1378–1417 közötti nyugati egyházszakadás idején a római katolikus egyház és a pápaság két részre szakadt. Két pápa uralkodott: VI. Orbán Rómában, VII. Kelemen Avignonban. Az egyetemek esetében is megfigyelhető

lásd: Szögi 2022: 70. Az 1526 után a dolgozat záró korszakhatáráig beiratkozott hallgatók névsorát lásd: Asztalos 1930: 111–135.; Szögi 2011: 246–352.

⁴ Debreceni Ember 2009: 237.; Szögi 2011: 26. A diáknévsorok összehasonlításából jól látszik, hogy Heidelbergben a korábbi évenkénti egy-két beiratkozás száma 1577-ben már háromra nő, 1583-tól évenkénti 4-5 immatrikulációra változik, 1592 után már 5-10 főre emelkedik. Az is megfigyelhető, hogy 1577 után többen is csupán rövid – pár hetes, hónapos – wittenbergi tartózkodást követően érkeznek a pfalzi egyetemi központba. Az adatok alátámasztására lásd: Szögi 2011: 121–125.

ez az ellentét. A heidelbergi egyetemmel kapcsolatosan a párizsi univerzitáson dúló harcokat kell kiemelni. Az egyetem fakultásain és nációin belül is eltérés volt azzal kapcsolatban, hogy mely pápát támogassák. E szembenállást Franciaországnak az avignoni pápa melletti kiállása döntötte el. A német választófejedelemségek és a párizsi német náció VI. Orbánt támogatta, így ebben a helyzetben a német diákok és oktatók kénytelenek voltak elhagyni a francia studium generalékat, és Prágába, Bécsbe, Kölnbe és Heidelbergbe mentek. Párizsból távozott Marsilius von Inghen, aki később a heidelbergi egyetem első rektora lett.⁵

Nemcsak a nyugati studium generalékon történt események, hanem a prágai univerzitáson zajló viták is segítették az új egyetem alapítását. Prágában évek óta tartó konfliktus zajlott a kiváltságok miatt. A párizsi egyetem mintájára itt is négy náció működött: a cseh, a lengyel, a bajor és a német. A lengyel nációba a lengyelek mellett a sziléziaiak, a litvánok, a poroszok, a tüüingiaiak, a lausitziaiak és a meisseniek tartoztak bele, a németek egy idő után többségbe kerültek. Így az egyetem vezetésében már három szavazattal rendelkeztek a németek, és csupán eggyel a csehek. A csehek háttérbe szorultak, a bevételek és az alapítványi jótétemények elosztásában hátrányt szenvedtek. IV. Vencel király idején megerősödött a cseh nemzeti öntudat, 1384-ben Jan z Jenštejna érsek két szavazati jogot adott a cseheknek. 1385-ben számos német nemzetiségű magiszter elhagyta az egyetemet, többen közülük Heidelbergben találtak új otthonra. Az egyetem így két régebbi és elismert univerzitáson tapasztalható egyházi és nemzeti megosztottságból profitálhatott.⁶

A középkori studium generalék földrajzi eloszlását megfigyelve az látható, hogy Franciaországban, Itáliában, Angliában és a mai Spanyolország területén több tucat jelentős egyetem működött, míg a Német-római Birodalom területén az első felsőoktatási intézmény az 1348-ban IV. Károly által alapított prágai egyetem volt. Ezt követte nem sokkal a IV. Rudolf herceg alapította bécsi egyetem 1365-ben. Keletebbre, a Lengyel Királyságban 1364-ben elkezdte működését a krakkói egyetem, és számos kísérlet történt egyetemalapításra Magyarországon is a 14–15. században (1367-ben Pécsen, 1389-ben Budán és 1465-ben Pozsonyban, de ezek pár éves, évtizedes működés után megszűntek). A nagy nyugati egyházszakadás idejéig a főbb felsőoktatási célpontok a francia és itáliai egyetemek voltak, de a németek az avignoni pápával való szembenállásuk miatt elhagyták Párizst, és visszatértek hazájukba, amit egyre több egyetem alapítása követett a birodalom területén, mint például Heidelbergben (1385), Kölnben (1388) vagy Erfurtban (1391–92).⁷

A Heidelbergi Egyetem megalapítása tekintetében két jelentős személyt kell kiemelni: I. Rupert pfálzi választófejedelmet és Marsilius von Inghent, az egyetem első rektorát. A nagy skizma egyrészt visszavetette a működő egyetemek fejlődését, másrészt elő is segítette újabbak létrejöttét. Az előzőekben már láthattuk annak példáját, hogy a vallási ellentétek

⁵ Classen–Wolgast 1983: 2.; Mikonya 2014: 129–130., 145.; Wolgast 1986: 1–2.

⁶ Mikonya 2014: 154–155.; Wolgast 1986: 2.

⁷ Classen–Wolgast 1983: 2.; Klaniczay 1985: 67–76.; Mikonya 2014: 173–175., 464.; Rüegg 1992: 459–460.

milyen következményekkel jártak, de azt is ki kell emelnünk, hogy a két pápa privilégiumok adásával segítette elő új egyetemek megalapítását. I. Rupert pfalzi választófejedelem 1385-ben határozott egy egyetem alapításáról, amellyel kapcsolatban felkereste VI. Orbán pápát. A 76 esztendőös Rupert elhatározása az európai uralkodóházak vetélkedésének példájaként is aposztrofálható. A Luxemburg-házi IV. Károly a prágai, a Habsburg-házi IV. Rudolf herceg a bécsi egyetemnek adott alapító oklevelet, a Wittelsbach-házból származó Ruprecht ambíciója feltehetően az volt, hogy választófejedelemsége területén olyan egyetemi központot – a mintegy négyezer lakosú Heidelberget – hozzon létre, mint a jóval nagyobb és jelentősebb Bécs (körülbelül 20 ezer lakos) vagy Prága (körülbelül 15 ezer lakos). Szintén ebben az időszakban hagyták el a német nációnhoz tartozó magiszterek – köztük Marsilius von Inghen – a párizsi egyetemet. Azt, hogy a választófejedelem politikai ambíciói vagy a holland származású Marsilius hatása volt erősebb az egyetemalapítás kezdeti lépéseiben, nem tudjuk, és azt sem, hogy ő miként került kapcsolatba a pfalzi választófejedelemséggel, de az bizonyos, hogy Rupert 1386 júniusában 200 guldenes fizetéssel Marsiliust bízta meg az új egyetem vezetésével.⁸

VI. Orbán pápa 1385. október 23-án Genovában adta ki az egyetem *In supremae dignitatis* alapító bulláját, amellyel párizsi mintára engedélyezte az egyetem alapítását. Az egyetem első kancellárjának Worms apátját, Konrad von Gelnhausent – aki Marsiliussal együtt tanított Párizsban – nevezte ki a pápa. A pápai jóváhagyásra azért volt szükség, hogy a Heidelbergben kiadott tudományos fokozatok elismerését biztosítsák. Az oklevelet 1386. június 24-én a Schwetzingen melletti Wersau kastélyban kapta meg a választófejedelem. Két nappal később I. Rupert, az unokaöccse és későbbi utóda, II. Rupert és az ő fia, III. Rupert együtt írták alá az alapító okiratot. Ezáltal hivatalosan 1386. június 26-a tekinthető a Heidelbergi Egyetem tényleges alapítási napjának. E gyakorlatlaltal Rupert az egyetem működésének folytonosságát kívánta biztosítani. Bizonyos mértékű garanciát jelentett ez a hosszú távú működésre. III. Rupert feleségének és két fiának – Lajosnak és Jánosnak – is meghagyta, hogy támogassák az egyetemet. Az öt latin nyelvű alapító oklevél 1386. október 1-én kelt, október 18-án – Szent Lukács evangélista napján – pedig a heidelbergi Szentlélek-templomban ünnepi szentmisével megnyitották az egyetemet.⁹

Az egyetem három magiszterrel kezdte meg működését. A teológiát Reginald von Alna, a filozófiát Heilmann Wunnenberg, a bölcsészeti stúdiumokat Marsilius von Inghen oktatta. Az első oktatási napon Alna a Tituszhhoz írt levélről, Wunneneberg Arisztotelész fizikájáról, Marsilius Arisztotelész logikájáról tartott előadást. Három héttel az egyetem indulása után érkezett a prágai egyetemről a harmadik artista fakultásbeli oktató, Dietmar von Schwerte. Ez után került sor a rektor megválasztására: 1386. november 17-én Marsilius von Inghent választották meg az egyetem első rektorává. 1386. november 22-től kezdték vezetni az első anyakönyvet, közvetlenül az alapítás után Marsilius az egyetem mind a mai napig használatos kis- és nagypecsétjét is elkészítette.

⁸ Classen–Wolgast 1983: 2.; Mikonya 2014: 166.; Wolgast 1986: 2.

⁹ Mikonya 2014: 166–167.; Wolgast 1986: 3.

A nagypecséten látható két térdelő alak a két alapító, I. és II. Rupert, akik a Wittelsbach-család sávós és a pfalzi választófejedelemség oroszlános pajzsát tartják a kezükben, a közöttük lévő alak az iskola védőszentjét, Péter apostolt ábrázolja. A kis rektori pecséten a Pfalzot jelképező oroszlán látható, amely kezében egy nyitott könyvet tart, amelyen a latin *Semper apertus* – mindig nyitott [könyv] – felirat olvasható. Szintén az 1386-os év végén érkezett a prágai egyetemről Johann van der Noet, akinek vezetésével elindul a jogi kar, 1388-ban az orvosdoktor Jacobus von Hermania megérkezésével az orvosi karon is elkezdődött az oktatás.¹⁰

A magyar peregrináció nézőpontjából nagyon sokáig a Heidelbergi Egyetemnek nem volt jelentősége. A választófejedelemség reformációjáig mindössze öt – és további két csak feltehetően – magyar diák tanult itt, az immatrikulációk száma 1560-tól kezdett emelkedni. Az 1556-ban megválasztott Ottó Henrik választófejedelelem protestáns hitre tért, és mind Pfalzban, mind az egyetemen a protestáns vallást kívánta érvényesíteni. 1557 decemberében elrendelte, hogy a Szentlélek-templomból minden a katolicizmusra emlékeztető képet, szobrot és egy kivételével az össze oltárt távolítsanak el. Szintén 1557-ben a választófejedelelem hívására érkezett Heidelbergbe Philipp Melancthon, hogy segédkezzen az egyetem új alapszabályának megalkotásában. Ezenkívül neves tudósokat is sikerült az egyetemre vonzania. Az 1556-ban rektornak választott katolikus teológus Matthias Keulert 1557 januárjában lemondatta tisztségéről, és Melancthon tanácsára a rostocki lutheránus Tilemann Heßhust nevezte ki. Straßburgból érkezett a francia Pierre Boquin, Bázélból Paul Einhorn, Trierből Caspar Olevianus, Zacharias Ursinus Breslauból, Thomas Erastus Bázélból, valamint Petrus Lotichius az orvosi karra. 1558. december 19-én elfogadták az új egyetemi alkotmányt, és az oktatás protestáns szellemben folyt tovább. Az 1559-ben elhunyt Ottó Henrik utóda, III. Frigyes a kálvinizmus híve lett, így az ő uralkodásától a választófejedelemségben az új hit lett az elfogadott, és a Heidelbergi Egyetem is református szellemű lett, a Német-római Birodalomban elsőként.¹¹

A magyar kálvinista diákok egyetemjárásában ezek a változások fordulópontot hoztak. A korábban említett mintegy két évszázad alatt történt öt beiratkozással szemben az 1559 és Heidelbergnek a harmincéves háború idején a katolikus hadak általi elfoglalása (1622) közötti hat évtized során 234 magyar református diák immatrikulált a pfalzi univerzitásra. A protestáns magyarok peregrinációjának fő központja a 16. század végéig Wittenberg volt, de 1592 után – amikor is a *Formula Concordiae*-t alá nem író diákoknak el kellett hagyniuk az egyetemet – a református diákok fő egyetemi központjává Heidelberg vált.¹²

¹⁰ Classen–Wolgast 1983: 1.; Mikonya 2014: 166–167.; Wolgast 1986: 3., 5–6., 10.

¹¹ Classen–Wolgast 1983: 21–22.; Haraszti Szabó–Kelényi 2019: 30., 350.; Hautz 1864: 8., 14–15., 43–49.; Huffschnid 1895: 48.; Wolgast 1986: 37–39.

¹² Debreceni Ember 2009: 237.; Szögi 2011: 121–133.

A magyar peregrináció és Heidelberg kapcsolata

A magyar diákok körében a Heidelbergi Egyetem népszerűségének emelkedése több tényezőnek volt köszönhető. Ez volt a Német-római Birodalom első református egyeteme, amely haszonélvezője lett azoknak a vallási küzdelmeknek, amelyek a Wittenbergi Egyetemen az 1592-ben történt eseményekben csúcsosodtak ki. De nem csak a diákság szempontjából volt a pfalzi választófejedelemség központja menedék. Heidelberg jelentős kálvinista szellemi centrummá vált ebben az időszakban, ahol számtalan humanista talált otthonra. Az egyetem fakultásain tanító tudósok tudományos kapcsolatai egész Európát behálózták. A tanári kar összetétele is jól mutatta az egyetem nemzetközi jellegét: III. Frigyes választófejedelem halálakor (1576) a professzorok közül mindösszesen ketten voltak pfalzi születésűek, a teológiai fakultáson kizárólag külföldi tanárok tanítottak. Ezt a nemzetközi jelleget tovább erősíti, ha megvizsgáljuk a választófejedelem uralkodása idején választott rektorok származási helyét. Az 1559 decembere és 1575 decembere között megválasztott tizenhét rektor közül három olasz, egy francia, három holland, egy svájci volt, és három a birodalom más – Pfalzon kívüli – részeiből érkezett. De ez nemcsak a tanári kar összetételén mutatkozott meg, hanem a diákság számarányában is jól látható a Heidelbergi Egyetem nemzetközi jellege. A külföldi hallgató aránya II. Frigyes uralkodása alatt (1544–1556) még csak 6,2% volt, Ottó Henrik választófejedelemsége idején (1556–1559) a számuk megduplázódott, és elérte a 12,2%-ot. III. Frigyes uralkodása alatt látható ugrásszerű növekedés a számarányokban: 1562-ben már 27,4%, 1563-ban 40,3%, sőt 1564-ben már a hallgatók több mint fele (54,1%) más országból érkezett. 1564 és 1622 között – néhány esztendő (1577, 1579–1583) kivételével – a külföldről érkező diákok aránya meghaladta a 20%-ot, sőt több évben is a 40–50%-ot is meghaladta. A magyarországi református diákok számára a 16. század végén vált a peregrináció fő irányává Heidelberg. 1559 és 1592 között mindössze 42 honfitársunk jutott el a pfalzi univerzitásra, évente átlagosan alig több, mint 1 hallgató. Ebben az időszakban VI. Lajos választófejedelemsége idején (1576–1583) Pfalz evangélikus terület lett, 1578 és 1582 között nem is iratkozott be magyarországi hallgató. 1592-től először az erdélyi szász diákok keresték fel az egyetemet, 1595-ig csak néhány magyar ajkú diákot¹³ találunk a beiratkozók között. Ezt követően emelkedik a magyar nemzetiségű hallgatók száma, és egy rövid időszakot kivéve – 1602 és 1607 között, valószínűleg a tizenöt éves háború és a Bocskai-szabadságharc miatt – évente átlagosan hatan, heten immatrikuláltak Heidelbergbe, összesen 47-en. A pár éves visszaesést követően, 1608-tól ismét megjelennek a magyar diákok, és 1613-ig az előző időszakhoz hasonló arányban, átlagosan hatan, heten iratkoztak be évente az egyetemre. A következő fordulóponthoz 1614 jelenti, amikor is 16 magyar diák immatrikulált Heidelbergbe.

¹³ Szegedi Mihály (1592. május 4.), Veresmarti János (1592. május 7.), Szentmihályi Pál (1592. július 7.), Kállai János (1592. október 24.), Szinyérváraljai Fabricius Mihály (1592. október 24.), Losonci Mihály (1592. december 1.), Váczi Gergely (1593. április 7.), Szenci Molnár Albert (1593. december).

Ezt követően az évenkénti beiratkozások száma 3 és 16 között mozog, átlagosan évente nagyjából 12 honfitársunk jelent meg a pfalzi univerzitáson.¹⁴

Jelentős szerepe volt a magyar diákok Heidelberg felé orientálódásában az őket támogató mecénásoknak. A királyi Magyarország nyugati felén elsősorban a jómódú polgárság patronálta a református peregrinusokat. A nyugatról érkezett szellemi hatások és a heidelbergi szellemiség itt a polgári réteget érintette, és az ő támogatásukban bízhattak leginkább. Az ország keleti felén és Erdélyben ez a mecénási kör a főúri rétegből került ki. Elsősorban a Rákóczi- és a Bethlen-családra kell itt gondolnunk. A Rákóczi-család tagjai nyolc Heidelbergben tanuló magyar diák¹⁵ peregrinációját támogatták. A Bethlen-familia mecénási tevékenységének köszönhetően 17 erdélyi református hallgató¹⁶ jutott el a pfalzi választófejedelemség központjának egyetemére. A Heidelbergből hazatérő diákok a lelkipásztori kar olyan erős magvát alkották, akiknek a későbbi peregrináció, illetve a magyar egyházszervezet kialakításában is elvülhetetlen szerepük volt. Keserői Dajka János az erdélyi református egyház püspöke, valamint Bethlen Gábor udvari prédikátora lett, aki javasolta a fejedelemnek, hogy minden évben küldjön diákokat a Heidelbergi Egyetemre. Milotai Nyilas István szintén a fejedelem udvari lelkésze volt, 1621-ben megjelent Ágendája hosszú ideig a magyar református istentiszteleti rendtartás alapja volt. Geleji Katona István szintén erdélyi püspök és udvari prédikátor volt, I. Rákóczi György utasítására állította össze Keserői Dajka Jánossal az Öreg Graduált, amely 1636-ban jelent meg. A főúri és fejedelmi művelődéspolitikai mellett politikai indítékok is meghúzódtak a diákok Heidelberg felé orientálásában. Pfalz a korszakban betöltött tudományos és művelődési centrum szerepéről már említést tettem, de azt is látni kell, hogy a választófejedelemség a Habsburg-ellenes protestáns szövetség központja is volt. Az egyetemen tanuló diákok jelentették a kapcsolódást az Erdélyi Fejedelemség számára az európai vérkeringésbe. Bethlen 1619-ben indított Habsburg-ellenes hadjárata a kezdeti katonai sikerek után azonban csak mérsékelt eredményeket hozott, viszont az 1622-ben megkötött nikolsburgi béke helyben hagyta a korábbi bécsi béke rendelkezéseit, amellyel továbbra is biztosítva maradt a vallásbéke és az ország alkotmányának sérthetatlensége. Bethlen 1626-ban elvette György Vilmos brandenburgi választófejedelelem testvérét, Brandenburgi Katalint, amely házasság révén bekapcsolódhatott az európai nagyhatalmi politikába, ami

¹⁴ Heltai 1993: 540–541.; Kohnle 2001: 144–145., 151–153.; Meusburger 2010: 96–97., 102.; Meusburger–Probáld 2018: 61–62.

¹⁵ Thuri P. György (1600. július 29.), Muraközi Dús Márton (1618. április 7.), Lévai Suba Tamás (1618. április 7.), Csanaki Mant Máté (1618. augusztus 12.), Aszalós Mihály (1618. április 7.), Sári Orvos Mihály (1600. április 1.), Szepsi Laczkó Máté (1609. augusztus 25.), Prágai András (1616. július 27.).

¹⁶ Ifjabb Bethlen István (1619. április. 19.), Barcsay Zsigmond (1619. április 19.), Kornis Mihály (1619. április 19.); Gyöngyösi Kiséri András (1614. június 17.), Váci Sutoris Péter (1614. június 17.), Geleji Katona István (1615. november 6.), Albensis Nagy János (1615. november 6.), Bojthi Veres Gáspár (1617. április 7.), Szilvási K. Márton (1617. április 7.), Károlyi K. György (1618. augusztus 23.), Balai P. Mihály (1620. május 28.), Petri Zobas Ferenc (1620. május 28.), Sonkádi János (1620. november 10.), Jászberényi Mátyás (1616. október 18.), Borzási B. Balázs (1617. április 7.), Szikszai Major Mátyás (1615. november 6.), Csepei Sidó Ferenc (1617. január 22.), Csulai György (1619. május 4.), Szentkirályi Benedek (1617. szeptember 22.), Bakai Jacobides Gergely (1616. október 18.).

jól látható abban is, hogy a harmincéves háború idején a protestáns Anglia, Hollandia és Dánia megkötött szövetségéhez 1626-ban Westminsterben Erdély is csatlakozott.¹⁷

Végül nem mehetünk el Pfalz magyarok körében való népszerűsége kapcsán a Heidelbergi Katekizmus jelentősége mellett sem. A Zacharias Ursinus teológiai professzor és szerzőtársai által összeállított hitvallás III. Frigyes választófejedelem megbízásából 1563-ban jelent meg. Ez nemcsak Kálvin tanításait vette át, hanem önálló teológiai álláspontot is megfogalmazott, amely Kálvin, Melanchthon és a helvét hitvallású protestánsok meghatározó teológiai gondolatait foglalta egybe. A célja az volt, hogy az ortodox lutheránusok és kálvinisták egyre jobban elkülönülő teológiai nézeteit összehangolja. Az első biztos forrás a Heidelbergi Káté magyar földön való megjelenéséről a heidelbergi professzoroknak a kolozsvári lelképászorokhoz és az erdélyiekhez intézett 1564. szeptember 1-jén kelt levele. Az 1560-as évek elején a német ajkú lutheránusok és a Kálvin tanításait valló magyar prédikátorok között kiéleződtek az úrvacsorával kapcsolatos viták. A kolozsvári reformátusok 1564-ben a heidelbergi teológusok véleményét kérték ki a teológiai kérdésben. A heidelbergi professzorok levélben válaszoltak, amelyben kifejtették álláspontjukat, és a Heidelbergi Káté egy-egy példányát kapták álláspontjuk megvédéséhez. Hazai földön először 1566-ban Kolozsvárott jelent meg latin nyelven, az első teljes magyar fordítást 1577-ben Huszár Dávid adta ki Pápán. A Heidelbergi Káté hamarosan olyan sikeres lett, hogy kiszorította az akkor Magyarországon ismert többi protestáns katekizmust, ugyanis megvalósította a különböző protestáns tanok összeegyeztetésének áhított célját. A magyar reformáció szempontjából fontos momentum, hogy a francia reformátor, Théodore Bèze rövidebb hitvallásának német fordítása 1562-ben jelent meg Heidelbergben, amely a Heidelbergi Káté számos pontjához alapul szolgált. Magyarországon a tiszáninnyi reformátusok a tarcali (1562) és a tordai (1563) zsinaton Bèze nagyobb hitvallását fogadták el. Ezek a körülmények hozzájárulhattak a Heidelbergi Káté gyors magyarországi terjedéséhez. 1619-ben a felsődunamelléki sóki zsinat rendelte el először a magyar és latin nyelvű tanítását az iskolákban. A Dunántúlon az 1630. évi pápai zsinat rendelte el ugyan ezt. Tiszáninnen a Sárospataki Református Kollégium 1621-ben megújított törvényeiben is megjelenik a Heidelbergi Káté hatása, de a debreceni kollégium 1657. évi rendtartása és a többi protestáns kollégium hasonló rendszabályai is a Káté szellemében készültek. A Tiszántúli és Tiszáninnyi egyházkerület közös tokaji zsinata és a szatmárnémeti országos zsinat 1646-ban hivatalos katekizmusként ismerte el. Ezek a zsinatok előírták, hogy a külföldi peregrinációra igyekvő és onnan hazatérő teológushallgatóknak a II. Helvét Hitvallás mellett a Heidelbergi Kátéra is esküt kell hogy tegyenek. A Heidelbergi Kátét már a 17. században mintegy 40 nyelvre fordították le, Magyarországon a 18. századig 37 kiadása jelent meg. Jól látható tehát jelentősége a magyar reformáció történetében, és az iskolai tananyagként való elismerése a hazai református oktatási rendszerben való szerepét is mutatja.¹⁸

¹⁷ Bánki 1994: 312–313.; Heltai 1993: 542–544.; Heltai 2006: 70–71., 73.; Meusburger 2010: 103–104., 106–107.; Meusburger–Probáld 2018: 63–65., 72–73.

¹⁸ Bíró–Bucsay et al. 1995: 70.; Dienes 2017: 99–101.; Meusburger 2010: 101–102.; Meusburger–Probáld

A heidelbergi peregrinusok és a Sárospataki Református Kollégium könyvtára

A bevezető gondolatok után a továbbiakban irányítsuk a figyelmünket a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtára felé. Az elmúlt két évben zajló kutatómunkám során a könyvtár gyűjteményének vizsgálata kapcsán az 1561 és 1671 közötti időszakot figyelembe véve 298 korábbi könyvtulajdonos nevét sikerült azonosítanom. A prozopográfiai kutatás során a személyek életrajzi – és ezen belül tanulmányi – adatait is feltártam, amely segítségével leszűrhetjük azokat, akik peregrinációjuk során a Heidelbergi Egyetemen is megfordultak. Sárospatak esetében ennek eredményeképp egy 25 személyből álló listát állíthatunk össze. Amennyiben az általuk tulajdonolt köteteket vesszük figyelembe, azt láthatjuk, hogy a legtöbben egyetlen egy könyvvel vagy később, heidelbergi tanulmányuk után beszerzett művel/művekkel képviseltetik magukat. A következőkben álljon itt azon 25 diák névsora, akiknek könyvtárából a sárospataki könyvtárban találkozhatunk kötetekkel: Borsai C. Márton, Czeglédi János, Geleji Katona István, Kárásztelki Szilágyi Pintes Mihály, Komáromi Flórián Gáspár, Komáromi Seraphin Pál, Lévai Suba Tamás, Miskolci Csulyak István, Miskolci János, Muraközi Dus Márton, Onadi Pellionis György, Óvári Sidó János, Pécseli Király Imre, Pécsváradi B. Péter, Péli S. István, Prágai András, Rákai Márton, Sámsondi Márton, Suri Orvos Mihály, Suri Orvos Pál, Szenczi Molnár Albert, Szepsi Bényes Pál, Szikszai D. István, Szőlősi Bede János, Tállyai Putnoki János.¹⁹

A magyar diákok heidelbergi peregrinációja kapcsán megkerülhetetlen David Pareus szerepének említése. A 16. század végétől az egyre növekvő beiratkozási szám nagy részben David Pareus személyének is tulajdonítható, aki Zacharias Ursinus tanítványa volt, és 1598-tól lett az Ószövetség, később az Újszövetség tanszék professzora. Tekintélyét jól mutatja, hogy 1597 és 1621 között a magyar diákok által Heidelbergben tartott összes disputáció 92%-án, 293 alkalommal David Pareus elnökölt. Pareus házában, a Pareanumban a diákok találkozhattak a professzoraikkal és diáktársaikkal, ahol beszélgetéseket folytathattak nemcsak teológiai kérdésekről, hanem személyes barátságok is kötődtek, amire bizonyítékot nyújtanak a kinyomtatott egyetemi disputációik ajánlásai. Diákjai hazatérve Magyarországra és Erdélybe számos esetben magas egyházi

2018: 55–58.; Módis 1965: 305–309.; Nagy 1965: 22–23., 28–29., 48.; Zoványi 2004: 59.

¹⁹ Az előzőekben már közölt névsorból több név a jelen listában is szerepel, így a következőkben csak azokat sorolom fel és jegyzem immatrikulációjuk dátumát, akik az előző felsorolásban nem szerepelnek: Borsai C. Márton (1621. január 21.), Czeglédi János (1590. november 2.), Kárásztelki Szilágyi Pintes Mihály (1609. június 13.), Komáromi Flórián Gáspár (1613. szeptember 20.), Komáromi Seraphin Pál (1614. szeptember 28.), Miskolci Csulyak István (1603. július 12.), Miskolci János (1617. június 22.), Onadi Pellionis György (1621. január 23.), Óvári Sidó János (1613. március 26.), Pécseli Király Imre (1609. május 30.), Pécsváradi B. Péter (1621. január 23.), Péli S. István (1616. december 14.), Sámsondi Márton (1614. április 23.), Suri Orvos Pál (1612. szeptember 11.), Szepsi Bényes Pál (1611. március 21.), Szikszai D. István (1617. június 22.), Szőlősi Bede János (1601. október 4.), Tállyai Putnoki János (1616. október 18.).

tiszttségeket nyertek el, és továbbra is Pareust tekintették a legfőbb tekintélynek, levelezés útján tartották professzorukkal a kapcsolatot, és az ő tanácsát is kikérték egyes egyházi kérdésekben. A professzor levelezést folytatott Bethlen Gábor erdélyi fejedelemmel is, támogatta a fejedelem tervét a gyulafehérvári református kollégium létrehozására. Feltehetően Pareusnak köszönhető, hogy az iskola törvényeit a Heidelbergi Egyetem rendszabályainak mintájára alakították ki. És nem lehet véletlen az sem, hogy a gyulafehérvári kollégium felvirágoztatására Erdélybe hívott német tudós, Johann Heinrich Bisterfeld is Pareus tanítványa volt. Pareus teológiai kurzusainak alapja egyrészt a II. Helvét Hitvallás, amellyel az Ursinus által képviselt református ortodoxiát adta át hallgatóinak. Másrészt a hitvitázó (kontroverz) teológiát lehetett elsajátítani előadásain. Ezeken Robert Bellarmin jezsuita teológus, hitvitázó *Disputationes*ének megcáfolása volt a cél. Magyarországon ebben az időszakban komoly felekezetközi harcok dúltak a reformátusok és a Pázmány Péter vezette katolikusok között. Mindezeket a teológiai kurzusokat Pareus irénikus eszméi hatották át. Ezek segítségével a kálvinista tanok szabadabb értelmezésével az evangélikus és református egyházak egységét kívánták megalapozni és a közös fellépést hangsúlyozni a katolicizmus ellen, valamint Bocskai szabadságharcának és Bethlen Habsburg-ellenes hadjáratának, Bethlen egyházpolitikájának és a Magyar Királyság területén a református egyház a katolikus és evangélikus felekezetekhez fűződő viszonyának is rendező elveivé váltak.²⁰

Az előzőekben felsorolt 25 diák közül 19-en voltak felelők David Pareus által elnökölt vitatkozásokon. Jelen tanulmány kereteit szétfeszítené, ha minden heidelbergi peregrinussal kapcsolatos adatot itt közölnék, így a továbbiakban csupán néhány példát szeretnék kiragadni, akikkel kapcsolatosan eddig nem ismert információkat vagy újonnan azonosított, korábban az ő tulajdonukban lévő köteteket hozott napvilágra jelenleg is folyó kutatómunkám.

Borsai C. Márton és Pécsváradi B. Péter

Borsai és Pécsváradi együtt kezdték peregrinációjukat, 1619. április 27-én a Marburgi Egyetemre iratkoztak be.²¹ Még ugyanebben az évben Herbornban Johann Heinrich Alsted rektorsága alatt öt magyar diák iratkozott be: Pécsváradi és Borsai mellett Kaposi Sartorius György, Onadi Pellionis (Szűcs) György és Tolnai Pap István, akik szintén Marburgból érkeztek.²² Később mindannyian Heidelbergben folytatták tanulmányaikat: Kaposi Sartorius és Tolnai Pap 1620. szeptember 29-én, Borsai 1621. január 21-én, Pécsváradi és Onadi Szűcs

²⁰ Heltai 1982: 244.; Heltai 2006: 68.; 74–80.; Meusburger–Probáld 2018: 58–61.

²¹ Szögi 2011: 215.

²² Szögi 2011, 139.

két nappal később, január 23-án iratkozott be.²³ A heidelbergi tanulmányuk nem tartott hosszú ideig, ugyanis még ez év augusztusában már mindketten itthon tartózkodtak, és emléksorokat írtak (Borsai 1621. augusztus 22-én, Pécsváradi augusztus 23-án) Tállyai Putnoki János akkori debreceni lelkipásztor peregrinációs emlékkönyvébe.²⁴

A Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárában Eszéki T. István lelkipásztor és esperes 1707-ben hagyományozott gyűjteményének részeként találjuk meg Matthias Flacius evangélikus egzegéta és történész *Catalogus testium Veritatis* című munkájának 1608-as genfi kiadását.²⁵ Az „igaz hit tanúkatalógusa” a Luthert megelőző évszázadok több mint 400 olyan „tanújának” életrajzát tartalmazza – úgy a középkori eretnekekét, mint a katolikus egyház szentjeit –, akik valamiképpen a pápaság ellen emelték fel szavukat.²⁶ A kötet első tulajdonosa Borsai C. Márton volt, amit bizonyít a kötet kötéstábláján található M*C*B 1621 supralibros is. A következő tulajdonos Pécsváradi lett, aki nagyváradi lelkipásztorsága alatt szerezte be a kötetet. Borsai 1633-ban mezőtelegdi lelkipásztor volt,²⁷ Pécsváradi 1625 és 1634 között, majd 1637-től lett újra a szomszédos Nagyvárad lelkipásztora,²⁸ és valószínűleg második szolgálati ideje alatt szerezhette meg a kötetet. A kötet útját sokáig nem tudjuk nyomon követni, majd Eszéki T. Istvánnak a könyv címlapján olvasható tulajdonosbejegyzése a következő nyom, azonban a kötet beszerzésének évszámát új tulajdonosa nem rögzítette. Végül 1707-ben Eszéki halálával Sárospatakra került a mű, az utolsó bejegyzést a sárospataki könyvtár 1739-ben történt revíziójakor rögzítették.

Komáromi Seraphin (Angyal) Pál és Suri Orvos Mihály

Komáromi életének korai szakaszáról nem rendelkezünk adattal. Először 1614-ben mint pápai tanítóval találkozunk vele, aki augusztus 20-án indult Heidelbergbe, ahol szeptember 28-án iratkozott be az egyetemre. Négy, Pareus elnöklete alatt tartott disputációja jelent meg nyomtatásban 1614 és 1616 között.²⁹ 1617 táján hazatért, és 1617

²³ Szögi 2011: 132–133.

²⁴ Adattár I. 1965: 157–158.

²⁵ Éger 2020: 76–77.

²⁶ NSHE IV. 1952: 323.; Szegedi 2011: 294.

²⁷ Jenei G. István Leidenben tanuló diák 1633. április 20-án megvédett disputációját (RMK III 1495) támogatójának, Borsai C. Márton (mező)telegdi papnak ajánlotta.

²⁸ Csernák 1934: 146.; MAMÜL IX. 2009: 106–107.; Zoványi 1977: 466.

²⁹ A négy mű közül három a *Davidis Parei Collegiorum Theologicorum Quibus Universa Theologia Orthodoxa, & omnes prope Theologorum Controversiae perspicue & varie explicantur Pars Altera* (Heidelberg, 1620) című disputációgyűjteményben található (RMK III 6089). A *De Providentia Dei* a gyűjtemény ötödik fejezetének negyedik, a *De persona et officio Christi mediatoris* a hatodik fejezet hatodik, a *De ecclesia* az hetedik fejezet tizenharmadik dolgozata. Ezenkívül 1615. szeptember 16-án tartott disputációt *De ministris Ecclesiae et eorum vocatione, successione, ordinatione* (RMK III 1152) címmel.

és 1618 között ismét pápai rektor lett, majd 1618. szeptember 25-től füleki lelkész. 1619. november 4-én már szerencsi lelkészként szolgált.³⁰

A Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában egy kolligátum található „P*S*K 1632” super ex libris-sel, amelyben Kálvin János 1551-ben nyomtatott Ézsaiás- és 1591-ben nyomtatott Dániel-magyarázata van egybekötve. A monogram megfeleltethető Komáromiának, ez alapján 1632-ben még élt.³¹ A Sárospataki Református Kollégium könyvtárában L44-46 könyvtári jelzetek alatt találjuk Lucas Osiander német evangélikus lelkész *Epitomes Historiae Ecclesiasticae Centuria I-XVI* című egyháztörténeti munkájának második, 1607–1610 között megjelent tübingeni kiadását. Az első kiadás 1592 és a szerző halálának éve (1604) között jelent meg Tübingenben. A monumentális kötetsorozat a keresztény egyház történetét dolgozza fel az 1. századtól a 16. század végéig, mintegy négyezer oldalon. Komáromi 1616-ban három kötetbe köttette be az 1607–1610 között megjelent második kiadást. Az első kötetben az 1–5. század, a másodikban a 6–15. század és a harmadikban a 16. század egyháztörténetét tárgyaló részeket találjuk.³² A három kötet első tulajdonosa Komáromi, a kötetablákon olvasható nevének monogramja (P*S*K) és a bekötetés évszáma (1616) is. A következő tulajdonosra utaló adat mindhárom kötetben a legelső mű címlapjára Suri Mihály által 1630. július 1-jén beírt tulajdonosi bejegyzés. Suri Orvos Mihály 1614-től 1633 körül bekövetkezett haláláig sárospataki lelképásztor volt, rövid ideig tanár is volt a kollégiumban.³³ Fontos megjegyezni, hogy ő is volt heidelbergi diák, 1600. április 1. és 1601 szeptembere között.³⁴ Több későbbi diák külföldi tanulmányait támogatta, akik megjelent egyetemi vitatkozásaik ajánlásaiban az ő nevét is megemlítették: a korábbiakban közölt listáról például Prágai András, Lévai Suba Tamás és Muraközi Dús Márton.³⁵ Érdekes kapcsolódási pont lehet e kötetekkel kapcsolatban Prágai András neve. Suri sógora volt Prágainak, 1608-ban vette feleségül Prágai András nővérét, Zsuzsannát.³⁶ Prágai 1616. július 27-én iratkozott be a Heidelbergi Egyetemre,³⁷ a peregrinációból való hazatérése után 1624 és 1631 között szerencsi lelképásztor volt. Nem lehetetlen, hogy a korábbi szerencsi lelkész, Komáromi és Suri között Prágai lehetett a közvetítő. Az Osiander-könyvsorozatot feltehetően Suri Orvos Mihály adományozta vagy hagyományozta a sárospataki könyvtárnak. A kötetek bizonyosan a 17. században kerültek a könyvtár állományába, erre enged következtetni, hogy a művek címlapjain olvasható könyvtári bejegyzések írásképe nagyfokú azonosságot mutat a nagykönyvtár többi, bizonyíthatóan 17. században állományba vett könyveinek könyvtári bejegyzéseivel.

³⁰ RMKT XVII/8. 1976: 544.; Ugrai 2017: 220.; Zoványi 1929: 135.

³¹ Fekete 1996: 109.

³² Cameron 2012: 49.

³³ Ugrai 2017: 227.; Zoványi 1977: 334.

³⁴ Szögi 2011: 125.

³⁵ Prágai András az 1617-ben Heidelbergben (RMK III 1201), Lévai Suba Tamás az 1618. február 25-én (RMK III 1223) és Muraközi Dús Márton az 1618. március 4-én (RMK III 1224) Marburgban tartott disputációik ajánlásaiban mint sárospataki papot, támogatójukat – Prágai András mint patrónusát – nevezik meg.

³⁶ Dézsi 1898: 283., 314.; Ipolyi 1875: 192.

³⁷ Szögi 2011: 130.

Lévai Suba Tamás

Lévai Suba Tamás 1617-ig a Sárospataki Református Kollégium diákja volt. A sárospataki iskola anyakönyvének utólagos bejegyzésében collaboratorként, segédtanítóként említik. 1617. július 7-én a Marburgi Egyetemre iratkozott be, majd onnan ment át Heidelbergbe. Tanulmányai után feltehetően a gyöngyösi református iskola rektora vagy segédtanítója volt.³⁸

Három, tulajdonosi jegyével ellátott könyve található Sárospatakon, a kötetek kötéstábláján nevének monogramja és a bekötés éve is (T*S*L 1617-1618-1619) olvasható. Az 1617-ben bekötött kolligátum kötetet, amely Bartholomaeus Keckermann német teológusnak a gdanski gimnáziumi oktatáshoz készített etikai és politikai tankönyvét tartalmazza, feltehetően marburgi diák korában szerezte még be.³⁹ A másik két példány számunkra az érdekes. 1618-ban köttette be az ugyanebben az évben Hanauban nyomtatott bibliai konkordanciát. Harsányi István a Rákóczi-család Sárospataki Református Kollégium könyvtárának adományozott gyűjteményének bemutatásában e kötetet a családi könyvtár megmaradt darabjaként azonosította.⁴⁰ Monok István *A Rákóczi-család könyvtárai 1588-1660* című munkájában a Rákócziakhoz köthető bejegyzés híján ezt kérdéses tételként rögzítette.⁴¹ A kapcsolatnak azonban lehet alapja, ugyanis Lévai Suba Tamás I. Rákóczi György támogatásával tanult Heidelbergben, így nem kizárt, hogy hazaérkezése után a fejedelemnek ajándékozta a kötetet, amely azután a Sárospataki Református Kollégium könyvtárába került.

Az 1619-ben bekötött kolligátumkötet még ennél is különlegesebb: az 1609 és 1619 közötti időszakból 49 filozófiai, fizikai, jogi, politikatudományi és teológiai egyetemi disputációt tartalmazó gyűjteményes kötetről van szó,⁴² amelyek közül 22 Marburgban, 21 Heidelbergben és egy Herbornban jelent meg. A kötetben található vitatkozások különlegessége, hogy azokon 19 esetben magyar peregrinus diák volt a felelő: Aszalós Mihály, Bakai György, Bojthi Veres Gáspár, Borzási B. Balázs, Csepei Sidó Ferenc, Jászberényi Mátyás (neki két feleletét is megtaláljuk), Lazari Egri Gáspár, Lévai Suba Tamás, Muraközi Dús Márton, Nádudvari S. György, Pataki Füsüs János (kétszer), Péli S. István, Szikszai D. István, Szilvási K. Márton (kétszer), Tállyai Putnoki János és Tornai Pap Ferenc. A különlegességek vonalán továbbhaladva, a gyűjtemény dolgozatai között három olyan is megtalálható, amelyek unikálisak, példányaik kizárólag ebben a sárospataki nagykönyvtárban található gyűjteményes kötetben maradtak meg.⁴³

³⁸ Hőrcsik 1998: 46.; Monok 1986: 4., 16–17.; Szögi 2011: 131, 214.

³⁹ Raktári jelzete a sárospataki nagykönyvtárban: E. 206.

⁴⁰ Harsányi 1913: 234.

⁴¹ Monok 1996: 33.

⁴² Imre 2012: 208–209. Raktári jelzete a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárában: SS. 98. A gyűjteményes kötet egyike annak a 146 könyvnek, amelyet a nagykönyvtár 2006-ban kapott vissza Oroszországtól.

⁴³ A három unikum: Csepei Sidó Ferenc: *Pro AEterna Divinitate Filii Dei Domini Nostri Jesu Chrifti* (1618)

Szenci Molnár Albert

Szenci Molnár Albert életrajza a művelődés- és kultúrtörténet korábbi kutatásai révén gazdagon feltárt, így élete fontos eseményeinek és utazásainak felsorolásától eltekintenek, és kizárólag a heidelbergi peregrinációval kapcsolatos adatokra kíváncsiak szorítkozni. Először 1597. január 22-én iratkozott be az egyetemre, de 1599 és 1600 között néhány hónapig visszatért Magyarországra. 1600-ban egy rövid időt Heidelbergben töltött, 1600 és 1606 között Herborn, Frankfurt, Amberg, Altdorf, Nürnberg, majd ismét Altdorf, ezután Prága, majd újra Herborn voltak utazásainak állomáshelyei, és végül 1606. november 24-én ismét beiratkozott az egyetemre.⁴⁴

Szenci Molnár könyvtárának 12 kötetét ismerjük. Budapesten az Országos Széchényi Könyvtárban P. Vásárhelyi Judit fedezte fel Marcus Antonius Coccius Sabellicus *Exemplorum libri decem* (Strassburg, 1518) című munkáját, amelyet 1623-ban Heidelbergben szerzett be. Gyulafehérváron a Batthyaneumban Ösz Sándor Előd azonosította egy kötetét, amely kolligátum Kálvin négy rövid teológiai traktátusát tartalmazza (Genf, 1545–1549), ami 1598-ban Heidelbergben került a tulajdonába. Hódmezővásárhelyen a Bethlen Gábor Gimnázium könyvtárában Imre Mihály bukkant rá egy 1622-ben Heidelbergben beszerzett Biblia Tigurinára (Zürich, 1544). A Kolozsvári Református Kollégium könyvtárában Herepei János azonosított két kötetet, amelyeket Marburgban (1609) és Frankfurt am Mainban (1613) kerültek a tulajdonába. Borsa Gedeon a németújvári ferences könyvtárban szintén két kötetére bukkant, amelyek közül az egyikhez 1612-ben Marburgban jutott hozzá, a másikat 1610-ben ismeretlen helyen kapta ajándékba. Segesváron Perger Péter fedezte fel könyvtárának egy olyan kötetét, amely 1624-ben Amszterdamban került a birtokába.⁴⁵ A Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárában négy könyvét találjuk meg. A korábbi szakirodalom szerint mindegyiket az 1610-es években, 1613–14-ben szerezte be.⁴⁶ A sárospataki példányokat kézbe véve azt állapíthatjuk meg, hogy Diego Covarruvias összes műveinek 1599-es frankfurti kiadását 1610-ben Marburgban, a William Whitaker cambridge-i professzor összes műveit (Orleans, 1610) és Théodore Bèze teológiai munkáit tartalmazó kötetet 1613-ban szerezte be. A negyedik, számunkra fontos művet, Caspar Peucer német reformátor apósának, Melanchtonnak a védelmében írt művét, a *Tractatus historicus de Philip. Melanchthonis sententia de controversia coenae Domini* (Amberg, 1596) Szenci Molnár a címlapon olvasható latin nyelvű bejegyzés⁴⁷ szerint 1600-ban Heidelbergből küldte Siderius Jánosnak, aki egy ideig támogatta Szenci Molnár külföldi tanulmányait.

(RMK III 1214.), Jászberényi Mátyás: *Disputatio Theologica De Ordine ac Serie Causarum Salutis* (1618)

(RMK III 1215.), Szilvási K. Márton: *Disputatio Theologica, De Incarnatione Verbi* (1618) (RMK III 1218.).

⁴⁴ Szögi 2011: 123.; Zoványi 1977: 590–591.

⁴⁵ Ösz 2018: 747–749.

⁴⁶ Adattár IV. 1978: 313.; Ösz 2018: 749.

⁴⁷ „R[everendo] ac C[larissimo] viro Domino Joani Siderio in gratitudinis testim[onis] Mittit Heidelberga

Szölősi Bede János

Szölősi Bede János lelkész és esperes heidelbergi tanulmányait megelőzően feltehetően tanult Wittenbergben is. A beiratkozási anyakönyvben nem szerepel a neve, de abban a névsorban megtaláljuk, amely az 1592. szeptember 22-én, a *Formula Concordiae* elutasítása miatt kizárt diákok neveit sorolja fel. 1601. október 4-én iratkozott be a heidelbergi univerzitásra. 1602. november 13-án *De uno & trino* címmel (RMK III 5828) David Pareus elnöklete alatt tartott vitatkozást.⁴⁸ 1608 körül már Bereg vármegyében vagy Nagyberegen volt lelkész, később 1611–1613 között Szatmárnémetiben, 1616-ban Nagybányán, 1618-ban Nagyszőlősen. 1619-ben az Ugocsa Egyházmegye esperese volt. 1620. november 8-án hunyt el.⁴⁹

Könyvtárából 27 kötetet ismerünk, ebből 14 kötet található Sárospatakon, amelyek többségét lelkészi szolgálata során szerezte be,⁵⁰ de két könyv biztosan heidelbergi tanulmányai alatt került birtokába, a kötetek kötéstábláin monogramja és az 1601 és 1602 évszám is szerepel. Johann Jacob Grynaeus, a Bázeli Egyetem Újszövetség-professzora és a bázeli gyülekezet antisztésze – felügyelője, püspöke – 1588 és 1590 között három kötetben kiadta a Bázeli Egyetemen az ő elnöklete alatt tartott vitatkozásokat.⁵¹ Szölősi Bede János adományozta vagy halála után kerülhetett a nagykönyvtárba, ugyanis más possessor bejegyzését nem találjuk a kötetben, a címlapon olvasható könyvtári bevételezés és tékajelzés nagyfokú egyezést mutat a könyvtár 17. századi bejegyzéseivel. A másik kolligátum kötet négy művet is tartalmaz.⁵² Szegedi Kis István *Tabulae Analyticae*-ja, az evangéliumi hit vizsgáló táblája, amely a zsoltárokhoz, evangéliumokhoz, páli levelekhez és a Jelenések könyvéhez nyújt rendszerbe foglalt magyarázatokat. Ehhez köttette egybe Benedictus Aretius svájci protestáns teológus három bibliai kommentárját. Az első, Genfben 1596-ban nyomtatott a teljes Újszövetséget végigmagyarázza, a következő munka az Apostolok cselekedeteinek kommentárja (Genf, 1600), és végül a páli leveleknek, az apostolok leveleinek és a Jelenések könyvének a magyarázata következik (Genf, 1596). Ez a kötet is feltehetően közvetlenül Szölősi Bedétől került Sárospatakra, ugyanis más tulajdonos nevét nem fedezhetjük fel a kötetben, illetve a címlapon a könyvtár 17. században használatos bejegyzését olvashatjuk.

Albertus Molnár Szenci An[no] D[omi]ni 1600” – A tiszteletreméltó és jeles Siderius Jánosnak halála jeléül küldi Szenci Molnár Albert Heidelbergból az Úr 1600. esztendejében. (saját fordítás)

⁴⁸ A mű a *Davidis Parei Collegiorum Theologicorum Quibus Universa Theologia Orthodoxa, & omnes prope Theologorum Controversiae perspicue & varie explicantur, Decuria una* (Heidelberg, 1611) disputáció-gyűjteményben található (RMK III 5828), a gyűjtemény harmadik fejezetének második dolgozata.

⁴⁹ Adattár I. 1965: 71–76.; Debreceni Ember 2009: 237.; Szögi 2011: 126.

⁵⁰ Adattár I. 1965: 72., 75–76.; Ősz 2012. Herepei János és Ősz Sándor Előd eredményei mellett az elmúlt esztendőknben végzett kutatómunka során Szölősi Bede János könyvtárából Sárospatakon 14 új kötetet sikerült azonosítani.

⁵¹ Burnett 2006: 147., 352. Raktári jelzete a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárában: D. 50.

⁵² Raktári jelzete a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárában: A. 24/a-d.

Összefoglalás

Az előzőekben közölt listán szereplő 25 heidelbergi diáknak a Sárospataki Református Kollégium könyvtárában 51 kötetét találhatjuk meg. Minden kötetre tanulmányomban nem térhettem ki, de igyekeztem közülük néhány érdeklődésre számot tarthatót kiválasztani. A művek tematikai eloszlását megfigyelve az látszik, hogy nagyon magas az ortodox kálvinista művek aránya, ami a Heidelbergi Egyetem teológiai irányvonalát tekintve nem meglepő. A főbb kálvinista szerzők között Abraham Scultetust, Bartholomaeus Keckermannt, Amadus Polanust és David Pareust is megtaláljuk, de a lutheranizmus képviselői is felfedezhetők, példaként említhetem Melanchthont, Matthias Flaciust vagy Lucas Osiandert. Amennyiben a teljes, 16–17. századi református diákok által beszerzett és Sárospatakon őrzött könyvtermést veszem figyelembe, akkor is magas arányban képviseltetik magukat a heidelbergi peregrinusok. A teljes 162 kötetből álló gyűjteményből 51 köthető a pfalzi egyetemen tanult kálvinista diákhhoz, vagyis majdnem a könyvek egyharmada. Különösen jól szemlélteti ezt a nagy arányt, ha a wittenbergi peregrinusokat is szerepeltetjük az összehasonlításban: mindössze 9 olyan kötetet tudunk felmutatni, amely az itt tanuló diákok által került hazánkba.

A Sárospataki Református Kollégium esetében erős kapcsolódási pontokat fedezhetünk fel a Heidelbergi Egyetemmel. A sárospataki iskola életében 1621-ben új időszak kezdődött, ugyanis I. Rákóczi György kérésére ekkor fogalmazták meg a kollégium új törvényeit. A törvény szövege alapján bizonyos, hogy már az azt megelőző időszakban is törvényi keretek között működött az iskola, feltehetően hatással lehetett arra Melanchthon 1523-ban kiadott rendtartása, a Wittenbergi Egyetem 1545-ben megfogalmazott szabályzata és a bártfai evangélikus iskola törvényeinek egyes pontjai. Az 1621. évi átdolgozáskor mindezek mellett a Heidelbergi Egyetem törvényei is erős hatást gyakoroltak, egyes esetekben szó szerint vettek át abból az új sárospataki rendelkezésekhez.⁵³ Ez a hatás nagy valószínűséggel azoknak a diákoknak köszönhető, akik Sárospatakról indultak Heidelbergbe tanulni, majd hazatérve a kollégium rektorai lettek: Fegyverneki Izsák (1586–1589 között), Váci Gergely (1596–1597), Újfalvi Katona Imre (1598–1602). Amennyiben csak az 1610-es éveket vesszük figyelembe, egymást követően csupa korábbi heidelbergi diákkal találkozunk: Szepsi Láni Mihály (1609–1610), Szikszai Siderius István (1612–1615), Szepsi Korocz György (1613), Lövei Szűcs György (1613–1616 vagy 1615–1617), Szenczi Boros János (1616–1621) vagy Filiczki János (1617–1622).⁵⁴ Látható mindezek alapján Heidelberg jelentősége mind a magyar reformáció, mind a Sárospataki Református Kollégium története, a korai iskolázás, az iskolai élet és a könyvtári állomány összetételének alakulása szempontjából.

⁵³ Békefi 1899: 6–8.; Dienes–Ugrai 2013: 23.

⁵⁴ Dienes–Ugrai 2013: 202.

Felhasznált szakirodalom

- Adattár I. 1965: Keserű Bálint (szerk.): Polgári irodalmi és kulturális törekvések a század első felében. Herepei János cikkei. József Attila Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézet – MTA Irodalomtörténeti Intézet, Budapest–Szeged. (Adattár XVII. századi Szellemi Mozgalmaink Történetéhez, 1.)
- Adattár IV. 1978: Csanda Sándor – Keserű Bálint (összeáll.): Szenci Molnár Albert és a magyar késő-reneszánsz. József Attila Tudományegyetem, Szeged. (Adattár a XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 4.)
- Asztalos Miklós 1930: A wittenbergi egyetem magyarországi hallgatóinak névsora 1601–1812. In: Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár, XIV. évf. 111–174. (A magyar protestáns irodalmi társaság kiadványai, 33.)
- Bánki Judit 1994: Brandenburgi Katalin az Erdélyi Fejedelemségben. In: *Történelmi Szemle*, XXXVI. évf. 3–4. sz. 311–327.
- Békefi Remig 1899: A Sárospataki Ev. Ref. Főiskola 1621-iki törvényei. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. (Értekezések a történeti tudományok köréből, 18/3.)
- Bíró Sándor – Bucsay Mihály – Tóth Endre – Varga Zoltán 1995: A Magyar Református Egyház története. Sárospataki Református Kollégium Theológiai Akadémia, Sárospatak. (Az Egyháztörténeti Tanszék Kiadványai, 1.)
- Burnett, Amy Nelson 2006: *Teaching the Reformation. Ministers and Their Message in Basel, 1529–1629.* Oxford University Press, New York. (Oxford studies in historical theology)
- Cameron Euan 2012: Primitivism, Patristics, and Polemic in Protestant Visions of Early Christianity. In: Van Liere, Katherine – Ditchfield, Simon – Louthan, Howard (ed.): *Sacred History. Uses of the Christian Past in the Renaissance World.* Oxford University Press, Oxford. 27–51.
- <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199594795.003.0002>
- Classen, Peter – Wolgast Eike 1983: *Kleine Geschichte der Universität Heidelberg.* Springer, Berlin–Heidelberg.
- <https://doi.org/10.1007/978-3-642-95427-6>
- Csernák Béla 1934: A református egyház Nagyváradon 1557-1660. Nagyvárad Református Egyház, Nagyvárad.
- De Ridder-Symoens, Hilde 1992: Mobility. In: De Ridder-Symoens, Hilde (ed.): *A History of the University in Europe. Volume I. Universities in the Middle Ages.* Cambridge University Press, Cambridge. 280–304.
- <https://doi.org/10.1017/CBO9780511599507.011>
- Debreceni Ember Pál 2009: A magyarországi és erdélyi református egyház története. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, Sárospatak, 2009.
- Dienes Dénes 2017: A Tiszáninneni Református Egyházkerület története. A kezdetektől a Türelmi Rendeletig. Hernád, Sárospatak.

- Dienes Dénes – Ugrai János 2013: A Sárospataki Református Kollégium története. Hernád, Sárospatak.
- Dézi Lajos 1898: Szenci Molnár Albert naplója, levelezése és irományai. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Éger Gábor 2020: Eszéki T. István könyvhagyatéka a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Nagykönyvtárában. Hernád, Sárospatak. (Nemzet, egyház, művelődés, 12[13].)
- Fekete Csaba 1996: Calvin irodalom a Debreceni Református Kollégiumban. In: Karasszon István – Márkus Mihály: Honnan hová?. Kálvin-konferencia, Balatonfüred, 1995. április 4–6. Kálvin János Szövetség Kálvin-kutató Tagozata – Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest. 95–115.
- Haraszi Szabó Péter – Kelényi Borbála 2019: Magyarországi diákok francia, angol, itáliai és német egyetemeken a középkorban, 1100–1526 = Students from Hungary at the Universities of France, England, Italy and Germany in the Middle Ages 1100–1526. ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár – MTA ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport, Budapest. (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken, 3.)
- Harsányi István 1913: A Rákóczi-könyvtár és katalógusa. In: *Magyar Könyvszemle*, 21. évf. 3. sz. 232–240.
- Hautz, Johann Friedrich 1864: Geschichte der Universität Heidelberg. Zweiter Band, welcher die evangelisch-protestantische Zeit (1556-1685), die vorherrschend katholische Periode bis zur Wiederherstellung der Universität (1685-1803), die Urkunden und das alphabetische Personen- und Sachregister enthält. J. Schneider, Mannheim, 1864.
- Heltai János 1982: Adattár a heidelbergi egyetemen 1595–1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról. In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. Budapest. 243–347.
- Heltai János 1993: A heidelbergi egyetemjárás, 1595–1621. In: Békési Imre [et al.]: Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon II. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság – Scriptum Kft., Budapest–Szeged. 540–548.
- Heltai János 2006: Die Heidelberger Peregrination calvinistischer Studenten aus Ungarn und Siebenbürgen 1597-1621. Ihr Verlauf im Spiegel der Zahlen und ihre Auswirkung. In: Fata Márta – Kurucz Gyula – Schindling, Anton: Peregrinatio Hungarica. Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert. Franz Steiner Verlag, Stuttgart. 65–80. (Contubernium. Tübinger Beiträge zur Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte, 64.)
- Hörsik Richárd 1998: A Sárospataki Református Kollégium diákjai 1617–1777. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, Sárospatak.
- Huffschnid, Maximilian 1895: Zur Geschichte des Heidelberger Schlosses. Von seiner Erbauung bis zum Ende des sechzehnten Jahrhunderts. In: Neues Archiv für die Geschichte der Stadt Heidelberg und der Kurpfalz. Band III. Gustav Köster, Heidelberg. 1–86.

- Imre Mihály 2012: Az isteni és emberi szó párbeszéde. Tanulmányok a 16–18. századi protestantizmus irodalmáról. Hernád Kiadó, Sárospatak. (Nemzet, egyház, művelődés, 7.)
- Ipolyi Arnold 1875: Veresmarti Mihály élete és munkái. Kórrajz a hitújítás idejéből. Szent-István Társulat, Budapest.
- Klaniczay Tibor 1985: Pallas magyar ivadéakai. Szépirodalmi Kiadó, Budapest.
- Kohnle, Armin 2001: Die Universität Heidelberg als Zentrum des reformierten Protestantismus im 16. und frühen 17. Jahrhundert. In: Szögi László – Font Márta (szerk.): Die ungarische Universitätsbildung und Europa. Universitas Quinqueecclesiensis, Pécs. 141–161.
- MAMŰL IX. 2009: Kőszeghy Péter (szerk.): Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor IX. Pálffy-rénes forint. Budapest.
- Meusburger, Peter 2010: Magyar diákok a Heidelbergi Egyetemen. Hatótényezők és kölcsönhatások a külföldi egyetemjárás történetében = Ungarische Studenten an der Universität Heidelberg. Einflussfaktoren und Wechselwirkungen der Bildungswanderung im Laufe der Jahrhunderte. ELTE Eötvös Kiadó, [Budapest]. https://doi.org/10.1007/978-3-319-75593-9_3
- Meusburger, Peter – Probáld Ferenc 2018: Scientific and Cultural Relations between Heidelberg University and Hungary over Five Centuries. In: Meusburger, Peter – Heffernan, Michael – Suarsana, Laura (ed.): Geographies of the University. Springer. 43–134. (Knowledge and Space, 12.)
- Mikonya György 2014: Az európai egyetemek története (1230–1700). ELTE Eötvös Kiadó, [Budapest].
- Módis László 1965: A Heidelbergi Káté magyarországi irodalmának bibliográfiája 1563-tól 1964-ig. In: Bartha Tibor (szerk.): A Heidelbergi Káté Magyarországon. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest. 301–337. (Studia et acta ecclesiastica, 1.)
- Monok István 1986: A gyöngyösi református gyülekezet lelkipásztorai és tanítói 1557–1710. [s. n.], Budapest.
- Monok István 1996: A Rákóczi-család könyvtárai 1588–1660. Scriptum Rt., Szeged. (A Kárpát-medence korai könyvtárai, 1.)
- Nagy Barna 1965: A Heidelbergi Káté jelentkezése, története és kiadásai Magyarországon a XVI. és XVII. században. In: Bartha Tibor (szerk.): A Heidelbergi Káté Magyarországon. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest. 15–91. (Studia et acta ecclesiastica, 1.)
- NSHE IV. 1952: Jackson, Samuel MacAuley (ed.): The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge. Volume IV. Draeseke – Goa. Baker Book House, Grand Rapids.
- Ősz Sándor Előd 2012: Szőlősi Bede János Intitúciói – A sárospataki könyvtár egyik korai gyarapítója. In: *Sárospataki Füzetek*, XVI. évf. I. sz.. 59–69.
- Ősz Sándor Előd 2018: Szenci Molnár Albert könyvtárának ismert darabjai. In: Kolumbán Vilmos József (szerk. és lekt.): A reformáció öröksége. Egyháztörténeti

- tanulmányok. Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár. 45–64. (Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek, 24.)
- Szinnyei XIII. 1909: Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. XIII. kötet. Steiner-Télfy. Budapest.
- RMKT XVII/8. 1976: Komlowszki Tibor – Stoll Béla (sajtó alá rend.): Bethlen Gábor korának költészete. Akadémiai, Budapest. (Régi Magyar Költők Tára. XVII. század, 8.)
- Rüegg, Walter 1992: Epilogue. The rise of humanism. In: De Ridder-Symoens, Hilde (ed.): A History of the University in Europe. Volume I. Universities in the Middle Ages. Cambridge University Press, Cambridge. 442–468.
- Szegedi Edit 2011: Valentin Radecius és az egyházi hagyomány legitimitása. In: *Keresztény Magvető*, 117. évf. 3. sz. 287–296.
- Szögi László 2011: Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon 1526–1700. ELTE Levéltára, Budapest. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 17.)
- Szögi László 2022: Peregrinatio Academica. A külföldi magyar egyetemjárás története mérete és irányai 1150–1919. Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtára és Levéltára, Budapest. (Felsőoktatástörténeti Kiadványok Új sorozat, 26.)
- Ugrai János (szerk.) 2017: A Tizáninnen Református Egyházkerület lelkészei. A kezdetektől a Millenniumig, Adattár. Sárospatak–Tiszaújváros.
- Wolgast, Eike 1986: Die Universität Heidelberg. 1386–1986. Springer, Berlin–Heidelberg. <https://doi.org/10.1007/978-3-642-61646-4>
- Zoványi Jenő 1929: Protestáns lelkészek nyugtatványai régi tizedjegyzékek mellett. In: *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár*, XIII. évf. 5–141. (A magyar protestáns irodalmi társaság kiadványai, 32.)
- Zoványi Jenő 1977: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának sajtóosztálya, Budapest.
- Zoványi Jenő 2004: A magyarországi protestantizmus története 1895-ig. I. kötet. Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő. (Historia Incognita. I. sorozat, 9.)

ZSIDAI ZSUZSANNA

Fadlallah el-Hedad Mihály keleti útjának fényképalbuma. Történeti adalék az európai lövásárló expedíciókhoz¹

„Chazim pasának, az avatott lóismerőnek az volt
a véleménye, hogy ilyen kiváló telivér és sok arab ló
egyszerre még nem ment Európába.”²

A korszakban kelet felé irányuló lovásárló utak és Fadlallah el-Hedad Mihály tevékenysége

A ló a hadtörténelemben és ezáltal a történelmet folytonosan formáló vagy befolyásoló harcokban, csatákban a harcászat modernizálásáig évezredekken át rendkívül fontos szerepet játszott – nem véletlen, hogy mind a diplomáciában, mind a szimbolikában is gyakorta megjelent szerte a világon. A napóleoni háborúk ideje után újfent felmerült a harcmezőn is jó teljesítményt nyújtó lóra való igény, aminek köszönhetően az európai lótenyésztésben új irányok nyíltak. Ugyanakkor az az érdekes helyzet állt elő a 19. század második felében, hogy noha a lovasság szerepe teljes mértékben átalakul a hadászatban, vagy röviden, ahogy Albrecht főherceg fogalmazott a königgrätzi csata után, „segéderővé” lett; a harctéren is megfelelő teljesítményt nyújtó loállomány utánpótlása olyannyira fontos maradt, hogy jelentős összegeket szántak jó vérvonalú lovak behozatalára. Ennek megerősítésére a 19. század elejétől indultak expedíciók lovásárlás céljából, és az Osztrák Császárság, majd az Osztrák–Magyar Monarchia is áldozott arra, hogy a lótenyésztést megújítsa: a 19. században számos utat indítottak keletre arab lovak behozatalára, melyeknek, mint lentebb látni fogjuk, egyéb – így például diplomáciatörténeti és művelődéstörténeti vonatkozása is van. Több lóbeszerző utat ismerhetünk a korszakból: ezek közül különösen a Brudermann Rezső (élt: 1810–1889) által vezetett expedíció és Fadlallah el-Hedad Mihály (élt: 1841–1924; 1899 és 1913 között

¹ A cikkhez és a kutatáshoz nyújtott segítségért köszönettel tartozom a Mezőgazdasági Múzeumnak, különösképpen Vörös Évának, és a Bábolna Nemzeti Ménesbirtoknak, Rombauer Tamásnak, Vass Ádámnak, valamint Asbóth Zsoltnek és Böröcz Ferencnek és Libanonból Robert Haddadnak.

² Fadlallah el-Hedad 1904: 134.

Bábolna méneparancsnoka) keleti útjai kiemelkedően jelentősek, mert ezekről nemcsak a kiváló vérű arab telivérek érkeztek Bábolnára, hanem két értékes leírás is fennmaradt német, illetve magyar nyelven.³ A keleti lóvásárlásoknak áldásos eredménye a *shagya* néven ismert lófajta kitenyésztése, amely a századfordulón a párizsi világkiállításon számos érmet nyert el, nem véletlenül. C. G. Wrangel svéd hippológus, aki a magyar lótenyésztéséről adott ki többkötetes munkát, elismerően így ír a bábolnai arab fajtáról, melynek küllemén kívül a magasságát (158-165 cm) emelte ki: „*Ilyen harci lóval minden nemzet elégedettnek vallhatja magát.*”⁴

Az arab lovak kiválósága mindig is közismert tény volt keleten, és a fajtát Európába a 18. század elején kezdték behozni és tenyészteni, nemesíteni. Munkabíráásának és harcra való alkalmasságának köszönhető, hogy az arab ló viszonylag gyorsan elterjedt a kontinensen. Ennek azonban külön története van, melyre itt nem tudunk kitérni, e rövid összefoglaló szempontjából a lényeges az, hogy beszerzésüknek legaktívabb korszaka a 19. század volt. Jelen cikkben ebbe a kontextusba szeretném belehelyezni Fadlallah el-Hedad Mihály lóvásárló expedícióját, illetve az arról készült gazdag fényképanyagot.

Fadlallah el-Hedad Mihály Naghle néven született 1842-ben Beit Shahab településen a mai Libanonban egy maronita keresztény családban, és 1857-ben került gyermekként az Osztrák–Magyar Monarchiába a Szíriából érkező Brudermann Rezső által vezetett lóvásárló expedícióval. Bécsbe járt kadétiskolába, és tökéletesen megtanult németül, valamint magyarul. Később már magyarnak vallotta magát, s a m. kir. fehérvári méntelephez beosztott cs. kir. főhadnagyként 1876. február 9-én letette a honpolgári esküt, amiről a korabeli lapok is beszámoltak.⁵ Katonai karrierje tipikusnak mondható a korszakban, annak ellenére, hogy csodaszámba ment akkoriban az, hogy egy idegen országból érkező kisfiú ilyen életutat fut be a monarchiában. Évekig volt a debreceni méntelep osztályparancsnoka, majd 1899 és 1913 között a bábolnai ménés parancsnoka, és a shagya arab ménés történetében nagy szerepet játszott. Több kitüntetést is kapott munkájáért: 1886-ban a Ferenc József-rend lovagkeresztjét, 1902-ben pedig a Vaskorona-rend tagja lett ezredesként.⁶ 1913-ban vezérőrnagyként vonult nyugdíjba, és noha az I. világháborúban is részt vett különböző helyszíneken, 1924-ben bekövetkezett haláláig Bábolnán maradt szeretett lovai közelségében. Fadlallah sikerének egyik kulcsa volt, hogy gyermekkorától kiválóan értett a lovakhoz, s keleti származása, nyelv- és terepismerete miatt nem véletlen, hogy többször bízták meg arab lovak vásárlásával. Számos lóbeszerző úton vett részt a nagy, 1901–1902-es expedícióig: 1876-ban Isztambulban

³ Löffler 1860.; Fadlallah el-Hedad 1904. Ugyanakkor fontos megemlíteni, hogy már 1836-ban küldtek expedíciót Szíria területére lóvásárlás céljából: Eduard von Herbert őrnagy útfjáról azonban sajnos nem rendelkezünk bővebb nyomtatott leírással. Baron von Herbert útleírásáról összefoglalóan lásd Hecker 2014: 220–221.

⁴ Wrangel 1893: II. 94. „*Mit solchen Kriegspferden kann jede Nation sich zufrieden erklären.*” Ford. a szerző.

⁵ „*Megjelenése, szép alakja s az erőteljes magyar hanglejtés, melylyel az eskü magyar szövegét utánmondá, általános feltűnést keltett.*” Egy új honpolgár. Tolnamegyei Közlöny 1876. február 16. 16.

⁶ *Magyarország tiszti cím- és névtára.* A teljesség igénye nélkül a fontosabb állomások: 1888. 323; 1900. 481; 1904. 28; 1913. 359; 1915. 31.

járt, és 10 lovat vásárolt gr. Zichy Ferenc konstantinápolyi követ segítségével, 1885-ben Szíriából vettek 9 lovat Luczenbacher Miklós földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi titkárral, 1897-ben már alezredeként hozott be 6 mént Egyiptomból és Szíria-Libanonból Darányi Ignác megbízásából. Az 1900-as párizsi világkiállítás sikere, ahol is a bábolnai ménés számos kitüntetést nyert, minden bizonnyal hozzájárult a legnagyobb és legjobban dokumentált lóvásárló útjához.

A lentiekben taglalt, szöveges és képi forrásokhoz kapcsolódó nagy utat Halácsy Gyula magyar állami méneskari főhadnaggyal, Bojtár Lajos őrmesterrel és Szentkirályi István földbirtokossal, valamint Pénzes János inassal tette meg, és 13 kiváló lovat vásárolt az út során, ezzel is gyarapítva a bábolnai ménés állományát.⁷ Az expedíció 1901. szeptember 30-tól 1902. április 16-ig tartott, és Fadlallah hatásával 85 nap alatt 3600 km-t tett meg átlag 42 km/napi lovaglással. Az út során 4000 lovat vezettek fel nekik összesen.⁸

Fadlallah el-Hedad Mihály 1901–1902-es keleti úti beszámolója 1904-ben látott napvilágot *Utazásom Mesopotámiában és Irak-Arábiában* címmel 35 darab képpel és 1 darab térképpel, azonban szerencsénkre a több fennmaradt albumból egy pár a Mezőgazdasági Múzeum Eredeti Fényképek Gyűjteményében kutatható.⁹

A Fadlallah el-Hedad Mihály 1901–1902-es útjáról készült fényképalbum és a lóvásárlással kapcsolatos fotográfiák

Az 1901–1902-es útról készült rendkívül bőséges fotóanyag kuriózumnak számít. A három albumba rendezett képeket¹⁰ Vörös Éva publikálta először a Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményeiben.¹¹ A cikkben részletesen bemutatta az albumot, és megállapította, hogy az amatőr képanyag jó részét Halácsy Gyula főhadnagy, az expedíció egyik tagja készítette zselatinos napfénypapír alapú technikával.¹² Az album kisebb részében képeslapok találhatóak, amelyeket az expedíció tagjai a helyszínen vásárolhattak. Ebben a publikációban az út hétköznapi életét, a meglátogatott helységeket (pl. Palmüra), illetve a mesés keletet bemutató fotók kerültek gondosan válogatva bemutatásra. Ha figyelembe vesszük, hogy az album a zselatinos emulzióval bevont papírszalagos filmekhez köthető, melyek az 1890-es évekre terjedtek el, és

⁷ Hecker 2014: 72–79.

⁸ Fadlallah el-Hedad 1904: 167.

⁹ Köszönettel tartozom Vörös Évának, hogy az albumot és az azzal kapcsolatos információkat rendelkezésemre bocsátotta, és számos gondolattal segítette a kutatásomat.

¹⁰ MMgM EF 11029–11031.

¹¹ Vörös 2012.

¹² Vörös 2012: 172. Itt Vörös Éva megemlíti azt is, hogy ez a technika 1885 és 1930 közt volt divatban Magyarországon.

általában 100 képre elegendő anyagot árultak, akkor a 300 képből álló album valóban tekintélyes mennyiségnek számít.¹³ Vörös Éva az anyagot az alábbi nagy csoportokra osztotta: az úthoz kapcsolódó tengerjáró hajók, az épületek, ahol az expedíció tagjai megszálltak az út során, a Fadlallah családjáról készült fotók Libanonból, az expedíció hétköznapi életére vonatkozó képek (sátrak, delelők), valamint a lóvásárlásra, alkudozásokra, s a megvásárolt lovakra vonatkozó fényképek.¹⁴

A fényképeket noha sokféleképpen lehet kategorizálni, jelen cikkben ezeket az albumokat leginkább az expedíciós úti fényképek, illetve az ahhoz kapcsolódó kolonizációs fotográfia kontextusába helyezem, az alábbiakban pedig a lóvásárlással, illetve a keleten jelen lévő diplomatákkal kapcsolatos képeket szeretném kiemelni. Az albumok tehát amatőr képeket tartalmaznak, melyek által bepillantást nyerhetünk egy, a korban képileg Európában nem annyira ismert földrajzi, kulturális és szociális közegről. Az Oszmán Birodalom területéről és a keletről noha számos útleírást olvashatunk, a jelentősebb képi anyagok csak az 1900-as évektől kezdődően jelennek meg, ezért is fontos ez a képanyag. Véleményem szerint a képek közvetlenül az útról készült amatőr dokumentációnak tekinthetők a szakkönyv céljából is megjelentett útleíráshoz, gondoljunk csak az életképekre vagy a kereskedelmi célú tevékenység megörökítésére. Azonban nem hunyhatunk szemet afelett, hogy ennek közvetetten egy kolonizációs értelmezése is felmerülhet: a képeket ugyanis az európai utazó szemével készítették egy olyan világban, ahol ez a fajta dokumentáció még nem volt divatban. Érdekesség, hogy Fadlallah el-Hedad Mihály szíriai-libanoni származása folytán immáron magyar honpolgárként vett részt az expedíción, mely különös közvetítői szerep a kultúrák között, de mivel a képeket vélhetően nem ő készítette, ez az attitűd leginkább az úti leírásában jelenik meg. A képek európai vagy ha úgy tetszik, „nyugati” szemszögből örökítették meg az út során a különböző élethelyzeteket, ezért szót kell ejtenünk a kolonizációs fényképek értelmezésének a problematikájáról. Újabban több cikk kérdőjelezte meg az ilyen kontextusba helyezhető képek értelmezésének helyességét a modern történeti kutatásban, illetve az etnográfiában.¹⁵ K. Azamade hangsúlyosan felhívja a figyelmet arra, hogy ezek a képek a „másik” kultúráról és emberekről, közegről egy európai perspektívából készültek, s nem kerülhetjük meg azt a problémát, hogy sok esetben nem tudhatjuk a képek keletkezésének körülményeit: például a képeken ábrázolt emberek kinek a szolgálatában álltak, az európaiak vagy a helyiek alkalmazták-e őket, milyen interakció volt köztük az adott pillanatban. A lóvásárló útról készült képek jó részénél az expedíció tagjait és a helyieket jól elkülöníthetjük, sőt érdekesség, hogy a személyzetet is megemlíti, illetve a hazahozott dragoman, Selim több képen is szerepel az albumban: kint „terepen”, majd később itthon. Egyértelmű képaláírások jelzik a helyi munkások kifizetését is. K. Azamade megemlíti a német Togó gyarmatról

¹³ Összehasonlításképpen: a Német Kolonizációs Társaság archívumában mindössze csupán 530 kép lelhető fel Togo gyarmatról az 1887 és 1937 közti évekből. Lásd Azamade 2018: 62.

¹⁴ Vörös 2012: 173–174.

¹⁵ Azamade 2018. Ugyanezen kérdésekre az indiai gyarmatra pl. lásd: Maki Fukuoka: 2015.

szóló cikkében, hogy fontos az is, hogy noha az európaiak valamiféle kolonizációs szándékkal mentek legtöbbször ezekre a távoli helyekre, a helyiek segítségével nem tudtak boldogulni, s a képek lehetséges értelmezésekor ezt az interakciót, illetve ennek körülményeit is érdemes figyelembe venni. A togói anyagot kutatva nekik módjukban állt még idősebb helyieket is megkérdezni a képeken megjelenő eszközök használatáról, ami etnográfiai és történeti adalékokat adott az anyaghoz.¹⁶ Ez sajnos a dolgozatban szereplő album kapcsán már nem lehetséges, sőt a lóvásárló utak ilyen formája teljesen megszűnt azóta: manapság senki nem indul neki hónapokig lóháton a sivatagnak, hogy lovat vásároljon, tehát nem kerül ilyen kapcsolatba sem a környezet mostoha körülményeivel, sem a helyiekkel. A cikkben többször említett interakció, illetve a fényképész más, nyugati, esetlegesen „birodalmi” szemmel való hozzáállása a részletekhez, a megörökített anyaghoz mindenképpen megszívlelendő tényező akkor is, ha esetünkben nem beszélhetünk kolonizációs törekvésekről. A reprezentáció azonban mondhatjuk, hogy az albumokban végig megjelenik: mind a diplomaták, mind az akkori, távoli és kevésbé ismert régió történetében névként megjelenő fontosabb törzsek, sőt az épp akkor világszenzációnak számító babiloni ásatás vezetői is lencsevégre kerültek.¹⁷

Az út során készült fotóalbum más korabeli keleti képekkel is összevethető, mint látni fogjuk. A képekhez használható legfontosabb forrás a fentebb említett, Fadlallah el-Hedad Mihály által szerzett útleírás, melyet a császári és királyi ezredes, illetve babilnai méneparancsnok 176 oldalon publikált. Az útleírás leginkább a jövő hasonló tárgyú expedícióihoz készült, hogy azokat segítse a lóvásárlás tervezésével, menetével és kivitelézésével kapcsolatban, ez egyértelműen szerepel is a könyv előszavában. Előzménye a korábbi Brudermann-expedíció leírása,¹⁸ miközben szinte minden nyugati országból indultak felfedezőutak a Közel-Keletre lóvásárlás céljából.¹⁹ A munka bemutatása és az expedíció körülményeinek leírása, más külhoni forrásokkal való összevetése, illetve az expedíció elhelyezése egy nemzetközi kontextusba a 19. századi arab lóvásárlások szembetűnő fellendülése idején, illetve annak értékelése a gazdag képanyaggal és kultúrtörténeti érdekességekkel ezen okból a nemzetközi kutatás számára is érdekes lehet, hiszen a shagya-arab fajta történetének egyik legfontosabb forrása.

Az albumokból e helyütt két tematika szerint válogattam képeket: először is az expedíció gyakorlati megvalósítása kapcsán: tárgyalások az eladó lovakról, a lovak és ménesek szemrevétele, lófelvezetések és vásárlások. Másodszor pedig az expedíción részt vevők jelennek meg: az út bizonyos szakaszain részt vett az Osztrák–Magyar Monarchia bagdadi konzulja; illetve más diplomaták is feltűnnek.

¹⁶ Azamede 2018: 62–64.

¹⁷ 1901 karácsonyát az expedíció a német tudós „triumvirátus”: Koldovay, André, Weisbach társaságában Babilonban töltötte, így az ásatásról is sok képet találunk. Fadlallah el-Hedad 1904: 74.

¹⁸ Löffler 1860.

¹⁹ Lásd pl. Azpeitia 2001; Tweedie 1894; Blunt 1881. Az útleírás arab és angol nyelven is megjelent, így ma már a nemzetközi kutatás számára is elérhető: Fadlallah el-Hedad 2004; Fadlallah el-Hedad 2022.

1. ábra: Az expedíció a Kasr el Heir sivatagi romnál sátrukkal. 1901 november 6.²⁰

2. ábra: Rappaport Alfréd bagdadi konzul fogata Bagdad és Vezírje közt.
1901. december 10.²¹

Fontos kiemelni, hogy a lóvásárlással kapcsolatos képek egyik kuriózuma, hogy a rendkívül érdekes lófelvezetések (lovak lovassal, lótakaróval, lószerszámmal vagy anélkül) mellett megörökítették a tárgyalások pillanatait is, és ezekről bőséges anyag van, melyet ebből a korból nem nagyon találhatunk meg másutt. Ezek nagyon jól illusztrálják az útleírást magát, illetve a nehézségeket, amelyekkel az expedíció az út során szembesült: a lovak válogatása nem volt egyszerű, hónapokig nem tudtak olyan lovat találni, mely a szakavatott Fadlallah el-Hedad Mihály szerint érdemes lett volna vásárlásra; s az expedíció vezetője már attól tartott, hogy kémnek nézik őket, és komolytalannak tartják

²⁰ Leltári szám: EF 11031.

²¹ Leltári szám: EF 11031.

vásárlási szándékukat. Ennek ellenére számtalan lovat vezettek fel nekik, és a vásárlásra nem alkalmasnak nyilvánított lovak gazdáit sem volt szabad megsérteni. A lófelvezetések képei közül a legimpozánsabb a Vezírije melletti szultáni ménes felvonultatása,²² de a beduinok lovaira való alkudozások képei is ritkaságszámba mennek. A korban a szíriai-iraki területeken folyt törzsi háborúk miatt sokat emlegetett shammár beduinok törzsfőnökét is több felvételen láthatjuk. Megerőltető volt a sivatagi út az expedíció számára is: a víz és itatás kérdése mindig kihívásnak számított embernek és állatnak egyaránt. Az egyik kanca, Sherife az út során megellett, de sajnos a csikó nem élte túl a megpróbáltatásokat, bár hosszú ideig kitartott. Amennyire örvendtek az expedíció tagjai a csikó születésének, annyira elszomorodtak, amikor elvesztették azt, illetve a reményt, hogy a csikó is Európába kerül majd. A lovakat a sivatagban és a kisebb községek mellett és a romvárosokban a sátortábor körül, míg a városokban karavánszerájokban szállásolták el, természetesen a kancákat és a méneket gondosan szétválasztva. Az expedíció a pestisjárvány miatt több ízben volt vesztegzárban, ezekkel az életképekkel is találkozunk az albumban. A hazafelé vezető út izgalmas része volt a lovak hajóra szállása: az Amphitritte hajóra a lovakat boxokban és csigák segítségével tették fel, ahogy például Azpeitia de Moro úti beszámolójának a ritka képein láthatjuk.²³ Kár, hogy erről az egyébként embert és lovat próbáló pillanatról nem készült felvétel, de az albumban található, kicsi csónakban az Eufráteszt állva átszelő lovak képe is unikális. A leírásból tudjuk, hogy az átkelés után a neheze: a mocsár átszelése csak ezután következett. A leírt megpróbáltatások után valóban megkönnyebbülés lehetett hazaérnie az expedíciónak.

3. ábra: Az Assad bég török főhadnagy által bemutatott mén megszemlélése.
Hille, 1902. január 2.²⁴

²² Vörös 2012.

²³ Azpeitia 2001: 168–171. Fadlallah el-Hedad 1904:168.

²⁴ Leltári szám: EF 11031.

4. ábra: Kefil. (al-Kifl) Az állatokkal átkelnek az Eufráteszen. 1901. december 31.²⁵

5. ábra: Az expedíció útja Batroun és Jounieh közt a tengerparton. 1902. március 29.²⁶

Az Osztrák–Magyar Monarchia keleti reprezentációja a korban nyilvánvalóan nem volt olyan hangsúlyos, mint például az orosz, a francia vagy a brit hatalmaké. Ha Perzsiára gondolunk, látjuk, hogy a monarchia jelenléte, habár a konzulátus és az osztrák–magyar hadsereg kontingense megtalálható volt, nem összevethető a brit vagy orosz érdekeltségekkel. Fontos megemlíteni – már csak azért is, hogy láthassuk,

²⁵ Leltári szám: EF 11031.

²⁶ Leltári szám: EF 11030.

mekkora szerencse, hogy ez a gazdag album előkerült –, hogy ugyanebből a korszakból rendelkezünk keleti fotóanyaggal, noha Perzsiából. Rakovszky Béla (1860–1916) 1888 és 1892 között volt alkonzul Teheránban. Szántó Iván cikkében bemutatta Rakovszky keleti útjait és azoknak művészettörténeti szempontból is jelentős hozadékát. Érdekesség, hogy második utazása alkalmával (1894–1895) nem csupán közép-ázsiai műtárgyakat kellett vennie a bosznia-hercegovinai kormányzat részére a szarajevói múzeumnak, hanem a Magyar Földművelésügyi Minisztérium felkérésére lovakat vásárolt a bábolnai ménés számára hazafelé az Oszmán Birodalom iraki területeiről. A publikációban bemutatott képanyag azonban sajnos nem tartalmaz olyan képeket, melyek a lóvásárlással kapcsolatosak. Rakovszky keleti útjairól és alkonzuli tevékenységének idejéről eddig csupán 50 fotóval rendelkezünk.²⁷

Természetes dolog, hogy a külügyi képviselet segítsége mindenképpen szükséges volt az expedícióhoz, a monarchia diplomatái minden dokumentumot beszereztek ahhoz, hogy a vállalkozás sikeres lehessen, és ahhoz, hogy a szultáni ménest is meg lehessen tekinteni Bagdad mellett, diplomáciai segítség is kellett.²⁸ Ha a Fadlallah-expedíció fényképeit tüzetesen megnézzük, kiderül, hogy nemcsak az Osztrák–Magyar Monarchia bagdadi konzulja, Rappaport Alfréd jelent meg az expedíción, hanem más európai diplomaták is,²⁹ így felmerül a kérdés, hogy a keleti lóvásárló vállalkozás ezzel a gazdag vizuális anyaggal beilleszthető-e a monarchia reprezentációs törekvéseibe. Ezen kérdés kifejtéséhez további alapos kutatás szükséges, lévén nem sok szakirodalommal rendelkezünk hasonló jellegű expedícióról a korszakban a Közel-Kelet szíriai-iraki területeire vonatkozóan. Annyit azonban talán óvatosan mondhatunk, hogy ezek az utak az Osztrák–Magyar Monarchia keleti reprezentációs tevékenységébe is beleillenek, a behozott arab lovak pedig Európa lótenyésztésében vezető szerepet játszottak a századfordulón.³⁰ Ezt bizonyítja az is, hogy világkiállításokon a shagya lófajta nagy sikert aratott, s bekerült a nemzetközi tenyésztés, illetve az európai arab lófajták legnemesebb állományába. Az újságok is beszámoltak a magyar lótenyésztés sikereiről,³¹ s a nemzetközi szakirodalom is elismerte – mint például a fent említett Wrangler szakmailag magas szintű könyve tette. Nem véletlen, hogy Bábolnának reprezentatív szerepe lett, mindahányszor magas rangú államférfiak vendégeskedtek a monarchiában: Theodore Roosevelt is meglátogatta a bábolnai ménest.³²

²⁷ Szántó 2018. Szántó Iván szíves közlését az albumról ezúttal is köszönöm.

²⁸ „Meglátogatván Khevenhüller gróf főkonzult s megköszönvén neki, hogy kavaszt küldött elébünk, a ki part-raszállásunkat megkönnyítette, tudatta velem, hogy a szultánnak nagyvezére által küldött hat rendbeli ajánló levele a bejrúti, damaskusi, deir el zori, bagdadi, passzai és massuli helytartókhöz megérkeztek s rendelkezésemre állanak.” Fadlallah el-Hedad 1904: 17. A szultáni ménésre és az angol konzul közbenjárására: i. m. 71–73.

²⁹ Fadlallah el-Hedad 1904: 72.

³⁰ Szántó Iván cikkében bemutatja az Osztrák–Magyar Monarchia perzsiai területeire vonatkozó, Kállay Béni tevékenysége által is meghatározott kulturális politikáját. A kérdés a lóbehozatalra irányuló expedíciók tekintetében még kutatást igényel. Szántó 2013.

³¹ Lásd például: A magyar lótenyésztés diadala. Pesti Napló 1900. szeptember 6. 90.

³² A kirándulásról legrészletesebben a Pesti Napló számolt be: Pesti Napló 1910. április 20. 6–7.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a Fadlallah el-Hedad Mihály expedíciójának leírásához kapcsolható gazdag fotóanyag kuriózumnak mondható, és mindenképpen érdemes további kutatásra és publikálásra, valamint remélni tudjuk, hogy előkerülnek még albumok a korszakból hasonló európai expedíciókról is, hiszen ezeket az anyagokat számos kutató tudja haszonnal forgatni, és az arab lótenyésztés korabeli története nagy érdeklődésre tart számot jelen pillanatban a nemzetközi kutatásban is.

Felhasznált források

Pesti Napló 1900. szeptember 6. 90.

Pesti Napló 1910. április 20. 6–7.

Tolnamegyei Közlöny 1876. február 16. 16.

Magyarország tiszti cím- és névtára, Bp., 1874–1944.

Mezőgazdasági Múzeum Eredeti Fényképek Gyűjteménye: MMgM EF 11029–11031.

Felhasznált szakirodalom

Luis Azpeitia, de Moro 2001: In search of the Arabian horse: Turkey, Syria, Mesopotamia and Palestine. Translated by Andrew K. Steen. Sevilla.

Azamede, Kokou 2018: How to use Colonial Photography in Sub-Saharan Africa for Educational and Academic Purposes. The case of Togo. In: S. Helff – S. Michels (eds.): Global Photographies. Memory–History–Archives. Bielefeld, 57–68.
<https://doi.org/10.1515/9783839430064-005>

Bahadur 2017: A Trip to Baghdad: With An Appendix on the Arab Horse by Nawab Hamid Yar Jung Bahadur with an introduction by Jackson Chambers (originally published in 1908) Reprint, CreateSpace Independent Publishing Platform.

Blunt, Lady Anne 1881: A pilgrim to Nedjd. the Cradle of the Arab Race. Vol. 1-2. London.

Fadlallah el-Hedad Mihály 1904: Utazásom Mesopotámiában és Irak-Arábiában. Budapest.

Fadlallah el Hedad, Mihály 2004: Riḥlatī ilā bilād al-rāfidīn wa Iraq al-‘arab. Utazásom Mesopotámiában és Irak-Arábiában – Tr. by Thaier Saleh. Kutub Publishers, Beirut.

Fadlallah el Hedad, Mihály 2022: My travels in Mesopotamia and Iraq-Arabia. Transl. by Robert Haddad. Beirut.

Fukuoka, Maki 2015: Questioning Colonial Photography. Criticism, 2015/511–515.
<https://doi.org/10.13110/criticism.57.3.0511>

- Dr. Hecker Walter 2014: A Bábolnai Arab Ménés. Megjelent a Bábolnai Ménés alapításának 225. évfordulóján. IAT Kiadó. Budapest.
- Löffler, Eduard 1860: Die österreichische Pferde-Ankaufs-Mission unter dem k. k. Obersten Ritter Rudolf von Brudermann, in Syrien, Palästina und der Wüste, in den Jahren 1856 und 1857. Troppau, Otto Schüler.
- Szántó Iván 2013: Persian Art for the Balkans in Austro-Hungarian Cultural Policies. The Shaping of Persian Art: Collections and Interpretations of the Art of Islamic Iran and Central Asia. ed, Yuka Kadoi and Iván Szántó. Cambridge, 130–154.
- Szántó Iván 2018: Rakovszky Béla perzsiai fényképei a Hansági Múzeumban. Moson Megyei Műhely. A Hansági Múzeum tudományos és kulturális folyóirata. 117–138.
- Tweedie, William 1894: The Arabian horse, his country and people: with portraits of typical and famous Arabians and other illustrations. Edinburgh–London.
<https://doi.org/10.5962/bhl.title.39506>
- Vörös Éva: Egy sivatagi lóvásárló expedíció fényképei. A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 2011–2012. Budapest, 2012. 165–182.
- Wrangel, Carl Gustav Otto Christian 1893: Ungarns Pferdezucht in Wort und Bild. 4 Teile. Stuttgart, 1891–1895. Zweiter Band: Die Königl. Ungarischen Staatsgestüte Mezőhegyes und Fogaras und die Staatshengsten-Depots. Stuttgart.

STEFÁN ANTAL KRISZTIÁN

A kezdetektől a Sári-ügyig
A szervezett bűnözés Heves megyében
1945 és 1967 között

Helytörténet

Az általam vizsgált időszakban viszonylag nehéz dolga van azoknak a kutatóknak, akik helytörténeti szakirodalmat is szeretnének munkájuk során felhasználni. Heves megye esetében egy nagyjából szűk egy évszázados úr tapasztalható, hiszen a Balázs Ferenc, valamint Szederkényi Nándor által írt négykötetes *Heves vármegye története* című monográfia a honfoglalástól a kiegyezésig foglalkozott Heves megye, illetve az egykori terület történetével.¹ A dualizmus évtizedei, valamint a két világháború közötti időszak teljes része hiányzik a megye történeti áttekintéséből. Ezt követően Nagy József volt, aki részletesebb foglalkozott ezzel a területtel, bár munkáiban erősen megjelennek a korszak ideológiai megközelítései.² Ebben a műben a második világháború kellős közepén kezdi el taglalni a történéseket a szerző. Kiemeli, hogy már 1943-ban is óriási nyomás helyeződött a hátszágban tevékenykedő emberekre, az ellátási hiány minden településen egyre jobban kezdte éreztetni a hatását, valamint a zsidótörvények is borzolták a kedélyeket a megye egész területén. Ez csak fokozódott egy évvel később, amikor az 1944. április 28-án törvénybe iktatott gettórendeletet egy héttel később elkezdték végrehajtani. Ennek fényében Egerben, Gyöngyösön, Hatvanban és Tiszafüreden is felállították a gettókat, a községekben élő zsidó lakosságot pedig a Szúcs melletti bagólyuki bányatelepre költöztették. A nyár folyamán a megyében, különösen annak déli részén – kiemelten a hevesi járásban – egyre többen tagadták meg a katonai behívót, így ezen év augusztusában több, mint 300 katonaszökevény ellen adtak ki körözést.

A nyilas hatalomátvételt követően a helyzet tovább romlott, hiszen a rögtönítélő bírások bevezetése után megkezdődtek a zsidók, illetve kommunistabarát politikusok, személyek elleni elhurcolások, erőszakos cselekedetek. A front közeledtével ennek

¹ Balázs 1897; Szederkényi 1890; Szederkényi Nándor 1891.

² Nagy 1971.

az intenzitása folyamatosan emelkedett, csúcsát pedig október végén érte el, amikor a kerecsendi erdőben huszonnyolc embert kivégeztek.³

A front Heves megyei átvonulása után azonnal megindult a munka a bányákban és a gyárakban, majd még Budapest ostroma előtt megalakult Szegeden a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front, amelynek programja és célkitűzései az idő előrehaladtával egyre specifikusabban jelentek meg az egyes megyék esetében. Heves ekkoriban egy javarészt agrárjellegű terület volt, viszonylag kevés gyárral és üzemmel. Az egri dohánygyár szinte kizárólag nőket foglalkoztatott, a hatvani cukorgyár idényjellegű volt, így csak a bélapátfalvai és a selypi cementgyár volt, amely jelentősebb férfi munkaerőt tudott alkalmazni. A bányák közül az egercsehi szénbánya és a recski ércbánya említhető meg, ahol a munkásosztály képviselői nagyobb számban dolgoztak. A mezőgazdaságra a nagybirtok volt jellemző, hiszen a terület több mint 27%-a ezer holdnál nagyobb volt. A kis- és középparasztság helyzete és megélhetése ennek fényében nem volt ideális.⁴

A megye politikai és társadalmi helyzetében is jelentős különbségek figyelhetők meg. Egerben nagy befolyása volt az egyháznak, az egyházi személyek nagy köztisztviseltekben álltak. Képviselőik megjelentek a megyei és városi törvényhozásban, de a hivatali apparátus tagjainak választásába is beleszólhattak.⁵

Gyöngyös ebben a tekintetben eltérő képet mutatott. A parasztság körében itt is megfigyelhető a papság jelentős szerepe a mindennapi életben, azonban az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó évtizedében, illetve a két világháború közötti időszakban kialakult és megerősödött egy polgári réteg, akik érvényesíteni tudták önálló törekvéseiket. Ezek mellett a legtöbb politikai párt jelen volt a városban, a kommunista pártnak is szép számmal voltak szimpatizánsai, de a világháború idején a nyilasokat is sokan támogatták a környéken.⁶

Hatvan városa jelentős veszteségeket könyvelhetett el a front átvonulása közben, amiben több épület súlyosan megsérült vagy megsemmisült. A társadalmi kép sem volt túl változatos, hiszen a polgári réteg mellett a szociáldemokraták szimpatizánsai voltak jelen nagyobb számban a községben.⁷

A déli területein, a Hevesi, valamint a Tiszafüredi járásokban a gazdagparasztságnak volt a vezető szerep, de egyértelműen a parasztság volt a legnagyobb társadalmi osztály. Itt már a két világháború közötti időszakban is jelentős volt a kisgazdapárt támogatottsága.⁸

³Nagy 1971: 7–12.

⁴Nagy 1971: 17–20.

⁵Nagy 1971: 358–362.

⁶Sereg 1984: 566–569.

⁷Németi 2005: 244–246.

⁸Grúz 1969: 74–78.

Járás/város	A politikai pártokra leadott szavazatok százalékos aránya				
	FKGP	MKP	NPP	PDP	SZDP
Eger	60,30	19,02	7,83	1,23	11,62
Eger (város)	63,87	11,31	7,22	3,71	13,90
Gyöngyös	53,13	15,52	13,38	1,50	16,47
Gyöngyös (város)	59,09	12,84	8,58	4,19	15,29
Hatvan	58,00	17,58	11,19	2,29	10,94
Hatvan (város)	55,97	8,12	6,61	4,60	24,70
Heves	55,20	18,50	15,52	1,55	9,23
Pétervására	46,54	32,74	6,02	1,83	12,86
Tiszafüred	55,56	14,13	10,13	1,45	18,74

1. táblázat: Az 1945-ös nemzetgyűlési választások eredménye Heves vármegyében⁹

A politikai pártok újraszervezése után 1945 őszén tartották az első nemzetgyűlési választásokat, amelynek eredményeit figyelembe véve nem láthatunk szignifikáns különbségeket az egyes járásk, városok politikai és társadalmi berendezkedésével kapcsolatban. Két kivételtől eltekintve a Független Kisgazdapárt és a Nemzeti Parasztpárt együttesen mindenhol a szavazatok 66–71%-át szerezte meg. Előbbi szinte minden járásban 55% felett teljesített. Ami az első eltérést mutatja, az Hatvan városa, hiszen itt a szociáldemokraták kiemelkedő eredménye elvitt szavazatokat az említett pártoktól. A legnagyobb, ám Nógrád-Hont vármegyéhez még így sem mérhető különbség a Pétervásárai járásban tapasztalható, hiszen a Magyar Kommunista Párt itt érte el a legjobb eredményt az egész megyében, hiszen a szavazatok közel harmadát zsebelték be. Ennek ellenére megállapíthatjuk, hogy a megye társadalmi összetétele sokkal inkább homogén, mint azt Nógrád esetében láthattuk. Többségben vannak a parasztság és a polgárság képviselői, a munkásosztály tagjai a társadalom nem túl jelentős részét teszik ki.

A választások mellett további fontos eseménye volt 1945-nek a földosztás, amelyet ugyan április elején végre is hajtottak, a közel 25 ezer igénylő jelentős része valóban földhöz jutott, de ezek döntő hányada a termelésre és megélhetésre alkalmatlan törpebirtok lett.¹⁰ A probléma leginkább a megye hegyvidéki, dombos területein volt igazán nagy, hiszen az itt élők átlagban 1-2 katasztrális hold területhez jutottak, ami gyakorlatilag semmilyen érdemleges mezőgazdasági munkához nem felelt meg. A legjobb helyzetben lévő régió a déli volt, ahol viszont az igénylők az átlagos földterülethez képest jóval nagyobb részhez juthattak hozzá.¹¹

⁹ Forrás: Országgyűlési almanach 1945–1947: 757–771.

¹⁰ 72 414 katasztrális hold földterületet osztottak szét az igénylők között, így átlagosan a 3 kh nagyságot sem érte el egy kiosztott terület nagysága. Érdekes adalék, hogy hozzávetőlegesen ugyanekkora terület (63 714 kh) került állami tulajdonba, így gyakorlatilag ezzel már 1945 tavaszán megágyaztak a négy évvel későbbi első kollektivizálási hullámnak. Nagy 1971: 48–49.

¹¹ Nagy 1971: 52.

A következő évek legjelentősebb mozzanatai az üzemek, bányák, valamint a közlekedés és infrastruktúra helyreállításai voltak. A gyárak berendezései a legtöbb esetben megsérültek, amelyeknek a javítása, valamint pótlása indult meg leghamarabb, hogy a lakosság igényeit minél gyorsabban ki tudják elégíteni. Fontos üzem volt ezek közül a hatvani cukor- és konzervgyár helyreállítása, hiszen ezek az 1944. szeptemberi bombázások alkalmával megsérültek. A bányák közül az Egercsehiben lévő szénbánya szenvedte el a legnagyobb károkat, ahol nem volt elég karbid és robbanóanyag, így a termelés akadozott. A recski ércbánya felszereléseit széthordták, így háromnegyed évig szünetelt a termelés. A közeledési csomópontok közül a felrobbantott tiszafüredi híd újjáépítése volt a legjelentősebb esemény.

Országos probléma volt az infláció, amely olyan méreteket öltött, hogy helyét átvette a cserekereskedelem.¹² Az élelmiszer-ellátásban fontos szerep jutott a malmoknak. A háború utolsó két évében hozzávetőlegesen 60 kisebb-nagyobb malom működött a megyében, ezek üzemeltetése azonban fűtőanyag hiányában csak lassan tudott újraindulni.¹³ A földosztást követően nemcsak a kis földterület, hanem az állatok, gépek hiánya is komoly problémát okozott, így nagyon lassan indult meg a termelőmunka a földeken. Ezt az elkövetkező hónapok, évek során a lakosság óriási fáradásai, gyakran erőn felüli önfeláldozása hozta rendbe. Többen saját kezűleg javították meg azokat a traktorokat, amelyek már nem voltak működőképesek. A gépek pótlásában a Szovjetunió is segítségére volt az országnak, ám így is csak lassan stabilizálódott a helyzet ebben a szektorban. A háború utáni években további nehézségeket okozott, hogy rendkívül súlyos aszály volt, mely a megye déli részén volt a legsúlyosabb. Sok község határában a vetőmag sem termett meg, de Tarnaszentmiklóson és Mezőtárkányban is 70% feletti volt az aszálykár.¹⁴

1946-ban kezdtek megyeszerte megalakulni a szövetkezetek. A megye első ilyen jellegű társulásai Maklár, Egerbaktán és Domsztlón alakultak meg. A század elejétől működő Hangya Szövetkezeteket a kommunista hatalom kártalanítás nélkül államosította az előző évben, így ezek már nem voltak jelen ebben a korszakban. A szövetkezeti mozgalom jelentős fejlődése az első hároméves terv időszakában kezdődött meg, azonban 1949-ig a termelőszövetkezetek nem váltak külön a fogyasztási és értékesítési szövetkezetektől.

Az 1947-es választásokat követően három folyamat jelent meg a megyében. Először is megkezdődtek a száz munkásnál többet foglalkoztató gyárak államosításai – ami a korábban taglaltak fényében kevésbé érintette Hevest –, valamint megkezdődött a már említett első hároméves terv.¹⁵ Ennek értelmében a megyében is elvárt volt az ipari termelés növelése, ami a mezőgazdasági nyersanyagigény emelkedésével is járt. A politikai vezetés nem bízott a paraszti kisárutermelés sikerességében, ezért elérkezettnek látta az időt,

¹² Az infláció végén egy 1938. évi aranypengő értékének 1,4 quadrillió pengő felelt meg. Nagy 1971: 55.

¹³ Nagy 1971: 57.

¹⁴ Nagy 1971: 60–71.

¹⁵ Ekkor került állami kézbe a hatvani és a selypi cukorgyár, a bélapátfalvai cementgyár, az egri lakatosárugyár, valamint az érseki téglagyár, a szilvásváradai fűrészüzem és a parádi üveggyár.

hogy a szövetkezeti mozgalmat saját céljaira használja fel, így a háttérben megjelent a harmadik jelentős folyamat, a téészesítés első szakaszának előkészítése.¹⁶ A hároméves terv során több mint 25 millió forint értékű beruházás érkezett a megyébe, amelyek közül a legjelentősebbek a Budapest–Miskolc közötti vasútvonal Hatvan és Kál közötti szakaszán a második vágány kialakítása, a főváros és Miskolc közötti műút, valamint száz közúti vasbetonhíd és a bekötő úthálózat felújításai voltak. Különböző bányák kaptak új felszereléseket, az egri ún. Irgalmas-kórház lebombázott szárnyépülete is megújult, valamint a hevesi, tiszafüredi és pétervásárai tüdőgondozók, óvodák és egészségházak is forrásokhoz jutottak. Ezek mellett tizennyolc új községet kapcsoltak be a villanyhálózatba, és Egerben megépült a Kossuth téri patakhiód.¹⁷ Az államosítások következő célpontjai 1948 nyarán az egyházi és egyéb magániskolák lettek. A kommunista időszakban keletkezett szakirodalom erősen utal arra, hogy ez egy alulról jövő kezdeményezés volt, maguk a szülők, pedagógusok kérték erre az államot, de valójában az egyház szerepének csökkentésére irányuló törekvés, valamint az ifjúság és a nevelés területén eszközölni kívánt változások lehettek ennek háttérében. Ekkorra már igen komoly harc dúlt az egyház és a párt között, ami az előbbi egyértelmű vereségével végződött. A tanév utolsó napjaiban megjelent a törvényrendelet, amelynek időzítése nem volt véletlen, hiszen ekkor nehezebb volt mozgósítani a tantestületet, a diákokat és a szülői munkaközösséget.¹⁸ Egyik napról a másikra 42 ezer diák vált egyházi helyett állami fenntartású iskola tanulóává.¹⁹ 1949-ben zárult le a teljes folyamat az iparban, amikor minden tíz, egyes esetekben minden öt főnél többet foglalkoztató vállalat állami kézbe került.

Politikai téren az országos tendenciákhoz hasonló változások játszódtak le Heves megyében is, hiszen eddigre megalakult a Baloldali blokk, illetve gyakorlatilag megtörtént a Független Kisgazdapárt teljes felszámolása. Ezen folyamatok csak tovább mélyültek, mikor 1948-ban létrejött a két munkáspárt egyesüléséből a Magyar Dolgozók Pártja. 1949-ben Hevesben is megalakult a Hazafias Népfront. Az 1950-es megyerendezés következtében a legjelentősebb változás az volt, hogy Tiszafüred Szolnok megyéhez került, de Nógrád is kapott településeket (pl. Pásztó, Hasznos). Összességében 16 települést csatoltak el, valamint 13 falu került újonnan Heves megyéhez. Szintén ebben az évben létrejött a tanácsrendszer, október 22-én pedig megszavazták a helyi tanácsok tagjait. Bő egy hónappal később, december 8-án megalakult a megyei tanács, valamint eddigre létrejöttek a Dolgozó Ifjúsági Szövetség (DISZ) első megyei szervezetei.²⁰

Az első hároméves tervet rögtön követte az első ötéves terv (1950–1954), mely a megyében is a nehézipar fejlesztését irányozta elő. A lignitbányászat ekkor kezdett kibontakozni, amire ráépült a Mátravidéki Erőmű. A második évben helyezték üzembe a belpátfalvai cementgyár mészüzemét, illetve kezdett el működni a Gyöngyösi Váltó- és

¹⁶ Nagy 1955: 401.

¹⁷ Nagy 1955: 402–407.

¹⁸ Kardos 2007: 49.

¹⁹ Nagy 1971: 80.

²⁰ Nagy 1971: 81–86.

Kitérőgyár. Ezek mellett megindult Ecséden a szénbányászat, Petőfibányán a lignitbányászat. Utóbbira alapozva építették meg a Lőrinci Hőerőművet. Gyöngyösorosziiban a Mátrai Ásványbánya Vállalat ebben az időszakban nyitotta meg az Asztag-hegyi kvarcitbányát és az istenmezejei betonitbányát. A terv utolsó évében jelentős beruházás történt Szűcsiben, ahol tíz millió forintos ráfordítással újabb aknát nyitottak meg a lignitbányában.

1954 végére tehát megállapíthatjuk, hogy jelentős ipari beruházások történtek a környéken, aminek oka minden bizonnyal a munkásosztály gyarapítása, erősítése lehetett egy alapvetően polgárosult és mezőgazdaságra építő megyében. A bányászatból élő dolgozók reálbérei emelkedtek a legjelentősebb mértékben ezen évek során, illetve megjelentek ezeken a településeken a lakótelepek, óvodák és különböző üzletek. Ennek fényében a munkásosztály létszáma jelentősen növekedett, különös tekintettel a szakképzetlen rétegre.²¹ Ehhez az időszakhoz köthető a munkaverseny és a sztahanovista mozgalom megjelenése is. Az 1950-es évek elején szinte minden üzemben bevezették a teljesítménybérézést és a normarendszert, de a normarendszer szintjeit időről időre folyamatosan emelték, így motiváló szerepe nem érte el a várt hatást.

Az első öt éves terv utolsó évében, majd az ezt követő két esztendőben az ipari termelés jelentős mértékű hullámozása figyelhető meg. Ennek hátterében több említésre méltó tényező állt. Egyrészt nem volt megfelelő minden esetben az üzemek irányítása és a megfelelő minőségű nyersanyagok beszerzése és raktározása. Ezt tovább nehezítette, hogy a legtöbb esetben a munkafegyelem sem volt kielégítő. Ehhez hozzájárult, hogy a munkáslétszám nagyarányú növekedése miatt sok szakképzetlen dolgozó került az ipari termelésbe.²² Ennek fényében az egy főre eső termelés hiába emelkedett több mint 7%-kal 1956-ra, az első negyedévi tervet szinte sehol nem tudták teljesíteni, még olyan jelentős, kiemelt üzemekben sem, mint a Mátravidéki Szénbányászati Tröszt vagy a Mátravidéki Erőmű. Az ipar tervezői és irányítói a forradalom előtti hónapokban mérleget vontak, és ott azt a következtetést vonták le, hogy hiába nőtt a munkáslétszám és a beralap, az egy főre jutó termelékenységi mutató alig emelkedett, sőt több helyen csökkent is.

1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958
100	125,1	121,7	126,9	114,9	122,6	110,2	129,9	135,6

2. táblázat: Egy munkásra eső termelés százalékos aránya Heves megyében az 1950-es években²³

²¹ Nagy 1971: 89.

²² A gyöngyösoroszi ércelőkészítőnél a következőképpen határozzák meg ezen utóbbi problémát: „Kevés a jól képzett szakmunkás. Bárki a tíz újján összeszámolhatja, hány olyan szakember van, aki hiba nélkül helyt tud állni az ércelőkészítőben. Recskről csak néhány jobb szakember került az üzemhez, s azok mellé még a tanfolyamok ellenére sem sikerült jól képzett tőzsgárdát kialakítani.” Népújság, 1956. március 14.

²³ Nagy 1971: 89.

A táblázat jól mutatja, hogy 1950 után hogyan jelentkezik az ipari termelés hulláma a megyében. Azonban az is jól látható, hogy az MSZMP észszerű gazdaságpolitikai döntései stabilizálták ezt a problémát a forradalom utáni két évben.²⁴

A megye jellegénél fogva a mezőgazdaság is fontos szerepet kapott. A terület 46,6%-a szántó, míg 26,8%-a erdő volt az 1940-es évek második felében. A szántóterület közel harmadán búzát, 25 százalékan kukoricát, tizedrészén árpát, míg a maradék területen rozst, burgonyát, cukorrépát és napraforgót termeltek. Szót kell ejteni a szőlőtermesztésről, mely Eger és környékén kiemelkedő volt a népgazdaság szempontjából. A termelőszövetkezeti mozgalom növekedése a kollektivizálás első hullámában kezdődött. 1949-ben 19, 1950-ben 86, 1952-ben már 194 tsz működött. Ekkor a tagok száma 10.816 volt, a terület pedig meghaladta a 70.000 katasztrális holdat. Az 1953-as politikai változások jelentősen érintették a téeszek számát és területét. 1953 decemberében már csak 7384 tagot jegyezhetünk föl, akik mindössze 5547 (!) hold földön tevékenykedtek. A forradalom után aztán újra növekedni kezdett a tagok létszáma, amely 1960-ban meghaladta a 32 ezer főt, a terület pedig a 195.000 holdat. Az első évben a téesztagok jelentős többsége a szegényparaszti rétegből származott, akik a legszükségesebb termelőszövetkezeti tapasztalatokkal sem rendelkeztek. Az agitátorok a korai időszakban jellemzően megfélemlítéssel és fenyegetéssel érték el, hogy a földdel rendelkező parasztság belépjen a téeszbe, de 1953 és 1956 között ez a rendszer összeomlott. Az igazi sikert a harmadik kollektivizálási hullám hozta el, amely megalapozta a sikeres működés alapját. A termelőszövetkezet mellett az 1950-es években az állami gazdaságok is jelentős számban jelentek meg, amelyek a megyében leginkább a borászat és a tejtermékek körében kaptak fontos szerepet.²⁵

A forradalom időszakáig a korábban taglalt társadalmi összetétel is megváltozott. Az ipari beruházások hatására jelentősen emelkedett a munkásság részaránya a megye összes területén, valamint megfigyelhető volt egyfajta átalakulás is, hiszen különösen a szegényparasztság köréből a fiatalabb személyek elhagyták a falvakat, és a városban próbáltak maguknak munkát találni. Ezt a folyamatot felerősítette a kezdetben sikertelen kollektivizálás, hiszen miután a földbirtokosok 1953-ban kiléptek a termelőszövetkezetből, gyakorlatilag egy időre meg is szűnt ez a fajta mezőgazdasági forma.

A forradalom leverése után a hatalomátvétel nem ment egyről a kettőre Heves megyében. Nagyobb lépést ez irányba az MSZMP csak 1957 tavaszán tett, amikor bérrendezéssel igyekezett megtörni a még ellenálló munkásokat, ami sikeres is volt. A kormány a következő esztendőben elindította a következő hároméves tervet, melyben már racionálisabb vállalatok szerepeltek az ipar, különösen a nehézipar területén. A terv része volt, hogy 1958 őszén újra előtérbe került a kollektivizálás kérdése, amelyet ugyan néhol még erőszakos eszközökkel, de leginkább már a meggyőzést alkalmazva Heves megyében is sikerre vitt a párt. A szövetkezeti tagság 30 ezerrel, a földterület pedig 200 ezer katasztrális hold területtel gyarapodott, ami hatalmas előrelépést jelentett

²⁴ Nagy 1971: 89.

²⁵ Nagy 1971: 91-93.

az ötvenes évek első feléhez képest.²⁶ Az értelmiségi pozíciókban is növekedés volt tapasztalható, ahol megjelentek azok a fiatalok, akik munkás- vagy parasztcsaládból származtak, de elsőgenerációs értelmiségiként már diplomát szereztek, mindezt pedig már 1945 után tették. 1963-ban 2070 műszaki értelmiségi, 419 orvos, 1984 általános iskolai és 251 középiskolai pedagógus dolgozott a megyében.²⁷

1961-ben megkezdődött a második öt éves terv időszaka. A megye erre az időszakra hozzávetőlegesen 7 milliárd forintot kapott, melynek 56 százalékát ipari beruházásokra, 22 százalékát kommunális célokra, 12 százalékát mezőgazdasági beruházásokra, 10 százalékát pedig a közlekedés fejlesztésére fordították.²⁸ A korábban említett üzemek mellett jelentős anyagi keretet biztosítottak a mátraderecskei téglagyár fejlesztésére, megújultak a Textilnagykereskedelmi és Vasnagykereskedelmi Vállalat egri telephelyei, de megépült például az Eger szálló, és több mint 11 ezer lakás épült a megyében ezen tervidőszak alatt.²⁹

1966-ban a harmadik öt éves terv alatt folytatódtak a beruházások a megyében. Az első évben jellemző volt, hogy viszonylag kevés új beruházást kezdtek meg, leginkább az előző időszakból áthúzódó projektek befejezése kapott nagyobb hangsúlyt. Ezek közül a legjelentősebb a Gyöngyösön megépült transzformátorállomás volt, melynek költsége közel 200 millió forintba rúgott. A második esztendőben azonban két, országos szinten is jelentős beruházás indult meg. Ezek közül az első a Gagarin Hőerőmű volt, mely a külszíni fejtésű bánya lignittermelését biztosította. A második – a tervidőszak legkiemelkedőbb tervezete – a kiskörei vízlépcső és öntözőrendszer építése volt. A megépült tároló tő 28 kilométer hosszúságot és átlagosan 4 kilométer szélességet ér el. A tároló kapacitása 300 millió köbméter víz, mellyel 414 ezer katasztrális hold földterületet lehet öntözni. A harmadik öt éves tervben végül 50%-nyi forrást kapott az ipar, 19%-ot a kommunális beruházások, 17%-ot a mezőgazdaság, a maradék 14%-ot pedig egyéb területek (például városi lakások építése) kapták meg.³⁰

Összességében jól látható ebben az áttekintésben, hogy a megye milyen átalakulásokon esett át a szocialista időszak első bő két évtizedében. Jelentősen megemelkedett a gyárak, iparral foglalkozó vállalatok száma, nőtt a munkásosztály létszáma és az állami beruházások is ezt az irányt igyekeztek erősíteni. Heves megye nem számított a szekunder szektor legfejlettebb hazai területei közé, de bizonyos iparcikkek esetében országos jelentőséggel bírt. Betonitból az országos átlag közel 60%-át bányászták itt, a cigaretta 18%-át, míg a cukor 19%-át adta Magyarország éves termelésének. Az alapvetően mezőgazdasági jellegű területén a kollektivizálás első két szakasza nem hozott kiemelkedő adatokat, majd Nagy Imre első miniszterelnöksége idején sok termelőszövetkezet szűnt meg. A harmadik, 1958 utáni szakasz azonban a kifinomultabb meggyőzési módszereknek köszönhetően, valamint az agitátorok munkájának következtében hatalmas sikert ért el.

²⁶ Nagy 1971: 121–123.

²⁷ Heves megye 1963.

²⁸ Heves megye 1966: 51.

²⁹ Heves megye 1966: 52.

³⁰ Nagy 1971: 121–128.

Időpont	Szövetkezetek száma	Közös földterület (kh)	Tagok száma
1952	194	70 968	10 816
1955	201	5547	7384
1963	152	351 353	55 211

3. táblázat: A termelőszövetkezetek a kollektivizálás szakaszaiban³¹

A fenti táblázat jól mutatja be, hogy a kollektivizálás három szakaszában hogyan változtak a legfontosabb jellemzők. Az első szakasz (1949–1953) viszonylagos sikerét követően jelentősen csökkent a közös földterület nagysága, habár a tagok 70%-a továbbra is szövetkezeti tag maradt. Ebből jól látható, hogy azok a személyek léptek ki a termelőszövetkezetekből, akik jelentős földterülettel rendelkeztek. A második szakasz (1955–1956) nem tudta ezt a visszaesést kompenzálni, így gyorsan kudarcba fulladt. A harmadik ilyen periódus (1958–1963) viszont kiváló eredményeket hozott, ami szinte minden mutatóban visszaköszön. A fejlődés más számokban is jól megmutatkozik, hiszen folyamatosan növekedett az egy tagra jutó pénzbeli részesedés, így ennek fényében a tagok éves jövedelme is. A legfőbb növények közé a búza és a kukorica tartozott, az állattenyésztés esetében a sertés- és a marhatenyésztés volt jelentős. Nemcsak megyei, de országos viszonylatban is jelentősnek számított a szőlő- és bortermelés. A több mint 30 ezer katasztrális holdat kitevő szőlőterület fele Gyöngyös városához és a Gyöngyösi járáshoz volt köthető. Nagyréde, Abasár, Markaz, Domoszló, Visonta híres bortermelő helyek, és az itt lakó lakosság nagy részének a foglalkozását és megélhetését ez biztosítja. Az említett terület 25%-a Eger határában és az Egri járásban terül el. A járás községei közül Verpelét rendelkezik nagyobb szőlőterülettel és hagyományokkal.³²

Szervezett bűnözés Heves megyében 1945 és 1949 között

Alapvetően ebben az öt esztendőben a bűnözésben, illetve a helytörténeti szakirodalom szerint a gazdaságban, a politikában és a társadalmi összetétel változásai alapján is átmeneti időszakról beszélhetünk. A szervezett bűnözés tekintetében ezekben az években még egyértelműen Budapest és vonzáskörzete van kiemelt pozícióban országos szinten, hiszen a gazdagabb polgárság, valamint a város második világháborús pusztítása miatt is az anyagi javak jelentős része itt volt megtalálható vagy ide folyt be. Ezt a folyamatot erősítette a rendőrség problémás helyzete is, amely csak az 1950-es évek elején stabilizálódott a fővárosban, valamint az ország más nagyobb településeiben és megyéiben. A másik fontos jellemző, hogy ezekben az években az erőszakos

³¹ Nagy 1971: 142.

³² Nagy 1971: 129–150.

bűncselekmények abszolút domináltak. Budapesten a negyvenes évek végén figyelhető meg változás a szervezeten elkövetett bűncselekmények esetében, ami csak pár évvel később jelenik meg más megyében. Gazdasági és politikai tekintetben jól látszik, hogy a szovjet típusú rendszerre való átállás jellemezte ezt az időszakot, már a hároméves tervidőszak idejében tapasztalható volt, hogy egy alapvetően agrárjellegű megye, mint Heves esetében is komoly szerepet kapott az ipar, különösen a nehézipar fejlesztése. Ez a változás magával hozta a társadalmi átalakulást is, megnőtt a munkásság részaránya a területen. Ez egyrészt belső átalakulás is lehetett, főként korábban mezőgazdaságból élők váltak gyári munkássá, és megindult a belső elvándorlás az ipari üzemek, központok felé, másfelől a megyén kívülről is megfigyelhető volt egyfajta migráció, ami erősítette ezt az átalakulást. Ebben az alfejezetben három jelentős bűncselekményt szeretnék bemutatni, amelyek jól példázzák azt, hogy milyen volt a szervezett bűnözés a területen ezekben az években.

Az Eger környéki gyilkosok esete

Rehó István, Rehó András, Laskovics Gyula, Lipták István, Duzsik István, Herczeg László és Eged Ignác bűnlajstroma a front átvonulásának utolsó havában, 1945 februárjában kezdődött. Az Ózdon élő személyek a nehéz anyagi körülmények miatt úgy határoztak, hogy betörésekből és rablásokból fogják fenntartani magukat. A város határában több katonai gyalogsági fegyvert találtak, így ezekkel felfegyverkezve február 20-án betörték az Ózd határában élő Bodó Sándor telkére. Bodó szőlőtermesztéssel foglalkozott, így a telken található értékes, eladásra érdemes eszközökért törtek a birtokra. A betörést azonban a tulajdonos észrevette, és dulakodás alakult ki Rehó István és Bodó Sándor között. Rehó emiatt elővette a nála lévő fegyvert, de azt Bodó kiütötte a kezéből. Laskovics ekkor lépett előre a rejtékhelyéről, és többször rálőtt a telek tulajdonosára, majd egy baltával homlokra ütötte, aminek következtében Bodó Sándor sértett azonnal életét vesztette. A betörők ezt követően a holttestet a szalmakazalhoz vitték. Itt levetkőztették, a sárga bőrkabátját, bakancsát, vadászharisnyáját, zokniját, kalapját, zsebóráját és töltőtollát elvették, majd távoztak a helyszínről. Az események után közel fél évig nem követtek el újabb bűncselekményt, a következő esetre már 1945. szeptember 10-én került sor. Ekkor Rehó István és Laskovics Gyula gyalogosan tartott Egerből Ózdra, és elhatározták, hogy megpróbálnak egy olyan, lovaskocsival közlekedő személyt megállítani, aki egyedül van, így meg tudják szerezni a szekeret és a lovakat, amelyekből pénzt tudnak csinálni. Szarvaskő község északi részén érte őket utol Molnár István kétfogatú szekérével. A két férfi heves karlendítésekkel leintették a kocsit, és engedélyt kértek a felszállásra, amit Molnár meg is adott nekik. Alig indult meg a szekér, Rehó tarkón lőtte Molnár Istvánt, aki azonnal életét vesztette. A holttestet az egercsehi kórházhoz vitték, levetkőztették, majd Ózdra, Rehó lakására távoztak.

Az immár kettős gyilkosságot elkövető páros ezen év november 8-án két szekéren Nyíregyházára ment Rehó Piroskával, Rehó Andrással, Fekete Mihállyal és Horváth Dezsővel kiegészülve. Üti céljuk a nyíregyházi vásár volt, amelyet 10-én értek el. Itt

ismerkedtek meg Nyitrai Gábor árussal. A Rehó testvérek, valamint Nyitrai megállapodtak abban, hogy előbbieket lovakat fognak vásárolni, de az üzlet megvalósítása érdekében az árus lakhelyére, Újfehértóra kell menniük. Nyitrai Gábor felajánlotta nekik, hogy a saját szekeren kiveszi őket. A lovaskocsi már 5-6 kilométerre volt Nyíregyházától, amikor Rehó István elérkezettnek látta az időt, így elővette ismétlőpisztolyát, és tarkón lőtte Nyitrait. A férfi azonnal életét vesztette, akit a gyilkosok egy szántóföld mélyedésébe rejtettek el. Rehóék a sértett tulajdonát képező lovakat, kocsit, lábast, kosarat, köpenyt és egy kést elvittek, majd a társaság többi tagjával egy előre megbeszélt kocsmában találkoztak. A bűnszövetkezet ezeken az eseteken kívül 8 alkalommal összesen 15 lovat, 8 millió 400 ezer pengő értékben ingóságokat tulajdonítottak el, amelyeket rövid időn belül értékesítettek. A bűnszövetkezetet 1946 januárjában kapcsolta le a rendőrség. Rehó Istvánnak azonban sikerült megszöknie, így országos vadászat indult a három ember haláláért felelős férfi ellen, akit bő egy év bujkálás után tartóztattak le újra. Az Egri Törvényszék 1947. november 4-én hirdetett ítéletet az ügyben, amelyet 1948. november 9-én megerősített a budapesti ítéletábra. Az ügyben a következő jogerős ítéletek születtek:

Név	Börtönbüntetés (év)	Pénzbüntetés (Ft)	Eltiltás (év)
Rehó István	halálbüntetés		
Rehó András	halálbüntetés ³³		
Laskovics Gyula	életfogytiglan		
Lipták István	1	-	5
Duzsik István	felmentés		
Herczeg László	felmentés		
Eged Ignác	felmentés		

4. táblázat: A Rehó-perben hozott jogerős ítéletek³⁴

A mátrai gépfegyveres banditák

1946 nyarára azok a bűnözői csoportok, amelyek Budapesten kezdtek tevékenykedni, kiszorultak a fővárosból, és a terület vonzáskörzetében kezdtek tevékenykedni. Az egyik kiemelt célpontjuk a Gyöngyös és Budapest közötti útvonal volt, ahol jellemzően a fővárosból hazatérő kereskedőket, valamint az autóbuszokat támadták meg. Augusztusban előbb egy házaspárt mészároltak le, majd pár héttel később egy hajnalban közlekedő Mávaút-járatot állították meg, az utasokat levetkőztették, ékszereiket és csomagjaikat elvették, majd távoztak a helyszínről.³⁵ Ezen év novemberében egy kettős gyilkossággal

³³ Rehó András testvére letartóztatása után Csehszlovákiába szökött, ahol szintén bűncselekményeket követett el. 1949-ben elfogták, majd testvéréhez hasonlóan kivégezték. Népújság, 1971. július 18.

³⁴ HU-MNL-HML-XXV.1-1748/1945 3–73.

³⁵ Ádám 1984: 114–122.

is felhívták magukra a figyelmet. Két, egyébként egy budapesti vásárból hazatérő kereskedőt támadtak meg. Először megállásra kényszerítették a gépjárművet, majd agyonlőtték a benne utazó Várkonyi Istvánt és Tassi Jánost. A holttesteket az árokba lökték, majd az autóval Budapestre hajtottak, majd az autót egy piactéren hagyták. A kocsiiban lévő árut és készpénzt elvették, majd elhagyták a helyszínt.³⁶ A gyilkosságok miatt a rendőrség a legjobb egységét, az R-csoportot vetette be, de kezdetben nem jártak sikerrel a bünszövetkezet felszámolásában. Ezt követően azt a tervet eszelték ki, hogy egy géppuskával felszerelt személyt felültettek a Gyöngyös–Budapest között menetrend szerint közlekedő autóbuszjáratra. Sokadik próbálkozásra már sikerrel jártak, hiszen pont rajtaütöttek a csoporton, akiket végül a rögtönítélő bíróság halálbüntetéssel „jutalmazott”.³⁷

A gyöngyösi fegyveres rablók

1948-ban egy másik, négyfős bünszövetkezet felett is döntést hoztak Egerben, igaz, itt nem a törvényszék, hanem a rögtönítélő bíróság ítélt meg. Nagy János 17, Dutka Béla 18, Buda Ferenc 18, Karsai László pedig szintén 18 évesen ült a vádlottak padján. Történetük 1948 márciusában kezdődött, amikor Dutka egy német gyártmányú kézi fegyvert talált Gyöngyös határában, majd azt hazavitte és eldugta. Pár nappal később Nagy Jánostól löszert kért a fegyverhez, akivel megosztotta, hogy talált egy pisztolyt. A két fiú egy találkozó alkalmával elhatározta a közeli barátokkal, hogy április elején megállítanak egy autót, majd elveszik az utasok pénzét és a személyes tárgyaikat. Erre az akcióra végül 1948. április 2-án került sor az esti órákban. Nagy János géppisztollyal, Dutka a talált német gyártmányú fegyverrel indult útnak, majd elrejtőztek az árokban. Buda Ferenc fegyver nélkül tartott a csapattal, míg Karsainak az volt a feladata, hogy leintse a kiszemelt gépjárművet. Este 8 óra után Fekete László autójával Gyöngyös felé haladt, amikor észrevette a neki intő fiút, ezért lassítani kezdett. A férfi úgy ítélte meg, hogy a fiú nem megbízható, ezért továbbhajtott, ám ekkor Nagy János géppisztolyával rálőtt az autóra, de nem találtak célt. Két héttel később, április 16-án újra próbálkozott a csoport azzal a különbséggel, hogy Dutka kezében már nem a talált pisztoly, hanem egy kézpuska volt. A késő esti órákban, 10 és 11 óra között Mátrafüred irányából Gyöngyös felé közlekedett Berliner Ferenc, az autóban helyet foglalt Héber Ernő is. Ezúttal Nagy János maradt az úton, amíg a többiek elrejtőztek, majd megállásra intette az autót. A gépkocsi lassítani kezdett, amire Nagy előkapta a gépfegyvert, és löni kezdett, hogy megállásra kényszerítse a sofőrt. Berlinert az egyik lövedék a lábán megsebesítette, de a gázra lépett, és Héber segítségével elhagyták a helyszínt. A srácok ismét két héttel később, április 30-án újfent próbálkoztak. Nagy János állt az út szélén, majd ismét intett az arra közlekedő Dobák Jánosnak, aki azonban nem állt meg. Ekkor Nagy és Dutka elővették a fegyvereiket, és löni kezdtek a gépjárműre, amelyet azonban nem találtak

³⁶ Kis Újság, 1946. november 30.

³⁷ Ádám 1984: 114–120.

el egyszer sem. A csapatot május elején kapcsolta le a megyei rendőrség, és bűnszövetkezetben elkövetett rablás, jogosulatlan fegyverhasználat és emberölési kísérlet miatt álltak bíróság elé. Az ügyben a következő jogerős ítéletek születtek:

Név	Börtönbüntetés (év)	Pénzbüntetés (Ft)	Eltiltás (év)
Nagy János	14	-	-
Dutka Béla	13	-	10
Buda Ferenc	10	-	10
Karsai László	10	-	10

5. táblázat: Az ügyben született jogerős ítéletek³⁸

A szervezett bűnözés a megyében 1950 és 1956 között

Az 1950-es évek első felében teljes átalakulás figyelhető meg a szervezett bűnözés megjelenési formáiban. Ezen változás is szoros összefüggésben van a fővárossal, ahol ezek a jegyek már 1948 elején feltűntek. Budapesten ezt a Gazdasági R-csoport létrehozásával próbálták orvosolni, akik viszonylag hatékonyan léptek fel a piactereken zajló csempészéssel, csalással és sikkasztással szemben. Ezen gazdasági kihágások új formája az államosítások befejezése után újabb formákat öntött, és a bűnszövetkezetek munkásságában jelentős szerepet kezdett betölteni a munkahely. Ezen tevékenység egyértelműen arra a területre korlátozódott, ahol jelentős mennyiségű vagyon volt, így az állami vállalatok ideális célpontnak tűntek. Arányaiban is jóval több ilyen jellegű bűncselekményt találunk ebben az időszakban, mint az előzőben. Jelen alfejezetben három esetet választottam ki, amelyek jól mutatják be a szervezett bűnözés mint gazdasági bűncselekmény működését és jellemzőit.

A siroki szíjrablók esete

A következőkben bemutatott esetben 25 személy került bíróság elé, ezért mindegyikük neve nem fog szerepelni a leírásban. A bűncselekmény fő gyanúsítottjai közül az elsőrendű vádlott Kiss András, valamint a harmadrendű vádlott, Vitéz Mátyás 1952. február végén kerültek Sirokra, és lettek a 7039. számú vállalat éjjeliőrei. A férfiak munkájuk során gond nélkül bejuthattak az üzem géptermeibe, majd ezt kihasználva a munkagépekről összesen 28 darab gépszíjat levágtak, majd ezek nagy részét eladták. Ezen üzletek során összesen 12300 forintot kerestek, amelynek nagy részét felélték, italozásra és szórakozásra költötték. Mivel a pénzük rövid időn belül elfogyott, ezért

³⁸ HU-MNL-HML-XXV.1. 2008/1948 1–14.

a következő hónapokban további 45 gépszíjat szereztek be az üzemből, ebből hatot olyan munkagépről, amely már üzembe volt helyezve, így a gyárban egy hétig állt a munka. Kiss eközben bevette a bizniszbe a gyár raktárosát, Mike Ferencet, aki a raktárból tudott neki különböző tárgyakat, lepedőket, rongyokat, szegeket és szerszámokat beszerezni, amelyek eladásából további bevételeket szereztek a férfiak. Kiss András ezzel párhuzamosan kapcsolatba lépett különböző, általában háztartásbeliként dolgozó vagy földműveléssel foglalkozó asszonyokkal, akik saját maguk részére vagy továbbértékesítés céljából felvásárolták tőle a lopott holmikat.³⁹ A nyomozás szerint a férfiak összesen közel 50 ezer forintos kárt okoztak a vállalatnak, bevételük pedig ezt az összeget is túlléphette. Ennek fényében a Kiss András és Vitéz Mátyás ellen népgazdasági részletterv megvalósítását súlyosan veszélyeztető rongálás, valamint társadalmi tulajdon elleni, bűnszövetkezetben ismételt elkövetett lopás és sikkasztás miatt indult eljárás. Mike Ferencet társadalmi tulajdon elleni, bűnszövetkezetben elkövetett hivatali sikkasztás miatt ítélték el. A többi vádlott pedig orgazdaság vádjá miatt állt bíróság elé. A fővádottak a következő jogerős büntetéseket kapták:

Név	Börtönbüntetés (év)	Pénzbüntetés (Ft)	Eltiltás (év)
Kiss András	12	teljes vagyonekobzás	10
Mike Ferenc	2,5	-	5
Vitéz Mátyás	8	teljes vagyonekobzás	10

6. táblázat: A vádlottak jogerős büntetései⁴⁰

Az orgazdasággal megvádolt nők esetében a legszigorúbb büntetés 3 hónap, a legenyhébb 14 nap börtön volt, azonban ezeket minden esetben felfüggesztette a bíróság.⁴¹

Az egri dohánygyár dolgozói

A dohánygyári bűnszövetkezet működésének kezdete 1952 szeptemberére tehető. Ebben az időszakban az ekkor 41 éves és már 26 éve a dohánygyárban dolgozó, ekkoriban a tasakolásnál tevékenykedő munkásnő, Kameniczki Gyuláné (született: Bodnár Erzsébet) arra lett figyelmes, hogy György Sándor minőségellenőr 15-30 percenként több doboz Kossuth cigarettát tesz a zsebébe, és azzal távozik, majd üres zsebbel tér vissza hozzá. Kameniczkiné vallomása szerint egy 8 és fél órás műszak alatt György nagyjából 5-6 ezer darab cigarettát vihetett el tőle. Egy bizonyos idő eltelte után a nő megszólította a férfit, hogy neki is adjon valamennyi pénzt, ha már ennyi cigarettát elhord tőle. Másnap a délután kettő órai munkakezdés előtt a férfi 10 forintot, a rá következő napon pedig 20 forintot adott a nőnek, aki azonban kevesellte ezt az összeget,

³⁹ HU-MNL-HML-XXV.12.b.-B 317/1952 23–29.

⁴⁰ HU-MNL-HML-XXV.12.b.-B 317/1952 4–17.

⁴¹ HU-MNL-HML-XXV.12.b.-B 317/1952 4–13.

így többet nem engedélyezte, hogy a férfi az ő asztaláról cigarettát vigyen el. Pár nappal ezen eseménysor után az ebédszünetben Kameniczkiné a csomagolási részlegen dolgozó Bornemissza Gyulánéval (született: Kun Lívia) beszélgetett az ebédszünetben, és arra a megállapításra jutottak, hogy a cigaretták kicsempészésével, majd eladásával kiegészíthetnék a csekélynek gondolt fizetésüket (a két nő fizetése havi 680 forint volt, ami messze nem érte el a KSH szerint 1952-ben átlagkeresetnek számító 928 forintot). A 25 éves Bornemisszáné – aki alig két éve dolgozott ekkor a dohánygyárban – kiváló munkaerőnek számított, teljesítményét két ízben is díjazták, melyek közül az egyik sztahanovista oklevél volt.

A két nő egyetértett abban, hogy tervükhöz szükségük lesz megbízható, beépített emberekre, így esett első körben a választásuk Beszteri Bertalan raktárosra. Miután beavatták a férfit, elhatározták, hogy pár hét múlva megkísérelnek egy kisebb zsák cigarettát kivinni a gyárból, majd értékesíteni. A terv működött, és első alkalommal 2700 darab Kossuth cigarettán sikerült túladnia a triónak, amiből 270 forint hasznot tudtak szerezni. A második akcióra nagyjából ezt követően három héttel került sor, ahol már 8000 darab cigarettát csempészték ki, 800 forintos haszonnal, majd egy héttel később már 12.700 darabot adtak el, amiből 1270 forint bevételre tettek szert. Időközben a csapat tagja lett a 40 éves, 24 éve a dohánygyárban dolgozó Veres Lászlóné (született: Prokaj Rozália), aki Bornemisszánéhoz hasonlóan a csomagolási osztály munkatársa volt, és a bünszövetkezetben az egyre nagyobb számú tételek csomagolása, illetve bezsákolása miatt volt rá szükség. A módszerükben is változás volt megfigyelhető: korábban táskában vitték ki a bezsákolts cigarettákat, de az első pár eset után már inkább kidobták az ablakon a zsákokat, ahol Beszteri már várta a zsákmányt, így jóval feltűnésmentesebben tudták megszervezni az áru kijuttatását. Ezt követően felgyorsultak az események, és az ezutáni hetekben összesen 53.000 darab cigarettát vittek ki a gyárból, melyen négyen 5300 forintnyi hasznot zsebeltek be, amelyet úgy osztottak el egymás között, hogy a bevétel fele Beszterié lett, a másik felét pedig a három nő osztotta el egymás között. A kicsempésztett cigarettákat három trafikos vásárolta fel: Vincze Bernát, Kozma Béla, illetve Németh Józsefné (született: Lajos Ágnes). A csapat tevékenysége bő két hónapot ölelt fel, hiszen 1952 november 25-én az esti órákban, miután Kameniczki Gyuláné 10.000 darab tasakozott cigarettával tartott hazafelé, egy véletlenszerű rendőrhatalósági igazoltatás során lebukszik, és azonnal őrizetbe vették. A kihallgatás során a gyanúsított mindent bevallott, és ezt követően rendőrségi nyomozás indult a dohánygyári munkások és a trafikosok ellen. Már másnap őrizetbe vették Bornemissza Gyulánét, Beszteri Bertalant, Vincze Bernátot és György Sándort, akik november 30-tól előzetes letartóztatásba kerültek, míg Veres Lászlóné, Kozma Béla és Németh Józsefné szabadlábon védekezett. A nyomozás eredménye szerint Kameniczki Gyuláné, Beszteri Bertalan és Bornemissza Gyuláné összesen legalább 80.000 darab Kossuth cigaretta lopásában vettek részt, és ennek értéke a 12 filléres forgalmi árral számolva 9600 forint volt. Az elsőfokú tárgyalásra 1953. január 15-én került sor az Egri Megyei Bíróságon. Kameniczki Gyuláné, Beszteri Bertalan és Bornemissza Gyuláné ellen bünszövetkezetben elkövetett társadalmi tulajdon elleni lopás és egyéb pénzügyi

büntettek, György Sándor ellen társadalmi tulajdon elleni lopás, Veres Lászlóné ellen bűnsegédként elkövetett társadalmi tulajdon elleni lopás, míg Vincze Bernát, Kozma Béla és Németh Józsefné ellen orgazdaság jogcímén emeltek vádat.⁴²

A tárgyalásokon a következő jogerős ítéletek születtek:

Név	Börtönbüntetés (év)	Pénzbüntetés (Ft)	Eltiltás (év)
Kameniczki Gyuláné	4	9480	5
Beszteri Bertalan	4	8280	5
Bornemissza Gyuláné	3	8400	5
Vincze Bernát	4	-	5
György Sándor	3	-	5
Veres Lászlóné	1,5	7044	3
Kozma Béla	20 nap elzárás		
Németh Józsefné	30 nap elzárás		

7. táblázat: A bíróságok jogerős ítéletei⁴³

A vámosgyörki vasutasok

Szécsényi István, Bódi II. János, Medve László, Magda Ferenc és Deme László 1951-ben kerültek a vámosgyörki vasútállomásra különböző beosztásokba. A vádlottak feladata a raktár, valamint az éjszaka álló, átmenő áruval megtöltött vagonok őrzése volt. Bűncselekményeiket 1953 júliusában kezdték elkövetni, mikor Szécsényiből az állomás átmenő forgalmáért felelős vezető lett. A brigád ezt követően rendszeres felnyitotta a lezárt vagonokat, az ott található dobozokból az értékesebbeket pedig ellopták, majd értékesítették. Az előre kitervelt akciókat az első négy személy kezdte el megvalósítani, majd 1954 elején Demét is bevették a brigádba. A férfiak eleinte csak a szállítás során megsérült csomagokból loptak, azonban később a még sértetlen dobozokat is felbontották, amelyekből aztán kisebb-nagyobb mennyiségű árut eltulajdonítottak. Különösen kedvelt célpontok voltak a borszállítmányok, amelyekből – mivel Vámosgyörk borvidék – igen sok volt, és könnyen lehetett értékesíteni is. Ez a terület annyira fontos volt számukra, hogy a raktárban erre a célra üvegcsöveket tartottak, annak segítségével szívták ki a bort a hordókból és a demizsonokból. A kiszívott bor egy részét közösen elfogyasztották, a többit pedig saját üvegekben és palackokban árusítani kezdték. Fontos volt számukra, hogy a lebukást leplezzék, ezért a kiszívott bor helyére ugyanakkora mennyiségben vizet töltöttek.⁴⁴ A nyomozás szerint a bűnszövetkezet

⁴² HU-MNL-HML-XXV.12.b.-B 2504/1952 7–68.

⁴³ HU-MNL-HML-XXV.12.b.-B 2504/1952 81–99.

⁴⁴ HU-MNL-HML-XXV.12.b.-B 588/1954 32–35.

összesen 56 alkalommal, hozzávetőlegesen 14-16 ezer forint összegben követett el lopásokat a vámosgyörki vasútállomás területén. Ezért társadalmi tulajdon sérelmére, bűnszövetkezetben elkövetett lopás miatt álltak az Egri Megyei, illetve a Legfelsőbb Bíróság elé. Az ügyben az alábbi jogerős ítéleteket hozták meg:

Név	Börtönbüntetés (év)	Pénzbüntetés (Ft)	Eltiltás (év)
Szécsényi István	6	-	5
Bódi II. János	4	-	3
Medve László	3,5	-	3
Magda Ferenc	3	-	3
Deme László	1,5	-	3

8. táblázat: Az ügyben született jogerős ítéletek⁴⁵

A szervezett bűnözés a megyében 1957 és 1963 között

A forradalom leverése után a szervezett bűnözés formája és módszerei kevésbé, volumene annál inkább változott. A korábbi szakaszban évente 3-4 nagyobb horderejű eset is megfordult az Egri Megyei Bíróságon, ezzel szemben az ezt követő években ez nagyjából a felére esett vissza. Nyilván ebben szerepet játszott az is, hogy az ilyen jellegű bűnelkövetés egyik háttere ebben az időszakban a szegénység volt, amin a kormány – legitimáció híján – gyorsan igyekezett változtatni, hogy kialakuljon egy nagyobb tömegbázis. Ezzel párhuzamosan – ahogy majd látni is fogjuk – a bűnszövetkezetek is fejlődtek, tevékenységükben a mennyiség mellett egyre inkább a minőség is megjelenik, ami hosszabb távon kifejezetten megtérült az elkövető csoportnak. A következőkben két olyan bűnszövetkezetet szeretnék bemutatni, akik ezekben az években folytatták üzleti tevékenységüket.

A horti földműves-szövetkezet dolgozóinak csoportja

Szelőczey Edgár budapesti lakos 1956 szeptemberében lett a Hort-Csányi Földművesszövetkezet terményfelvásárlója. Ezen minőségében különösen a fővárosban dolgozott, feladata volt, hogy a földműves-szövetkezeteknek bizonyos terményeket felvásároljon. 1957 első felében feltűnt neki, hogy a felvásárlójegyeken szereplő összeget szinte egyik eladó sem ellenőrzi, így nyugodtan írhat ezekre nagyobb összegeket, a különbözetet meg elteheti saját magának. Szelőczey miután rájött, hogy óriási pénzeket lehet ebből szerezni, egy csapatot alakított munkatársaival, név szerint Faragó István

⁴⁵ HU-MNL-HML-XXV.12.b.-B 588/1954 17–30.

Rab Lászlóval, Sipos Istvánnal, Varga Lajossal, Ferber Sándorral és Izsáki Ferencsel. Ezek a személyek Szelőczyvel járták az országot, ahol nagy mennyiségű zöldséget és gyümölcsöt vásároltak fel a szövetkezet nevében, majd fiktív jegyeket adtak, fizettek, majd a különbözetet szétoztották egymás között. A bünszövetkezet alig fél év alatt közel 300 ezer forintot zsákmányolt, aminek legnagyobb része Szelőczy Edgár markát ütötte.⁴⁶ A férfi a ráeső hatalmas összeget azonnal elköltötte, perzsaszőnyegek, rádiót, zenegépet, magnetofont és különböző méregdrága használati tárgyakat vásárolt. Aki megfordult nála, az alaposan meglepődött, és többször megkérdezte, hogy miből telik neki ennyi holmira.⁴⁷ A csoportot 1957 októberében kapcsolta le a rendőrség, majd bünszövetkezetben elkövetett magánokirat-hamisítás, üzletszerűen, jelentős terménymennyiség tekintetében elkövetett árdragító üzérkedés miatt álltak bíróság elé, ahol a következő jogerős ítéletek születtek:

Név	Börtönbüntetés (év)	Pénzbüntetés (Ft)	Eltiltás (év)
Szelőczy Edgár	4 év, 10 hónap	3000	5
Faragó István	2	5000	2
Ferber Sándor	2 év 8 hónap	-	3
Rab László	1	-	-
Izsák Ferenc	1	1000	-
Szikora András	1	3000	-
Varga Lajos	felmentés		
Sipos István	1 év 4 hónap	-	2

9. táblázat: A vádlottak jogerős büntetései⁴⁸

A Heves Megyei Szeszipari Vállalat bünszövetkezete

Tóth Károly elsőrendű vádlott 1957. február 15-ig a megyei szeszipari vállalat igazgatója volt, majd ezután Egerben a Mária utcai szeszfőzde vezetője lett. Ennek a szeszfőzdeknek a felszerelése igen régi volt, ezért pontos előállítási mennyiséget nem lehetett meghatározni, hiába volt megadva, hogy bizonyos mennyiségű gyümölcsből mennyi pálinkát lehet elkészíteni. Ennek fényében a leváltása miatt csalódott Tóth és néhány alkalmazott (Salamon István, Lepres Sándor és Borics Béla) elhatározták, hogy a havi ellenőrzések idejére eltesznek maguknak néhány litert a kész pálinkából. Ez a készlethiány időről időre nem tűnt fel az ellenőröknek, így a csoport arra a megállapodásra jutott, hogy emelik a tétet, és az eltett italt árusítani kezdik. Kezdetben 20-30 liter/hét, később

⁴⁶ HU-MNL-HML-XXV.12.b. –B 576/1958 44–68.

⁴⁷ Népszabadság, 1958. január 11.

⁴⁸ HU-MNL-HML-XXV.12.b. –B 576/1958 84–152.

azonban már 180-200 liter/hét mennyiségű pálinkán adtak túl, ami az elkövetkezendő öt esztendőben jelentős bevételekhez segítette a csoportot. A nyomozás adatai alapján ez az összeg körülbelül 170 ezer forintnak felel meg. A lebukásukat végül egy igen nagy értékű, a rendőrség jegyzőkönyve alapján 51 520 forintos, Budapestre tartó szállítmány okozta, amit Gödöllőnél állított meg a rendőrség. A papírok átvizsgálása során feltűnt a hatóságoknak, hogy a papírok nem stimmelnek, így a teherautó személyzetét letartóztatták, a szállítmányt pedig lefoglalták.⁴⁹ A négy férfi ezt követően bűnszövetkezetben elkövetett sikkasztás vádjával állt bíróság elé, ahol az alábbi jogerős ítéleteket hozta meg a bíróság:

Név	Börtönbüntetés (év)	Pénzbüntetés (Ft)	Eltiltás (év)
Tóth Károly	4 év 4 hónap	3000	5
Salamon István	5 év 10 hónap	5000	6
Lepres Sándor	1,5	-	2
Borics Béla	2 év 10 hónap	-	3

10. táblázat: Az ügy jogerős ítéletei⁵⁰

A szervezett bűnözés a megyében 1964 és 1967 között

Az utolsó években a korábban már ismertetett tendencia folytatódott, miszerint csak az esetszámokban láthatunk csökkenő változást, az elkövetők továbbra is gazdasági bűncselekményeket követtek el, erőszakmentes eszközökkel. Ez az időszak a közvetlen előzménye az új gazdasági mechanizmus következményeként létrejövő szervezett bűnözési formának. Az utolsó három szakaszra egyértelműen igaz, hogy kiemelt szerepet kap a munkahely, illetve az itt létrejövő kapcsolati háló. Ez lesz majd az 1970-es évek bűnszövetkezeteinek is az alapja, hiszen később általában azok követnek el közösen bűncselekményeket a rendszerváltásig, akik a munkájuk révén kötnek ismeretséget egymással. Az utolsó szakasz egyetlen kiemelt esete az ún. „Sári-ügy”, amely azonban a megye elmúlt húsz évének – anyagi szempontból – legsikeresebb bűncselekménye volt.

A Sári-ügy

Az eset 1967-ben került a megyei bíróságra. A per alatt öt személyt vádoltak meg, név szerint Sári Istvánt, Sári Lászlót, Loibl Sándort, Lusztig Ottót és Martali Gézát. A Sári testvérek paraszti családból származnak, István 1925-ben, László 1922-ben született

⁴⁹ HU-MNL-HML-XXV.12.b.-B 156/1963 4–51.

⁵⁰ HU-MNL-HML-XXV.12.b.-B 156/1963 54–67.

Abasáron. Mindketten földműveléssel foglalkoztak, az 1960-as évek elejétől különböző Heves megyei termelőszövetkezetekben vállaltak munkát, majd lakhelyük, Abasár szőlőtermelő jellege miatt specializálódtak ezen termények feldolgozására, szaporítására és felvásárlására. A peres anyagban a következő rövid jellemzés olvasható róluk: „*Gyors észjárású, spekulációs tevékenységre alkalmas emberek, akik a bűncselekményektől sem riadnak vissza. István az élelmesebb, László inkább testvére utasításait hajtja végre.*”⁵¹ Loibl Sándor 1928-ban született Rákospalotán, majd a kertészeti középiskola elvégzése és két év kertészti főiskola után Bajára a Micsurin tsz-hez került, ahol a bűncselekmény elkövetése idején már mint főagronómus dolgozott. A vádlottak 1963-ban ismerkedtek meg egymással, amikor a Sári testvérek a Gyöngyöshalászi tsz-től megbízást kaptak a szőlőiskola gondozására, majd Bajára utaztak vadalanyszerzés érdekében. Egy évvel később a Bajai Micsurin tsz fejleszteni kívánta a szőlőiskoláját, ezért felkérték Martali Gézát és Loibl Sándort, hogy szabványméretű szőlővesszőket szerezzenek be. Az említett két személy ezt a feladatot nem tudta végrehajtani, ezért felkeresték a Sári testvéreket. A testvérek rövid gondolkodási idő után elfogadták a felkérést, és 14 filléres árat kértek egy vesszőért, amit Loibl el is fogadott. István és László már ekkor tisztában volt vele, hogy egy vesszőt nagyjából hat fillérért is be tudnak szerezni, így egy igazán nagy üzletet tudnak ezzel nyélbe ütni. Sáriék ezt követően ismeretségüket felhasználva felvették a kapcsolatot a Heves megyei termelőszövetkezetekkel a szőlővesszők beszerzése érdekében. A testvérpár legfőbb együttműködői az Egri Tangazdaság, a feldebrői Rákóczi Termelőszövetkezet, az Egerszalóki Vörös Csillag Termelőszövetkezet és a Tokajhegyaljai Tarcali Állami Gazdaság voltak. Ezenfelül az ügy résztvevői akkora profittal rendelkeztek, hogy az abasári és a verpeléti tsz-ek dolgozói közül alkalmazottakat fogadtak fel, akik napszámban dolgoztak, és a megvásárolt szőlővesszőket méretre vágták. Loiblnek már az első kifizetésénél feltűnt a dolog, de az ő hallgatását két fillér/szőlővessző árért megváltották a Sári testvérek. Sári István és Sári László az első évben 829.600, a másodikban 3.018.000, a harmadik évben 1.949.000 db kifogástalan minőségű szőlővesszőt szállítottak le. A hármas bevételei a három év alatt 671.000 Ft-ot tettek ki, aminek több mint a fele, 384.000 Ft profit volt. Ha hozzávesszük, hogy 1967-ben a bruttó átlagkereset 1915 forint,⁵² akkor ez valóban egy igazán nagy üzlet volt.⁵³ A lebukást úgy próbálták elkerülni, hogy fiktív bizonylatokat adtak le a Micsurin tsz-nek, ahol a beszerzési árnál jóval magasabb, Loibl Sándorral megállapított ár szerepelt, így ez az évek során nem tűnt fel a vásárlónak. A Sári testvéreket végül társadalmi tulajdon elleni, jelentős mennyiségű áru tekintetében, üzletszerűen és bünszövetkezetben elkövetett üzérkedésért, míg Loibl Sándort társadalmi tulajdont károsító anyag kezelés miatt ítélték el. A vádlottak a következő jogerős ítéleteket kapták.

⁵¹ HU-MNL-HML-XXV.12.b. –B 770/1966 4.

⁵² https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_qli001.html (letöltés ideje: 2023. 05. 17.)

⁵³ HU-MNL-HML-XXV.12.b.-B 770/1966. 4–94.

Név	Börtönbüntetés (év)	Pénzbüntetés (Ft)	Eltiltás (év)
Sári István	4	2000	5
Sári László	3	2000	5
Loibl Sándor	2,5	-	2
Lusztig Ottó	felmentés		
Martali Géza	felmentés		

11. táblázat: A Sári-ügyben született ítéletek⁵⁴

Összegzés

Az áttekintett bő két évtized alapján a következő változások figyelhetőek meg a megyében, illetve az itt szervezeten elkövetett bűncselekmények esetében. A második világháború utáni szakaszban jól látszik, hogy mivel Heves Budapest vonzáskörzetében helyezkedik el, ezért egyrészt beleesett a fővárosból kiszoruló bűnözők tevékenységi körébe, másrészt viszont ettől függetlenül is kialakultak olyan bűnözői csoportok, amelyek erőszakos módon szerettek volna pénzt és használati tárgyakat zsákmányolni, hogy ezzel tartsák fenn magukat. Az 1945–1949 közötti időszakra ezek az erőszakos, több esetben gyilkosságba torkolló esetek a jellemzőek, ahol egy csoport egyértelműen ezt a módszert tartotta a leghatásosabbnak, ha rabolni vagy lopni akart. Ezekben az években egyáltalán nem találkozunk gazdasági bűncselekményekkel, hiszen ennek a háttere még nem alakult ki. Önmagában is kevés gyár működött a területen, valamint az államosítások sem fejeződtek még be.

Ebben a tekintetben változás az 1950-es évek elején, különösen az első ötéves terv időszakában következett be. Ekkor megjelenik, sőt az új gazdasági mechanizmus hatályba lépéséig uralkodó szervezett bűnözési forma lett a sikkasztás, csalás, lopás és az okirat-hamisítás. Szinte teljesen mellőzik ezek a csoportok az erőszakot, aminek véleményem szerint két fő oka lehet. Ezek közül az első, hogy nem volt kifizetődő sem anyagilag, sem „szakmailag” egy gyilkosság, hiszen ilyen módszerrel kevés pénzt lehetett megszerezni, valamint lebukás után ez nagy valószínűséggel halálbüntetéssel járt volna. A másik indok a megerősödő rendőrség, valamint az államvédelmi osztály, majd hatóság, amelynek módszerei egész biztosan elrettentésként szolgáltak a bűnözők számára. Ez a fajta bűnözés az 1950–1956 közötti időszakban élte „aranykorát”, rengetegen próbálkoztak ezzel a módszerrel, de igazán leleményes módszereket csak kevesen alkalmaztak. Ahogy haladunk előre az időben, jól látható, hogy egyre kevesebb ilyen csoporttal találkozunk, ami azt jelezheti, hogy a gazdasági bűnözést is viszonylag jól kontrollálta a rendőrség, sikeres volt a felderítés, valamint az emberek elfogadták

⁵⁴ HU-MNL-HML-XXV.12.b.-B 770/1966 66–101.

a fennálló rendet, igyekeztek betagozódni a társadalomba. Az 1956-os forradalom utáni időszakban valamivel óvatosabban és kigondoltabb terv révén próbálkoztak ezek a bűnözői csoportok, amivel sikeresebbek is tudtak lenni. Komoly anyagi haszonnal dolgozhattak ebben az időszakban, amivel jelentősen növelni tudták életszínvonalukat. Ez az ún. „kemény diktatúra” utáni időszakban sem változott. Az 1960-as évek közepén majdnemhogy eltűnt ez a fajta bűnelkövetés, de a Sári-eset jól mutatja, hogy még mindig jelen volt, ám a technika folyamatosan fejlődött, így viszonylag hosszú időn keresztül működhetett zavartalanul egy ilyen bűnszövetkezet.

Mindent egybevéve azt mondhatjuk el, hogy a szervezett bűnözés Heves megyében (is) hozzákapszolódott a közellátáshoz, a legnagyobb nyereséggel azok a csoportok működtek, amelyek gazdasági kihágásokat követtek el erőszakmentes módon. A szervezett bűnözés volumene fokozatosan esett vissza, ebben majd az új gazdasági mechanizmus következményei hoznak változást. Jól tapasztalható az 1970-es évek történéseit vizsgálva, hogy egy társadalmi-gazdasági változás mindig egy lökést ad az ilyen jellegű bűnelkövetőknek. Az 1940-es években a világháború utáni átrendeződés, a hetvenes években a gazdasági mechanizmus változása, míg a 90-es években a rendszerváltozás volt az, ami jelentős változásokat eszközöl ebben a tekintetben. Hevesben ezeken túl szintén fontos volt, hogy megindult az iparosítás, amely a gazdasági bűnözés fénykorát idézte elő az ötvenes évek elején és közepén.

Felhasznált források

A Magyar Nemzeti Levéltár Heves Vármegyei Levéltára

XXV.1. Egri Népbíróóság iratai 1748/1945 3–73. Az elsőfokú, a másodfokú ítéletek, a vádirat és a vallomások alapján

XXV.1. 2008/1948 1–14. Az ítélet alapján

XXV.12.b. Az Egri Megyei Bíróóság iratai B 317/1952. 4–29. A vádirat, az első- és másodfokú ítélet alapján

XXV.12.b. B 2504/1952. 7–99. A vádirat, a másodfokú ítélet, a gyanúsítottak vallomásai és a tárgyalási jegyzőkönyv alapján

XXV.12.b. B 588/1954. 15–35. A vádirat és az ítéletek alapján

XXV.12.b. B 576/1958. 44–152. A vádirat, az első- és másodfokú ítélet alapján

XXV.12.b. B 156/1963. 4–51. A vádirat, a nyomozati jelentés és a helyszínen felvett jegyzőkönyv, valamint az első- és másodfokú ítélet alapján

XXV.12.b. B 770/1966. 4–151. A vádirat alapján, a gyanúsítottak vallomása, valamint az első- és másodfokú ítélet alapján

https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_qli001.html (letöltés ideje: 2023. 05. 17.)

Kis Újság, 1946. november 30.

Népújság, 1956. március 14.
Népszabadság, 1958. január 11.
Népújság, 1971. július 18.

Felhasznált szakirodalom

- Ádám Zsigmond 1984: Reszkess alvilág! Népszava, Budapest. 114–122.
Az 1945-ös nemzetgyűlési választások eredményei Nógrád-Hont vármegyében. Nemzetgyűlési almanach 1945-1947. Atheneum, Budapest. 1999. 757–761.
Balázsy Ferenc 1897: Heves vármegye története I. Lyceum Kiadó. Eger.
Grúz János 1969: Heves története. Heves Községi Tanács, Heves.
Heves megye fontosabb statisztikai adatai 1963: KSH, Eger.
Heves megye számokban 1966: KSH, Eger.
Heves vármegye története IV. (1687–1867). Lyceum Kiadó, Eger.
Kardos József 2007: Iskola a politika sodrásában 1945–1993. Gondolat, Budapest.
Nagy József 1955: Heves megye története a felszabadulástól a két munkáspárt egyesüléséig. In: Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve. 376–411.
Nagy József 1971: A szocializmus építése Heves megyében (1945–1969). Heves Megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya, Eger. 7–150.
Nagy József 1978: Eger története. Gondolat, Eger.
Németi Gábor 2005: Hatvan város története. Hatvan Város Polgármesteri Hivatala. Hatvan.
Sereg József 1984: A felszabadulás és a népi demokratikus átalakulás kezdetei Gyöngyösön (1944–1945). In: Havassy Péter – Kecskés Péter (szerk.): Tanulmányok Gyöngyösről. Gyöngyös Város Tanácsa, Gyöngyös. 566–569.
Szederkényi Nándor 1890: Heves vármegye története II. (1526–1596). Lyceum Kiadó, Eger.
Szederkényi Nándor 1891: Heves vármegye története III. (1596–1687). Lyceum Kiadó, Eger.

SHERIF ABOUSHANAB

Egyptian Hungarian relations between 1981 and 2011

(Secondary sources analysis)

This paper will discuss the findings of my secondary sources analysis. First, I would like to give an overview regarding the structure of my dissertation and my thesis.

Dissertation structure

Chapter I: introduction (methods, sources, and main problem)

Chapter II historical overview of the 3 Ruling Presidents Nasser, Sadat, and Mubarak (secondary sources)

Chapter III Political, Economic, culture and trade relations between Egypt and Hungary (Primary sources)

Chapter IV conclusion

Findings of secondary literature

Types and practices of governments under the 3 ruling Presidents Nasser, Sadat, and Mubarak. The challenges and the tasks that President Nasser had to deal with included eliminating the British presence from Egypt and nationalising the Suez Canal.

President Nasser (1952-1970)

President Nasser was the second President to rule the Arab Republic of Egypt President Nasser also tended to use different terminologies to describe the Arab – Israeli 1967 War those terminologies included political solution and political action. There was quiet little in depth analysis regarding the dedication and examination of how President Nasser viewed peace with Israel particularly in the “post war” context.¹

¹ Sharnoff 2017: 2.

In the next part of this paper, I will discuss the ideology of the Egyptian revolution lead by President Nasser until his death in 1970, it surveys the distinct known as Nasserism, Nasserism is defined as a movement or an ideology that mainly aimed to liberate the Arab countries from Western occupation. The declaration of the National charter in 1962 was considered as the main crystallisation factor of the Nasserist ideology. Discussing Nasserism as an ideology is vague and far away from Socio-political realities.²

British – Egyptian Relations 1955-1967

President Nasser was quite eager to remove the British presence from Egypt. It is also crucial to point out that both Egypt and Britain engaged in political, economic, and military confrontations between 1955 and 1967. However, from 1959 until 1962 this was rather regarded as a peaceful period between the two countries. The British were convinced that President Nasser was aiming to halt their role in the Middle East completely.³

President Sadat then rose to power; Sadat was the third President to rule Egypt from 1970 until 1981. President Sadat played a crucial role in the Arab Israeli 1973 War, and he is regarded by the Egyptians as the Hero of War and peace. One year before the war in 1972 President Sadat decided to expel all the Soviet Military and economic experts from Egypt. The main reasons behind this decision from President Sadat was first because the Soviet Union did not deliver the weapons it had previously promised to Egypt. Another reason was that President Sadat believed that the Soviet Union might obstruct his 1973 war preparations.⁴ Bringing the United States to the negotiating table and his visit to Jerusalem on November 19th, 1977, was also seen as significant accomplishments. Mainly his visit to Jerusalem which was regarded as a significant turning point in the Egyptian – Israeli bilateral relations. President Sadat also misleded both the Americans and Israelis by launching the so called “false war scare” which meant that President Sadat ordered the Egyptian troops to take position for war and then he ordered the troops to withdraw. Sadat was keen to regain the territories that Egypt lost in the 1967 Arab Israeli war. Regarding the Syrian perspective former Syrian President Hafiz Al Asad engaged in the war because he believed that no satisfactory negotiations would be reached with the Israelis until the Arabs managed to regain back some of their lost territories. If the Egyptians and the Syrians did not go to war against the Israelis in 1973 any peace agreement before the war would have meant that Egypt would be in a weak position and that it would submit and agree to the Israeli terms, and this is what President Sadat did not want. He knew that by going to this war and defeating the

² Rejwan 1974: 1.

³ McNamara 2019: 1.

⁴ Lippman 2016: 7.

Israelis would create greater chances for reaching peace. The victory of Sadat also made him achieve an important goal that he aimed for and that was to gain equality at the bargaining table and bring the United States into the negotiations.⁵

President Mubarak (1981-2011)

President Mubarak was the fourth President to rule the Arab Republic of Egypt, the persona of President Mubarak remained vague and hidden in ambiguity. Since the presidential preferences and style are quite crucial in this “executive centered system.”

It is important to identify how President Mubarak dealt with the political elites and policymaking mechanisms. The fragmentation of the Egyptian political power during Mubarak was partially due to the way in which President Mubarak structured the inner core of the elite, which originated from changes in the Egyptian economy in the past decade and from the personal political style of the President. Unlike President Sadat, Mubarak did not gather around himself high-profile advisers with extensive connections. The freedom of action for President Mubarak was constrained by two main social forces that flourished in the partial vacuum of power.⁶ President Mubarak was a balancer by nature both in his foreign and domestic policies, the Economic management of President Mubarak required reaching a compromise between the rich and the poor.⁷ Mubarak is not that of a “mastermind” as others perceived him but rather, he is viewed as a “slow-witted” former officer who lacks the basic ability of transformation from a bomber pilot to a President. Mubarak’s failure lied in his inability to draw a correct strategic path and vision that would help Egypt overcome its economic difficulties. Many considered President Mubarak a leader who would go down in the history books as a leader without followers and supporters. After the assassination of President Sadat, Mubarak immediately initiated a “low key” peaceful tone of political articulation. He started to release political prisoners, who got previously rounded up by Sadat in September 81 (one month before his death) Mubarak also revived the political liberalization process that was introduced in 1976. President Sadat aborted this process in 1978-1979. When Mubarak did that, he started gaining considerable amount of support from the Egyptian population. Egyptians put faith in President Mubarak and believed that he would help them in overcoming the economic difficulties. Springborg views Mubarak as a leader who lacks charisma, not relaxed and comfortable in a political environment. He was originally a military officer accustomed to strict routine imposed by bureaucracy and bureaucratic practices.⁸

⁵ Lipmann 2016: 8–9.

⁶ Springborg 2019: 11.

⁷ Springborg 2019: 17.

⁸ Springborg 2019: 23.

The 2011 Egyptian Revolution

After Mubarak was overthrown from power labor strikes increased significantly reaching 1,962 in 2012 compared to only 530 in 2010. In March 2013, over sixty police stations across Egypt went on strike protesting the policies of the Egyptian Ministry of Interior. The Egyptian youth celebrated the driving force of the 2011 uprising Other Egyptians did not reach an agreement regarding the best way to represent the Tahrir Revolution. News media was quite hesitant and uncertain in labelling any Tahrir Square activist as revolutionary preferring to simply call them as protestors⁹

Egypt and Hungary a thriving relationship

President Nasser scheduled visit to Hungary in 1956 however, this visit got cancelled due to the Suez Crisis in Egypt. Nasser's visit was supposed to take place on September 5th, 1956. In 1956, the Hungarian newspaper Szabad Nép published a lengthy interview with President Nasser, in which the bilateral relations and the most important international and regional matters were discussed in addition to discussing the Non-Aligned Movement, the content of the Brioni Meeting and other political issues of common interests¹⁰

The next visit of President Nasser to Hungary took place in 1958. On his way to Moscow President Nasser stopped in Budapest and held talks with Hungarian leaders, the visit lasted only for 90 minutes. President Nasser was hosted by an official Hungarian delegation headed by István Dobi Chairperson of the Hungarian Presidency Council, Prime Minister Ferenc Münnich and Foreign Minister Endre Sik. In 1958, however, the visit of President Nasser was a successful diplomatic event. President Nasser showed his great respect for Hungary and the Hungarian people. This visit was the first official meeting between Egypt and Hungary since the Egyptian-Syrian Union based on the popular referendum held on February 21st, 1958. Hungary was among the first countries that recognised the UAR (United Arab Republic) and the Hungarian Ambassador to Cairo at that time was among the first to present the credentials in the newly established country on February 22nd, 1958. In addition to that, the Egyptian-Hungarian bilateral relations, mechanisms, and cooperation sectors were also discussed to enhance them. The Egyptian and Hungarian delegation also discussed the situation in Algeria, the Arab Unity and how to establish a common front against imperialism. The cultural corporation agreement between the two sides was also elaborated by talking

⁹ Mellor 2015: 4–5.

¹⁰ Al Naggar 2020: 10.

about the required authorisations and permissions needed that would facilitate the establishment of a Hungarian General Consulate in Damascus. The discussions between the two delegations also included a topic around the Helwan Nile Bridge, built by the Hungarians to be opened on Egyptian Revolution Day July 23rd, 1958, in addition to the communication centre in Damascus, which was also built by Hungary. Other topics were also mentioned including agricultural collaborations and the methods of using irrigation systems.¹¹

The Hungarian Attitude towards the Arab Israeli 1973 War

The next point that I will discuss is the Hungarian standpoint on the 1973 Egyptian Israeli War. After the 1967 Egyptian Israeli War, Hungary continued supporting the Arab Nations. The Hungarian Ministry of Foreign Affairs noticed a decline during the period that followed the Israeli aggression on Egypt in 1967, regarding the death of President Nasser. Egypt became less acknowledged at that time due to many factors including negative internal political tendencies, manipulation of the right-wing Nasserist politics, intensifying internal reactionary groups and the external and internal consequences of the long going crises in the Middle East.¹²

Difficulties in the Egyptian Hungarian bilateral relations in the 1970s

The most controversial article was published following the demonstrations of the Egyptian workers in the beginning of January 1975, which was triggered by the rise of food prices. the main reason behind these demonstrations was the ruthless actions of the Egyptian bourgeoisie, which was a consequence of severe deteriorations from the socialist path.¹³

¹¹ Al Naggar 2020: 10–11.

¹² AL Naggar–Laszlo 2020: 1

¹³ Al Naggar–Laszlo 2020: 2.

Bibliography

- Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar 2020: President Nasser's visit to Budapest in 1958. *Rewaq History & Heritage*, 2020 (10), 6-17. Doha.
- Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar – Laszlo, J. Nagy 2020: https://www.researchgate.net/publication/339687135_Egyptian-Hungarian_and_Egyptian-Soviet_relations_in_the_light_of_the_1973_war (download, 2023.10.23.)
- Michael Sharnoff 2017: *Nasser peace: Egypt Response to the 1967 war with Israel*. Transaction publishers, 2017.
- Nissim Rejwan 1974: *Nasserist Ideology its exponents and critics*. John Wiley and Sons, New York.
- Noha Mellor 2015: *The Egyptian Dream: Egyptian National Identity and uprisings*. Edinborough University press.
<https://doi.org/10.3366/edinburgh/9781474403191.001.0001>
- Robert Springborg 2019: *Mubarak's Egypt: Fragmentation of the political order*: Taylor and Francis ltd. <https://doi.org/10.4324/9780429042614>
- Thomas W. Lippman 2016: *Hero of the crossing: How Anwar Sadat and the 1973 war changed the world*. Potomac books. <https://doi.org/10.2307/j.ctt1d98bkr>

Az átpolitizálódás jelensége az UNESCO tevékenységével, illetve az általa kezdeményezett 1972. évi világörökségi egyezmény és 2003. évi szellemi kulturális örökség megőrzéséért létrejött egyezmény végrehajtásával kapcsolatosan

Tanulmányomban vázlatos áttekintést nyújtok a címben megnevezett örökségvédelmi egyezmények létrejöttének háttéréről, majd az eddigi tanulmányaim és kutatásaim alapján megfogalmazom az átpolitizálódás értelmezését, illetve a mögötte meghúzódó okokat, és végül egy-két példával mutatom be megjelenését az UNESCO működésével, illetve az egyezmények gyakorlati végrehajtásával kapcsolatosan.

A témaválasztásom indítékai között elsődleges szerepet játszott az a tény, hogy korábban az UNESCO-hoz akkreditált párizsi magyar képviselő munkatársaként ezeknek a kérdéseknek a tanulmányozása, a felmerülő feladatoknak a teljesítése, javaslatok kidolgozása tartozott a munkakörömbbe. E tisztségem ellátása során folyamatosan találkoztam az átpolitizálódás gyakorlati megjelenésével, az ennek során felmerülő vitákkal, magával a jelenséggel, illetve az értékelésével összefüggő, kibékíthetetlennek és megoldhatatlannak tűnő ellentétekkel, amelyek egyértelműen a szakmaiság érvényesülését torzították, sőt akadályozták. Mindez arra ösztönzött, hogy a gyakorlati tapasztaláson túl törekedjek az elméleti háttér és a historiográfiai előzmények megismerésére és feltárására is. Így ezt a kérdést választottam már az egri Eszterházy Károly Katolikus Egyetemen sikeresen zárt mesterképzésen a szakdolgozatom témájának is.¹

A nemzetközi szervezetek történelme, működése, azok eredményei és problémái a szakirodalom – mélységében és terjedelmében – kedvelt témái közé tartoznak. A magam részéről a kutatási sáv és irány szűkítésével, egyediesítésével azt a célt tűztem ki, hogy kifejezetten az átpolitizálódásnak az UNESCO-ban, illetve a vizsgált két – szakmai közegben listázónak nevezett – örökségvédelmi egyezmény végrehajtásánál

¹ Ennek alapján született tanulmányom a Külügyi Szemlében jelent meg: Erdős-Zeichner 2021.

észlelhető megjelenéseivel foglalkozzam. Ez az ügy komoly politikai jelentőséggel bír, hiszen erőteljes hatása van az UNESCO szakmai tekintélyére is, vizsgálata két tudományos terület – nemzetközi politikai kapcsolatok és örökségvédelem – összekapcsolását kívánja meg.

A tárgyalt jelenség, vagyis az átpolitizálódás az UNESCO-ban, illetve a világörökségi és szellemi kulturális örökségi intézmények tevékenységében létezik, sőt a nemzetközi politikai, társadalmi, kulturális és civilizációs viszonyok jelenlegi, ellentmondásos, igen gyakran feszültséggel terhelt állapotát, illetve a tendenciákat figyelembe véve az sem vonható kétségbe, hogy a belátható jövőn belül kitartó megmaradásával kell számolnunk. Mindez messzemenően indokolja a kutatási témám időszerűségét. Az a célom, hogy a munkámmal egyrésztől hozzájáruljak a témával kapcsolatos gyakorlati és elméleti következtetések bővítéséhez, reményeim szerint gazdagításához, definíciót adjak az átpolitizálódásról, és azt az UNESCO, illetve a két egyezmény kormányközi bizottságának gyakorlatából származó példákkal igazoljam, színesítsem. Végző soron egy világméretű (kultur)politikai jelenség módszertani rendszerezettségen alapuló magyar nyelvű összefoglalására és értelmezésére törekszem. Bízom abban, hogy segítem a két örökségvédelmi egyezménynek, illetve a gyakorlati végrehajtásuknak a jobb megismerését és az átpolitizálódás vonatkozásában Magyarországon mutatkozó relatív szakirodalmi „megíratlanság” csökkentését.

Tény az, hogy miközben a világörökségi egyezmény, illetve a világörökségi lista az UNESCO működésének a legszélesebb közvélemény számára is az egyik leglátványosabb, legismertebb szegmense, az átpolitizálódás jelensége eredendően hátrányosnak és kedvezőtlennek értékelendő. Egyrésztől ugyanis rontja az ENSZ ezen szakosított intézményének a hitelét, adott esetekben politikai feszültséggel terheli azt, másrésztől a közvéleményben kialakult érdeklődést, pozitív vélekedést is rombolja.

Az UNESCO Közgyűlése által létrehozott Világörökségi Egyezmény célja az emberiség számára kiemelkedő egyetemes értékű kulturális és természeti örökség védelme a nemzetközi együttműködés elősegítésével. Megfigyelhető ugyanakkor, hogy az anyaszervezethez, az ENSZ-hez hasonlóan az UNESCO-t, illetve az egyezmény végrehajtását szolgáló Világörökségi Bizottságot is történelmileg más és más oldalról, tartalommal és irányultsággal az átpolitizálódás vádja érte, és napjainkban is szembesül ilyen támadásokkal. Ennek elsődleges oka abban keresendő, hogy a világörökségi jegyzékbe kerülő helyszínek kiválasztási folyamatát egyre inkább a betérjesztő országok politikai befolyása, nemzetstratégiai, politikai és gazdasági érdekei vezérlik, illetve a döntést hozó grémiumok is hasonló hatás alatt állnak.

Eddigi kutatásaim, a historiográfiai előzmények feldolgozása, saját megfigyelésem és elemzéseim alapján az átpolitizálódás fogalmát a disszertációm szempontjából úgy összegezem, hogy ez a politikai erőviszonyok, politikai érdekek alkalmankénti, esetenként tendenciaszerű felülkerekedése a szakmai szempontokon és követelményeken,

másrészről az UNESCO, illetve a világörökségi egyezmények működésében, tagsági viszonyaiban, új tagok felvételében jelentkező hibák, aránytalanságok összessége.²

Az UNESCO kulturális egyezményeinek, az UNESCO-ban tapasztalható folyamatoknak, fejleményeknek, tendenciáknak az értékeléséhez az ősforráshoz, a szervezet alapokmányához kell visszatekintenünk, mert ebben az esetben is ez lehet minden viszonyítás alapja.

Az UNESCO-nak, az Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezetének Alkotmánya abból indul ki, hogy *„a háborúk az emberek tudatában keletkeznek, az emberek tudatában kell a béke védelme érdekében munkálkodni”*.³ Az UNESCO Alkotmánya továbbá előírja, hogy a kultúra széles körű terjesztése nélkülözhetetlen az ember méltóságához, és olyan kötelesség, amelyet minden nemzetnek teljesítenie kell a kölcsönös segítségnyújtás és törődés szellemében. Az alkotmány azt is kimondja, hogy a béke nem kizárólag a kormányok politikai és gazdasági berendezkedéseinek, hanem az emberiség szellemi és erkölcsi szolidaritásán is alapul.

Az UNESCO-t létrehozó államok a szervezet célját az alábbiak szerint határozták meg: *„a béke és biztonság fenntartását azáltal segíti elő, hogy a nevelés, a tudomány és a kultúra révén szorosabbra fűzi a nemzetek közötti együttműködést abból a célból, hogy faji, nemi, nyelvi vagy vallási megkülönböztetés nélkül mindenki számára világszerte biztosítsa az igazság, a törvény és ama emberi jogok és alapvető szabadságjogok tiszteletben tartását, amelyeket az ENSZ Alapokmánya az összes népek javára elismer”*.⁴

Az alapokmány világos alá- és fölérendeltségi viszonyt, prioritási sorrendet határoz meg az ENSZ elsődleges célkitűzése és az annak elérését szolgáló, az UNESCO kompetenciájába tartozó nevelésügyi, tudományos és kulturális vonatkozások, feladatok és kötelezettségek között. Az UNESCO az ENSZ szakosított szervezeteként nem lebeg valamiféle politikamentes térben már csak azért sem, mert tagjai államok, amelyeket kormányok képviselnek. Felmerül az a kérdés is, hogy mennyire tekinthető politikamentesnek az a szervezet, amely alapokmánya szerint értékek mellett kötelezi el magát, és ezek az értékek az emberiség egészének közös érdekéhez, a békének és a biztonságnak a fenntartásához, illetve az emberi és szabadságjogokhoz kötődnek. Az értékek és érdekek bemutatása, képviselete, védelme a politika elválaszthatatlan része. Másrészről az ENSZ-család eddigi története azt igazolja, hogy a békéhez és biztonsághoz vezető utat különböző országok és csoportjai sokszor nagyon is különbözően képzeltek el, annak akadályát, a békebontókat, a biztonság megsértőit rendszeresen a társadalmi, politikai, kulturális és civilizációs alapokon velük szemben álló országokban és csoportjaikban látták. Az UNESCO Alkotmánya megfogalmazza az emberi jogok tiszteletben tartásának

² Az utóbbi vonatkozásra lásd például: Erdős-Zeichner 2017.

³ 2009. évi XXXII. törvény. Bevezetés.

⁴ Uo. I. cikk.

és védelmének kötelezettségét is, ami bizonyos szinten és eredendően magával hozta a politikai problémákat a szervezet mandátumának végrehajtása során.

Az UNESCO Alkotmányának fentiekben idézett megfogalmazásból logikusan levonható az a következtetés is, hogy azzal ellentétben minden olyan nevelésügyi, kulturális és tudományos tevékenység, amely nem szolgálja a tartós világbéket és biztonságot, a nemzetek közötti együttműködést, az emberi jogok és alapvető szabadságjogok védelmét. Valószínűleg itt tárhatók fel az „átpolitizálódás” megalapozott vagy mondvacsinált kérdésének, jelenségének gyökerei. Az adott történelmi helyzetekben, a felmerülő ügyek, véleménykülönbségek, viták értékelésekor éppen az a kulcskérdés, hogy a folyamatok a politizálódás „természetesnek” tekinthető szintjét átlépik-e, és már az átpolitizálódás szóval jellemezhető-e, vagy sem. Véleményem szerint, ahogyan magával az átpolitizálódás jelenségével kapcsolatban sincs soha egyetértés az érintett felek között, ugyanez vonatkozik a politizálódás „természetes” szintjének megállapítására is.

Az ENSZ-család szakosított szervétől nem követelhető meg, hogy apolitikus legyen. Sőt, ez akár hibájául is felróható lenne, mert már a reálfolyamatok felismerését szolgáló képességek és szándékok hiányára utalna. Mindenképpen számolni kell esetükben ezért természetes, elkerülhetetlen politizálódással. E szervezeteknek, így az UNESCO-nak is tiszteletben kell tartaniuk az alapokmányukban megfogalmazott célokat. A politika, a politizálódás megjelenése a nemzetállamok, a nemzetállami érdekek léte és ütközése, a nemzetállamok és szövetségeik által képviselt világnézeti, ideológiai, illetve civilizációs különbségek miatt azonban semmiképpen nem zárható ki, és végső soron nem tekinthető e szervezetek eredendő hibájának vagy szervezeti gyengeségének.

1972 novemberében került sor az UNESCO egyik legnagyobb vállalására, a világörökség fogalmának elméleti szintű meghatározására. A kulturális örökség köthető az állam egészéhez, a többségi nemzethez, a területén élő helyi vagy regionális csoportokhoz és közösségekhez, beleértve az őslakos közösségeket is. A kulturális örökség egyes csoportokhoz és közösségekhez való hozzárendelését egészíti és tágitja ki az egész emberiség közös örökségének fogalma. Magát a fogalmat jogi környezetben először az 1954-es, a kulturális javak fegyveres összeütközés esetén való védelméről szóló hágai egyezmény vezette be.

Ennek preambulumban első ízben olvashatjuk, hogy *„a kulturális javakban okozott károk, bármely nép tulajdonát is képezzék ezek a javak, az egész emberiség kulturális örökségének megkárosítását jelentik, minthogy mindegyik nép hozzájárult a világ kultúrájához; tekintettel arra, hogy a kulturális örökség megóvásának a világ összes népei számára nagy jelentősége van és ezen örökség nemzetközi védelmének biztosítása szükséges”*.⁵ Ez volt tehát a világörökségi fogalom előfutára.

⁵ 1957. évi. 14. tvr. Bevezetés.

A világörökségi egyezmény és a végrehajtásának formáját, kereteit szolgáló további dokumentumok kialakították a jelölések benyújtásának, azok előzetes szakmai véleményezésének, a döntések meghozatalának, illetve az arra hivatott fórum működésének a rendjét. Különös jelentősége van annak, hogy ezek a dokumentumok megfogalmazzák a világörökség részévé vált helyszínek védelmével, eredeti állapotuk fenntartásával, megóvásával kapcsolatos kötelezettségek teljesítésének és az arról készítendő rendszeres nemzeti jelentéseknek az időzítését és formáit is. Nyilvánvaló, hogy minden érintettnek a jelölést, az azzal kapcsolatos kedvező döntést nem csupán egyszeri aktusnak, hanem olyan véget nem érő folyamatnak kell felfognia, amelynek alapvető célja a listára felkerült helyszín eredeti állapotában való megőrzése az egymást követő emberi nemzedékek számára.

Fontos tény, hogy a világörökségi egyezmény a nemzetközi jog és a nemzeti jog közötti összefüggések tanulságos mintáját adja. Nemzeti szinten az adott állam fenntartja a kizárólagos jogát a területén található helyszínek azonosítására és a világörökség listára való felvételre történő javaslat benyújtására vonatkozóan, és ezt nemzetközi jogi szinten az egyezmény szintén garantálja. Ezáltal ugyanakkor már eredendően lehetőséget teremtett a politika megjelenésére, sőt beavatkozására az egyezmény megvalósítási rendszerébe, gyakorlatába. Nemzeti hatáskör annak eldöntése, hogy egy adott ország a saját határain belül mit tart arra érdemesnek, hogy jelölést nyújtson be a világörökségi listára való felvétele érdekében. E döntések mögött sokszor nemcsak örökségvédelmi, hanem külpolitikai, belpolitikai, gazdasági indíttatás is áll.

Az adott állam ellenében nem lehet a listázó egyezmények egyike esetében sem valamilyen helyszínt az emberiség közös vagy reprezentatív örökségének részévé tenni. Itt kis kitérével megemlítem, hogy alapvető különbség van a két egyezmény között a nemzeti lista kezelésében. Míg a világörökségi egyezmény szerint az úgynevezett várományosi listára csak azokat a helyszíneket veheti fel egy állam, illetve az ebben a kérdésben döntést hozó grémiuma, amely saját értékelése szerint rendelkezik mindazokkal az attribútumokkal, amelyek alapján az potenciálisan a világörökség része lehet. A szellemi kulturális örökség megőrzéséről szóló egyezmény célja szerint viszont minden csatlakozott ország a területén található összes szellemi kulturális örökség elemet azonosítja és nyilvántartja. Ezzel a nemzeti lista kialakításában egyértelmű jogot biztosít az államon, illetve annak kormányán kívül az ott élő nemzeti, etnikai, vallási kisebbségi közösségeknek, nem kormányzati szervezeteknek is. Nagyon fontos különbség ez, ami azt is megmagyarázza, miért vonakodik például több olyan nagy ország, amelynek konfliktussal terhelt viszonya van a területén élő őslakosokkal (Kanada, Egyesült Államok, Ausztrália, Oroszország) ennek ratifikálásától, illetve miért kiemelkedően fontos az egyezmény kisebbségvédelmi szempontból.

Az államok dominanciája a nemzetközi kulturális örökségvédelem jogi eszközein belül azonban megkérdőjelezhetetlen, és a nem kormányzati szereplők „behatolása” a területre továbbra is korlátozott, és jelentős mértékben maguk az államok kormányzatai akadályozzák. Ez egyrészt a multilaterális rendszerek kormányközi jellegéből fakad, másrészt a modern nemzetállamok közösségi képzeletében a kulturális örökség helyzetével, tartalmával kapcsolatos ellentétes megközelítések hatásának tudható be.

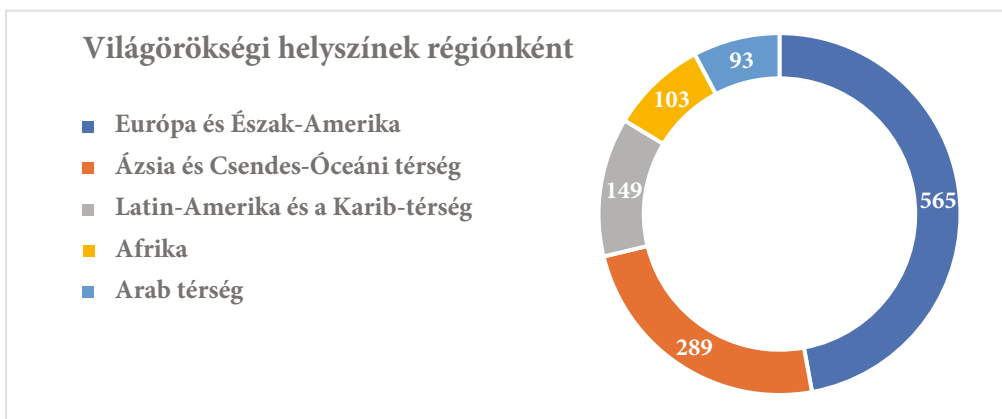
Az örökségvédelmi egyezmények kidolgozására kormányközi keretekben került sor, és az egyezmények elfogadásáért, valamint multilaterális és nemzeti szinten történő végrehajtásáért a szerződő felek, az államok a felelősek. Az államok közötti politikai, gazdasági és hatalmi erőviszonyokban létező különbségek tükröződnek a szerződések szövegében megtestesülő kompromisszumokban és a végrehajtások mindennapjainak gyakorlatában.

Nemzetközi szinten a vizsgált két örökségvédelmi egyezmény arra felhatalmazott bizottságai rendelkeznek a javasolt helyszínek, szellemi örökségi elemek értékeléséről, ennek alapján a nevezések jóváhagyásáról, kiegészítésre való visszaküldéséről vagy elutasításáról, illetve a már listázott elemek fenntartásáról, a megóvásáról való gondoskodásról, az érintett országok által benyújtott jelentések sorsáról. E bizottságok döntenek tehát a világörökségi státusz megítéléséről, illetve az emberiség reprezentatív listájára való felvételtől, vagy a veszélyeztetett helyszínek listára történő felvételtől, vagy akár a listáról való törléséről. A világörökségi rendszer jó példája annak, hogy még a területi szuverenitás alapelve is ütközhet a nemzetközi jogilag érvényes kötelezettség teljesítésének előírásával.

A világörökségi listára való felvétellel az adott helyszín nemzeti kötődése másodlagossá válik, nem tűnik el ugyan, de ebben az összefüggésben az lesz az elsődleges, hogy ezáltal már az emberiség közös örökségének minőségében jelenik meg, és – felfogásom szerint – magasabb rendűvé válik. Megőrzésének feladata megint elsődlegesen nemzeti jellegű, de az érintett ország szükség és kérés esetén számíthat a nemzetközi közösség és illetékes szervezetei segítségére. Ez azonban a szakmai kereteken túllépve kétségtelenül pozitív vagy negatív, támogató vagy elutasító politikai és pénzügyi megfontolások tárgyává is válhat.

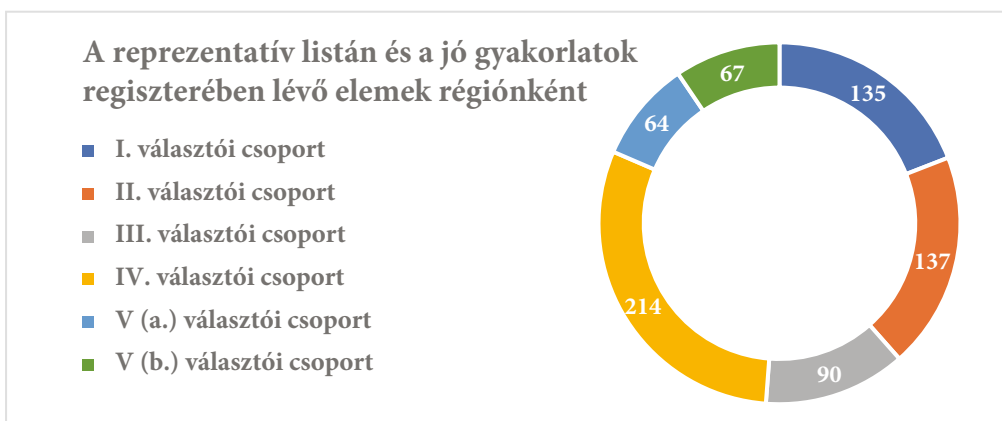
A világörökségi lista, illetve az azon szereplő helyszínek jelentős szerepet játszanak milliók turisztikai terveinek, úti céljának meghatározásában. Ennek révén a világörökségi helyszínek megszűnnek csupán a szellem szférájához tartozónak lenni, és fontos tényezővé válnak a gazdaság több szegmensében, kisebb-nagyobb mértékben hozzájárulnak az adott ország gazdasági növekedéséhez is. 2023. október 26-i állapot szerint a világörökségi jegyzéken 1199, közöttük 48 határon átnyúló helyszín szerepel, és a világörökségi egyezmény 195 részes állama közül 168 képviselteti magát.⁶

⁶ A whc.unesco.org/en/list honlapon további részletes adatok találhatók.

1. ábra: világörökségi helyszínek régióinként⁷

Megfigyelhető ugyanakkor, hogy a 2003-as egyezmény által létrehozott „szellemi kulturális örökség megőrzését szolgáló programok, projektek és tevékenységek” regiszterében, valamint az emberiség szellemi kulturális örökségének reprezentatív listáján lévő elemek régióinkénti lebontása már nem utal olyan szintű „nyugati” hegemoniára, mint a Világörökségi Jegyzékben szereplő helyszínek.

2. ábra: A reprezentatív listán és a jó gyakorlatok regiszterében lévő elemek régióinként⁸

⁷ A táblázat a <https://whc.unesco.org/en/list> alapján készült.

⁸ A táblázat a <https://ich.unesco.org/en/lists> alapján készült. Az UNESCO választói csoportjai az alábbiak szerint osztoznak el a tagállamok között: I. csoport – Észak-Amerika, Nyugat-Európa, Törökország és Izrael, II. csoport – Kelet- és Dél-Európa és a Kaukázus, III. Csoport – Latin-Amerika és a Karib-térség, IV. csoport – Ázsia és a Csendes-óceáni térség, V. (a) csoport – Afrika, V. (b) csoport – arab országok.

Friss fejleményekről szólva utalok arra, hogy a Világörökségi Bizottság 2023. januári rendkívüli ülésén Odessza történelmi városközpontjának a világörökségi listára, egyidejűleg a veszélyeztetett helyszínek listájára való felvétele során a vita, de a szavazás eredménye is inkább politikai küzdelmet tükrözött, mint szakmai elmélyülést a bizottság tagjaitól. Az ukrán jelölés megfelelt a világörökségi listára való felkerülés kritériumainak, ezért az illetékes szakmai tanácsadó testület is pozitív döntést javasolt, és azt a Világörökségi Bizottság meg is hozta.⁹ Az ügyre azonban kétségtelenül súlyos árnyékot vetett, és a szavazási eredményt – amely során a 21 tagú bizottság 14 tagja tartózkodott, és mindössze hat támogatta a felvételt – erősen befolyásolta az Ukrajna elleni orosz invázió megítélése és az a tény, hogy Oroszország jelenleg a Világörökségi Bizottság tagja.

Ennek következtében is most elég borúsan ítéltető meg a világörökségi egyezmény jövője. Úgy tűnik ugyanis, hogy a közel-keleti (palesztin–izraeli) válság, de például a japán–dél-koreai–kínai feszültségek világörökségi vetületeihez a hasonló tematikájú és erősen politikai háttérű, de már háborúba torkollott ukrán–orosz konfliktus is csatlakozik. A szereplők köre kibővült a felek támogatóival is, és a háború – elhúzódásának függvényében – tartós feszültséggel terheli ezt a nemzetközi kulturális színteret is.

Ez az újabb feszültségforrás mindenesetre élesen szükségessé teszi annak a kérdésnek a vizsgálatát, megválaszolását, hogy miért nem kívánatos az átpolitizálódás a Világörökségi Bizottság munkájával és döntéseivel kapcsolatban. Lehet, hogy csupán az adott időszak hatása alatt, de úgy látszik, most már nemcsak a Világörökségi Bizottság és a döntései szakmaiságának megrendüléséről, hitelének csorbulásáról, hanem a világörökségi egyezmény eredeti minősége megőrzésének veszélyeztetettségéről is szó van. Ugyanakkor egyelőre nem látható kifejezett szándék az érintett felek egyikének részéről sem, hogy ki akarnának lépni az egyezményből, ellenkezőleg, igyekeznek azt saját politikai céljaikat szolgáló eszközként alkalmazni, illetve az aktív diplomáciai tevékenységet a politikájuk érdekében kibontakoztatni, az érdekeiket megvédeni, mindehhez támogatókat keresni és szerezni.

Az odesszai helyszín elfogadásával kapcsolatos vita, illetve abban Oroszország elmentmondásos helyzete és szerepe, az Ukrajna elleni háborújával kapcsolatos nemzetközi álláspontok elítélő vagy támogató jellege, mindennek a Világörökségi Bizottság munkájában való megjelenése negatív hatást gyakorol az aláírásának 50. évfordulóját az elmúlt évben ünnepelt világörökségi egyezménynek és gyakorlati végrehajtásának a megítélésére. Ráadásul 2023-ban emlékeznek meg az aláírók és az érdeklődő közvélemény a szellemi kulturális örökség védelméről elfogadott egyezmény aláírásának 20. évfordulójáról. A szellemi kulturális örökség reprezentatív listájára való jelölésekről döntő Kormányközi Bizottság egyelőre ugyan még nem vált ukrán–orosz küzdelem helyszínévé – hiszen Oroszország nem ratifikálta azt –, de mindkét intézményben, mindkét egyezmény végrehajtása során voltak és vannak más elhúzódó átpolitizálódási

⁹ UNESCO Világörökség Bizottság: Decision: 18 EXT.COM 5.2 <https://whc.unesco.org/en/sessions/18EXTCOM/decisions/> (letöltés, 2023. 10. 26.)

ügyek, amelyek újabb lendületet kaphatnak. Tézis erejével fogalmazható meg az, hogy a világpolitikai feszültségek átpolitizálódási elemként megjelennek az UNESCO tevékenységében és a két örökségvédelmi egyezmény végrehajtása során is. Másik irányból közelítve a jelenséghez azt állapíthatjuk meg, hogy az átpolitizálódás tendenciájának erősödése vagy gyengülése pontos indikátorként jelzi vissza a nemzetközi politikai feszültségek erősödését vagy enyhülését.

Mindkét örökségvédelmi egyezmény alkalmazása során a részes államok jelöléseit az egyezményben meghatározott szakmai tanácsadó szervezetek által végzett, a követelmények teljesítésével kapcsolatos megfelelési vizsgálatnak vetik alá. Ennek nyomán – mint jeleztem – a benyújtó ország számára kedvezőtlen, a jelölést elutasító vagy módosításra visszaküldő döntések is születhetnek. Ennek következtében, ha valamely, a nemzeti kulturális értékelés, sőt politikai megítélés szerint arra méltó helyszín vagy szellemi kulturális elem nem állja ki a nemzetközi szakmai megmértetés próbáját, akkor az heves reakciókat válthat ki a felterjesztő országban. Hasonlóképpen, a világörökségi egyezmény által előírt nemzeti állapotvédelmi jelentések kapcsán a fenti szakmai szervezetek által megfogalmazott bírálatok, javaslatok mind gyakrabban váltanak ki az adott országokban nem is annyira szakmai, mint politikai sérelmi reakciókat.

Ezek a bírálatok, felvetések vagy valamely helyszínek a veszélyeztetettségi listára való felvételére vonatkozó javaslat, majd döntés sem jelent adott esetben a nemzeti kultúrpolitika egészére vonatkozó átértelmezési felhívást. Ugyanakkor egy-egy negatív döntés viszont valamiféle nemzeti ellenállási „dabcól” inkább a kultúrpolitikának vagy annak egyes érintett elemeinek megcsontosodását eredményezheti.

Azt is feltétlenül meg kell jegyezni, hogy a világörökségi kontextusban létező állapotmegőrzési kötelezettség teljesítésének a hiányosságai mögött gyakran valós, a társadalmi, gazdasági fejlődésből eredő kihívások állnak, amelyek szembekerülnek valamely világörökségi helyszín maradéktalan megőrzésére annak idején mégoly őszinte tudatossággal vállalt kötelezettséggel. Rosszabb a helyzet, ha esetleg elhagyható vagy módosítható nemzeti, kormányzati vagy általa támogatott presztízsberuházás miatt kerül veszélybe a világörökségi helyszín státusa. Mint már utaltam rá, a világörökségi helyszínekkel kapcsolatos minden lépés, a jelölés, a jelölés esetleges visszavonása vagy akár egy meglévő helyszín törlésének kérése kizárólagos nemzeti hatáskör. Sokatmondó példa erre az ománi nyársasantilop-rezervátum világörökségi státuszának önkéntes feláldozása az olajkitermelés fokozása érdekében a 2000-es évek elején.

Az előadásom elején abból indultam ki, hogy az UNESCO nem tekinthető politikán kívüli szervezetnek. Nem is várható el a szervezettől, hogy távol tartsa magát a politikától, ez nem állítható fel vele szemben követelményként. A politizálódással a jövőben is

számolni kell. Az átpolitizálódás ugyanakkor döntően negatív jelenséggként értékelhető, maga a szó a kulturális oktatási, tudományos területre áttevődő, arra rátelepülő, sőt azt háttérbe szorító, politikai indíttatású, konfliktusos helyzet értékelésekor használatos terminológia. Az átpolitizálódás olyan különleges jelenség, sőt folyamat, amely az egyik fél szerint létezik, a másik szerint nem, az egyik szerint az adott ügy megmaradt az UNESCO kompetenciájában, a másik szerint attól eltávolodott. Közös álláspont kialakulása nem várható, inkább valószínűsíthető az újabb ügyek megjelenése. Az államok politikai küzdelmén túl új, véleményem szerint nem kívánatos és kockázatos elemként jelenhet meg magának az UNESCO-nak, illetve meghatalmazott képviselőinek a politikai indíttatású megjelenése és megnyilvánulása szakmai döntések befolyásolása érdekében.

Azt remélem, hogy kutatásaim az eddigi eredmények összegzésén túl az átpolitizálódás jelensége jövőbeli lehetséges alakulásának az elemzéséhez is hozzájárulhatnak, és ez majd a disszertáció által nyújtott újdonságként lesz értékelhető. Eddigi munkám megfogalmazta azt, hogy a nemzetközi politikai feszültségek egyértelműen leképződnek a szakosított nemzetközi szervezetek és kormányközi, szakmai bizottságainak tevékenységében, ami biztosan és sajnálatosan örökéletűvé teheti az átpolitizálódás jelenségét.

Felhasznált források

1957. évi 14. törvényerejű rendelet a kulturális javak fegyveres összeütközés esetén való védelme tárgyában Hágában, 1954. évi május hó 14. napján kelt nemzetközi egyezmény, valamint az ahhoz csatolt jegyzőkönyv (a kulturális javak háború idején megszállott területről való kivitelének tilalma tárgyában) kihirdetéséről.
<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=95700014.tvr.> (Letöltés, 2023. 09. 23.)
2009. évi XXXII. törvény az Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete Alkotmányának kihirdetéséről.
<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0900032.tv> (Letöltés, 2023. 09. 03.)
- Világörökségi Bizottság 2023. januári, 18. rendkívüli ülésének határozatai.
<https://whc.unesco.org/archive/2023/whc23-18extcom-6-en.pdf> (Letöltés, 2023. 09. 03.)
<https://whc.unesco.org/en/list> (Letöltés, 2023. 10. 26)

Felhasznált szakirodalom

- Dutt, Sagarika 1995: *The Politicization of United Nations Specialized Agencies: a Case Study of UNESCO.* Lewiston, New York, Mellen University Press.

- Erdős-Zeichner Anna 2021: Az átpolitizálódás jelensége az UNESCO és a Világörökségi Bizottság tevékenységében. *Külügyi Szemle* XX. évf., 2. sz. 117–151.
https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2021.2.6
- Erdős-Zeichner Anna 2017: Koszovó kísérlete az UNESCO-tagság elnyerésére, nemzetközi elismertségének erősítésére. *Külügyi Szemle* XVI. évf., 2. sz. 88–101.

